

..... *Neerlandica*
Extra Muros

Jaargang 42
nummer 2
mei 2004

..... *Inhoud*

- Lila Gobardhan-Rambocus
1 *Taalpolitiek en taalonderwijspolitiek in Suriname*
- Erik Moonen
14 *Europidgin. De twijfelachtige referenties van het Europees Referentiekader*
- An Vanderhelst
25 *De vertalingen van het Huis der Liefde. Voor wie waren de Latijnse vertalingen van Hendrick Niclaes' geschriften bestemd?*
- Marion Boers
34 *Het Centrum voor de Studie van de Gouden Eeuw*
- Anne Marie Musschoot
41 *Uitnodigingen tot tegenspraak. Kroniek van de literatuurwetenschap*
- Tom van Deel
46 *Ach wie nichtig, ach wie vluchtig. Kroniek van de poëzie*
- Ludo Beheydt
54 *Interculturele communicatie: Europees of lokaal. Kroniek van cultuur en maatschappij*
- 62 *Besprekingen en aankondigingen Manhafte heren en rijke erfdochteren & Het is geen kolonie, het is een wereld (Michiel van Kempen); Postmoderne poëzie in Nederland en Vlaanderen (Odile Heynders); MIR (V.O. Belo-oesov); Vreemden vertoond (Inger Leemans); Hadewijch, Ende hier omme swighic sachte (A. Agnes Sneller); De Hollandsche vertaalmolen & Een vorm van lezen (Luc van Doorslaer); Het Nederlands vroeger en nu (Agata Kowalska-Szubert); Drietaligheid (Reinier Salverda)*
- 81 *In Memoriam. Kata Damokos*
William Z. Shetter
- 82 *Column*
- 83 *Auteursinformatie NEM 2, 2004*

..... *Taalpolitiek en taalonderwijs-
politiek in Suriname*¹

1. *Inleiding*

Op 12 december 2003 werd Suriname geassocieerd lid van de Nederlandse Taalunie, een taalpolitieke daad van de Surinaamse overheid. Hiermee is de samenwerking met Vlaanderen en Nederland op het gebied van de Nederlandse taal een feit: deze drie landen hebben het Nederlands als officiële taal. Het is de meest recente ontwikkeling in de geschiedenis van de Surinaamse taalpolitiek, een ontwikkeling die ongetwijfeld ook zijn gevolgen zal hebben voor de Surinaamse taalonderwijspolitiek. Die hele geschiedenis is de moeite van een nader onderzoek waard. Hij lijkt te beginnen in 1667. De Zeeuw Abraham Crijnssen veroverde tijdens de *Tweede Engelse Oorlog* (1665–1667) Suriname op Engeland. Suriname werd toen een Nederlandse kolonie en de Nederlandse taal werd er ingevoerd. In artikel 9 van de capitulatievoorwaarden was opgenomen dat alle akten, wetten en declaraties niet alleen in het Nederlands maar ook in het Engels gepubliceerd moesten worden (Schiltkamp en De Smidt, 1973, 5), omdat de bewoners, Engelsen, Portugese joden, indianen en negerslaven, geen Nederlands kenden. Ze bleven hun eigen talen gebruiken, ook voor het officiële taalverkeer.

Met taalpolitiek beperk ik me hier tot dat wat een overheid doet om een taal of talen prestige te geven. Taalonderwijspolitiek is dat wat die overheid op onderwijsgebied doet (door middel van bepalingen) om het taalpolitieke doel te verwezenlijken.

Deze geschiedenis verdeel ik in vier perioden: van 1651, het jaar van de stichting van de volksplanting Suriname, tot 1876, het jaar van de instelling van de leerplicht; de tweede periode loopt van 1876 tot 1948, het jaar waarin de basis gelegd wordt voor zelfbestuur in binnenlandse aangelegenheden; de derde periode loopt van 1948 tot 1975, het jaar van de onafhankelijkheid van Suriname; de vierde periode beslaat de tijd na 1975, waarin Suriname een vrije republiek is.

2. *1651–1876*

Het eerste bewaard gebleven plakkaat waarin de bewoners van Suriname opgeroepen werden 'de Nederduytsche tael' te hanteren, is van 15 juli 1688 (ibidem, 179). Na de opheffing van het Edict van Nantes in 1685 vestigden ook

Franse refugiés (hugenoten) zich, meestal via Amsterdam, in de kolonie. Het gevolg hiervan was dat het Frans gedurende twee eeuwen ook thuistaal was en heel lang gebruikt werd in het maatschappelijk verkeer, wat onder meer blijkt uit een notificatie van 22 januari 1759. Hierin werd aangegeven dat poststukken met een adressering in het Frans, bestemd voor het vaderland, niet zouden worden geaccepteerd (ibidem, 655).

De eerste school, 'een huis van opvoedinge', in de plantagekolonie werd, voor zover na te gaan, in 1677 opgericht door de joodse gemeenschap op Joden Savanna, tegenwoordig een toeristisch oord, aan de Boven-Surinamerivier. Al in 1659 kregen deze joden van de West-Indische Compagnie toestemming scholen te bouwen. Dit recht werd vastgelegd in 'Vryheden onder Exemptien, door de Bewindhebber van de Geoctroyeerde West-Indische Compagnie ter Vergadering van de Negentien' (Hartsinck, 1770, 940-946). Over deze school is verder niet veel bekend, behalve dat er Spaans en Portugees onderwezen werd (Bueno Bibaz, 1928, 40).

Onderwijs viel in de zeventiende en achttiende eeuw niet onder de zorg van het koloniaal bestuur, wel werden op regelmatige basis schoolmeesters in de 'Nederduytse tael' aangesteld, die tevens koster en/of voorzanger waren in de hervormde kerk, de staatskerk. Hiernaast hadden schoolmeesters – meestal zonder opleiding – meer nevenfuncties om in hun onderhoud te voorzien.

De eerste schoolwetten dateren uit 1817: *Eenige Algemene Schoolwetten voor de Schoolhouders en Onderwijzers der jeugd in deze Kolonie*. Zij gaan terug op de Nederlandse schoolwetten van 1798, 1800 en 1803 (Van Hoorn, 1907, 7-20; 20-73; 161-172). In art. 2 wordt expliciet aangegeven dat 'de Nederlandsche Taal, volgens de gronden en regelen der nieuwe Spraakkunst' onderwezen dient te worden. In 1834 werden deze eerste Surinaamse onderwijswetten vervangen door het *REGLEMENT op het Lager Schoolwezen en Onderwijs in de Kolonie Suriname* (GB, 1834 no. 16). Dit reglement had als basis de Nederlandse schoolwetten van 1806. Er werd een rangenstelsel voor onderwijzers ingevoerd, dat terugging op verschillende verordeningen uit de Bataafse Republiek (Van Hoorn, 1907, 229-239). Onderwijzers van de 4e (laagste) rang moesten kunnen lezen, schrijven en rekenen; voor de 3e rang werden hiernaast beginselen van de Nederlandse taal bekend verondersteld en voor de 2e rang de belangrijkste regels van de Nederlandse taal.²

3. 1876-1948

3.1 Vrijverklaarden

Op 1 juli 1863 werd de slavernij afgeschaft; de vrijverklaarden moesten echter nog tien jaar op de plantages blijven werken. Hiernaast werden arbeidskrachten aangevoerd uit China, Brits- en Nederlands-Indië; deze immigranten dienden zich aan een vijfjarig contract te onderwerpen en mochten zich na deze periode als vrije kolonisten vestigen.

In art. 25 van de emancipatiewet van 8 augustus 1862 (GB, 1862 no. 6) was

ook de maatregel opgenomen dat de overheid zoveel mogelijk zorg zou dragen voor het school- en godsdienstonderwijs. In de praktijk betekende dit dat kinderen van twaalf tot vijftien jaar verplicht waren twee uren per dag naar school te gaan als de mogelijkheid daartoe bestond, wat vaak niet het geval was. Op slechts enkele plantages waren er scholen. De overheid stichtte eerst in 1867 de eerste school.

In 1876 werd een nieuwe onderwijsregeling van kracht:

Verordening van den 8n December 1876 houdende voorloopige voorzieningen betrekkelijk het lager onderwijs in de kolonie Suriname, in afwachting eener definitieve regeling van het onderwerp.

In deze verordening was ook de leerplicht opgenomen, die gold voor zeven- tot twaalfjarige kinderen van de vrijverklaarden. Deze voorlopige verordening, herhaaldelijk aangepast aan de maatschappelijke omstandigheden, bleef van kracht tot september 1960. Bij de wet van 1876 was bepaald dat de voertaal bij het onderwijs het Nederlands moest zijn. In art. 17 van de verordening was echter alleen opgenomen dat het onderwijs de beginselen van de Nederlandse taal omvatte, terwijl art. 25 onder meer behelsde dat voor het verkrijgen van een akte van bekwaamheid als onderwijzer een grondige kennis van de Nederlandse taal vereist was.

Vanaf 1876 is er een duidelijk beleid gevoerd om het Nederlands door middel van het onderwijs vaste voet te doen krijgen in de koloniale maatschappij. Als de verpersoonlijking van dat beleid werd de Inspecteur voor het Onderwijs, H.D. Benjamins, gezien, de hoogste autoriteit op onderwijsgebied. Hoewel het Nederlands de officiële onderwijstaal was, hanteerde men op de meeste scholen van de zending zowel in Paramaribo als in de districten, het Sranan of het 'Negerengelsch', de benaming van toen. Op deze scholen werd het onderwijs vanaf het begin vooral verzorgd door Duitse zendelingen (meestal onbevoegde onderwijzers) van de Evangelische Broedergemeente (EBG), die voor de verspreiding van het evangelie wel het Sranan, een creooltaal, hadden geleerd, maar die in het algemeen geen Nederlands kenden. De overheid verstrekke jaarlijks een subsidie voor het onderwijs aan zowel de zending als de rooms-katholieke missie, die zich dan ook dienden te houden aan de geldende regels, i.c. onderwijs met het Nederlands als voertaal. Benjamins was van oordeel dat het 'Negerengelsch' een groot struikelblok vormde bij dat onderwijs. Tegelijk besepte hij dat deze taal niet te verdringen was:

Men zou een onverbeterlijke utopist moeten wezen en geheel onbekend met de taaiheid van het leven der talen, om te durven hopen, dat het Negerengelsch, door welke dwangmiddelen ook, zal kunnen worden verdrongen. [...] Maar al kan men het Negerengelsch niet verdringen, men kan het Hollandsch verder verspreiden en langzamerhand even algemeen maken als haar mededingster. Vereende kracht van allen, die hierop invloed kunnen uitoefenen, is noodig, [...] (*Koloniaal Verslag*, 1880, 12).

In het onderwijsverslag over 1891 schrijft de inspecteur dat hij sedert 1879 niet opgehouden is strijd te voeren tegen het Negerengels. Ook de onderwijzers hadden hun best gedaan 'het Hollandsch meer algemeen ingang te doen vinden.' Hij meende dat mede als gevolg daarvan in vergelijking met twaalf jaar geleden het 'Hollandsch zonder eenigen twijfel, in het bijzonder te Paramaribo, algemeener verstaan' werd dan vroeger en dat ook het actieve Nederlands taalgebruik vooruitgegaan was. Daarom stelde hij dat 'de inspanning der onderwijzers niet zonder vrucht' was geweest. Hij riep het 'Hollandsch spreekende deel der bevolking' daarom op zich ernstig voor te nemen 'niet anders dan in de hoogste noodzakelijkheid tot de overige bevolking Neger-Engelsch te spreken' (ibidem, 1892, 10).

3.2 Immigranten

Omdat de immigranten harde werkers bleken te zijn, vroeg de koloniale overheid zich af hoe zij deze ertoe kon bewegen zich in de kolonie te vestigen. Deze contractkoelies, zoals ze werden genoemd,³ voelden zich niet bepaald thuis in de kolonie, omdat ze vanwege hun onbekendheid met het Nederlands niet met hun klachten terecht konden bij werkgever of bestuursambtenaren. Er waren bovendien te weinig tolken die de koelietalen beheersten. De overheid besloot daarom in 1893 districtsambtenaren een cursus in het 'Hindostansch' aan te bieden (NA. Min.van Kol. Inv.: 2.10.02 No. 112/5 a). Omdat er weinig animo was, werd de cursus reeds na een jaar opgeheven (*Koloniaal Verslag*, 1894).

Vanaf 1878 waren immigrantenkinderen ook leerplichtig. Jongens waren vanaf hun tiende jaar ook arbeidsplichtig, maar vóór die leeftijd gingen er maar weinig koeliekinderen naar school. Inspecteur Benjamins gaf al in 1881 aan dat de uitvoering van de wet van 1878, waarin koeliekinderen leerplichtig werden, veel moeilijkheden opleverde:

Zullen echter de koelies die hier wenschen te blijven, niet altijd als vreemdelingen in ons midden zijn, dan moet hunne assimilatie met de overige bevolking bevorderd worden door middel van de scholen. Reeds heeft de ondervinding geleerd dat de koeliekinderen zonder veel moeite het Hollandsch aanleren en het onderwijs volgen (*Koloniaal Verslag*, 1881, 11).

Gouverneur Lohman vond het noodzakelijk dat koelies zich blijvend in Suriname vestigden (*Handelingen/Bijlagen*, 1899–1900, 58). Lohman schreef in een brief aan de minister van Koloniën van 2 augustus 1890 dat 'men Britsch-Indische kinderen niet kan dwingen Nederlandsch te leeren en het niet aangaat hen geheel zonder onderwijs te laten' (De Klerk, 1953, 129). Hij wenste het spontane schoolbezoek der kinderen te bevorderen door ze 'onderwijs te doen geven in hunne landstalen'. In 1890 stelde hij als proef scholen in op Mariënborg (district Commewijne) en Waterloo (district Nickerie), beide suikerplantages (NA. Min. van Kol., invoernr.: 2.10.02, tweede helft 1890. f.o. 613). In de jaren daarna werden nog enkele scholen geopend. Onderwijs werd verzorgd in de

Urdu en Nagari talen [...]. Door tusschenkomst van den Britschen consul werd een tiental exemplaren van de in de verschillende deelen van Britsch-Indië in gebruik zijnde schoolboekjes van het Britsch-Indisch gouvernement ten geschenke ontvangen. Het voor de scholen benoodigde zal nu uit Britsch-Indië besteld moeten worden (*Koloniaal Verslag*, 1892, 6).

Pogingen om koeliekinderen ertoe te bewegen onderwijs te volgen op een gewone lagere school zouden worden voortgezet. De agent-generaal Barnet Lyon pleitte er daarom onder meer voor het aantal koeliescholen te vermeerderen. Er moest namelijk 'een brug geslagen worden die den Britsch-Indiër tot het onderwijs leidt waarvan hij nu afkeerig is en die brug is de koelieschool'. Hij illustreerde deze opvatting met het voorbeeld van de immigrant Rampersad. Kort na de oprichting van de koelieschool te Combé zond deze er zijn zoon heen om onderwijs te volgen. Later plaatste hij hem op een school waar onderwijs in het Nederlands verzorgd werd. Op de vraag van Barnet Lyon naar de reden antwoordde hij: 'Toen ik vroeger bij u kwam wist ik niet of ik hier zou blijven, doch nu ben ik besloten niet meer weg te gaan en wil daarom mijn zoon Hollandsch laten leren' (*Handelingen/Bijlagen Koloniale Staten*, 1899-1900, 76-7).

Dit type koeliescholen bleef bestaan tot 1906. Grote weerstanden in de samenleving leidden tot sluiting van deze scholen. Voor- en tegenstanders voerden verhitte discussies met elkaar, omdat tegenstanders meenden dat dit soort onderwijs niet integratiebevorderend werkte en de kerstening van deze koelies hierdoor niet goed ter hand genomen kon worden. In het algemeen waren grote delen van de samenleving van oordeel dat de immigranten alleen konden integreren als ze hun religies (hindoeïsme en islam) opgaven en hun culturele identiteit inruilden voor een westers-christelijke (Gobardhan-Rambocus, 2001, 134-147).

Om koeliekinderen toch in de school te krijgen, werden aan districtsscholen 'onderwijzers van bijstand' verbonden, die de kinderen opvingen in hun eigen taal en zodoende een schakel vormden tussen deze kinderen en het onderwijs in het Nederlands. Ook op dit instituut was er veel kritiek; vanwege grote onderwijsbezuinigingen werd het in 1929 opgeheven (*ibidem*, 147-149; 262-265).

In 1939 stelde de koloniale overheid opnieuw een taalonderwijspolitieke daad. De gouverneur meende dat de kinderen van Javaanse immigranten, die vanaf 1890 uit Nederlands-Indië kwamen, een vorm van onderwijs dienden te krijgen, die zou passen bij hun toekomstige beroep: landarbeider in de districten. Dit onderwijs kon het beste ondergebracht worden op een desso-school. De voertaal bij dat onderwijs zou het Javaans zijn. Er werden, naar het voorbeeld van Nederlands-Indië, vijf desso'scholen in de districten opgericht. Als gevolg van de Tweede Wereldoorlog en de veranderingen erna vond dit experiment geen voortgang.

3.3 Spelling

Volgens het *Koloniaal Verslag* (1870, 8) werd de spelling van De Vries en Te Winkel in Suriname reeds gebruikt voor de missive van de Gouvernements-Secretaris d.d. 13 februari 1883 L.A.N. 73, die bepaalde dat de nieuwe spelling ingevoerd diende te worden (NA, Min. van Kol., 2.10.54 inv.: 1103). De spelling bleef in Suriname, net als in Nederland, jarenlang een punt van discussie. Toen de minister van Onderwijs, Marchant, in 1934 een spellingvereenvoudiging invoerde, moest deze ook voor Suriname en Curaçao gelden ‘met het oog op de concordantie van het onderwijs in die gewesten met dat in het moederland [...]’ (NA, Min. van Kol. Dossierarchief: 2.10.54. inv.: 1104). De gouverneur van Suriname, Kielstra, reageerde in een brief aan de Minister van Koloniën op een circulaire van de minister van O.K. en W. van 7 augustus 1934, waarin de regels voor de schrijfwijze van de Nederlandse taal waren aangegeven. In onderwijskringen in Suriname was er volgens hem ‘geenszins algemeene ingenomenheid met de schryfwyze volgens het stelsel der circulaire-Marchant’. Ook de gouverneur had bezwaar tegen enkele regels. Aan deze bezwaren lag ten grondslag het feit dat ‘in de Koloniën [...] het Nederlandsch voor de meeste leerlingen eene aan te leeren, hun vreemde taal’ was. De kennis van het woord was niet eigen en daardoor moest het woordbeeld deze kinderen zoveel mogelijk ondersteunen, maar door de nieuw ingevoerde regeling was er ‘in stede van vergemakkelijking’ sprake van ‘verzwaring van het aanleeren van het Nederlandsch’ (NA, Min. van Kol. Dossierarchief: 2.10.54. inv.: 1104).

Er ontstond een dispuut tussen de gouverneur en de minister, maar Suriname diende zich te houden aan de geldende spelling (Gobardhan-Rambocus, 2001, 267–271).

4. 1948–1975

4.1 Hellinga

In 1948 werd begonnen met een wijziging van de staatsregeling, die leidde tot autonomie in binnenlandse aangelegenheden. Het Statuut van het Koninkrijk der Nederlanden, waar Suriname, de Nederlandse Antillen en Nederland deel van uitmaakten, trad in 1954 in werking. Beleid (taal- en cultuurbeleid) werd in deze periode ook gemaakt door de Sticusa, Stichting voor Culturele Samenwerking (ibidem, 392–412).

Sticusa financierde het eerste grote taalonderzoek in Suriname, in 1949 begonnen onder leiding van de hoogleraren Hellinga en Pée. Dit onderzoek zou vooral dienen om na te gaan welke problemen de Nederlandse taal ondervond bij verdere verspreiding met name via het onderwijs. Daarvoor zouden de onderzoekers de taalsituatie, en wat daarmee samenhang, beschrijven en voorstellen doen voor beleid dat de Surinaamse regering ter hand kon nemen. Hellinga stelde in zijn rapport onder meer vast dat het aantal Nederlandstaligen zeer klein was. Hij noemde ze echter ‘buitengewoon waardevol voor de verbreiding van de Nederlandse taal en voor de bevordering van de volksoontwikkeling in de Neder-

landse taal' (NA. Culturele Samenwerking, 1948–1990. 2.19.114. invoernr. 56: Rapport over taalonderzoek in Suriname, 1952, 21). Ook noemde hij het aantal analfabeten aan de hoge kant. Daarom moest het Landsbestuur doordrongen worden van de 'noodzaak van een intensieve bestrijding van analfabetisme in de volksklasse' (ibidem, 15). Hiervoor zouden deskundigen aangetrokken kunnen worden, die reeds in Nederlands-Indië hun sporen verdiend hadden. Hellinga oordeelde dat de taalpolitiek, die zich baseerde op een eentalige Nederlands-talige school, fundamenteel fout was en een zeer ernstige belemmering voor de culturele ontwikkeling van Suriname en de verbreiding van het Nederlands; het Nederlands werd bovendien aan niet-Nederlandssprekende kinderen onderwezen alsof het hun moedertaal was. Hij meende dat een linguïst aan het werk moest gaan, omdat het goed bedoelde diletantisme van niet-linguïstisch gevormde autoriteiten en onderwijsdeskundigen de wantoestanden alleen maar erger maakten (ibidem, 17–8).

Met financiële steun van de Sticusa verscheen een drietal jaren later *Language Problems in Surinam* (Hellinga, 1955). In deze studie karakteriseerde Hellinga de taalsituatie: het talenspectrum werd bepaald door een prominente Nederlandssprekende groep creolen in Paramaribo, die het standpunt van het koloniaal gouvernement uitdroeg, daarbij ondersteund door Nederlandse ambtenaren en de overige Nederlanders. (Suriname werd in studies uit die tijd wel de meest Nederlandse kolonie genoemd.) In deze periode al was duidelijk dat er een Surinaamse variant van het Nederlands was ontstaan (wat Hellinga telkens weer onderstreept had). Dat wenste deze groep niet te accepteren: voorkomen moest worden dat het Nederlands, zoals het zich in Suriname ontwikkelde, 'een typisch Surinaamse structuur' zou gaan vertonen (Ferrier, 1950, 114). Maar de ontwikkeling naar een eigen variant van het Nederlands was niet te stuiten: deze was al in gang gezet lang voordat het Nederlands de onderwijstaal werd bij de instelling van de leerplicht in 1876. Hellinga noemde de officiële onderwijspolitiek niet juist: de school was er niet in geslaagd de bevolking Nederlands-sprekend te maken. In *Kansen voor het Nederlands in Suriname* (Hellinga, 1958) stelde hij dat de overheid een taalonderwijspolitiek zou moeten voeren, waarbij er sprake was van opvang en instructie in de moedertaal: lezen en schrijven en ander elementair onderwijs. De leerling zou dan via een aanvangsperiode van tweetalig onderwijs het vervolgonderwijs uitsluitend in het Nederlands ontvangen (Hellinga, 1958, 105). In Suriname stelde men echter dat dat niet verwezenlijkt kon worden; omdat men niet over voldoende leerkrachten uit de vele verschillende taalgroepen beschikte en er in het land, en speciaal in de districten, te veel scholen met een zeer bonte, veeltalige bevolking waren (ibidem). Hellinga werd niet verder betrokken bij het ontwikkelen van een taal-/onderwijsbeleid: zijn ideeën waren bedreigend voor een taalbeleid waarin het Algemeen Beschaafd Nederlands de hoogste prioriteit had. In 1961 nog gaf de toenmalige minister van Onderwijs, A.J. Morpurgo, op de eerste vergadering na de oprichting van de *Stichting Taalonderzoek in Suriname*, te kennen dat Hellinga niet betrokken zou mogen worden bij verder taalonderzoek in Suriname. Nadat de minister zijn idee over het taalbeleid uiteengezet had, vroeg de secretaris, Fruin (Eva Essed-Fruin),

of ook contact is opgenomen met het Taalbureau van de Universiteit van Amsterdam, dat reeds een tiental jaren onderzoekingen op het gebied van Surinaamse Taalverhoudingen verricht. De Minister antwoordt, dat dit niet is geschied, omdat dit Bureau onder leiding stond van Prof. HELLINGA en deze, ten recht of ten onrechte, het odium draagt voorstander te zijn van een 'Surinaams Nederlands' dat de minister verafschuwt. Een eventueel contact met dit Amsterdamse Bureau wordt echter aan het inzicht van de Stichting overgelaten (Archief Volkslectuur/Taalbureau. Notulen van de bespreking tussen de Minister van Onderwijs, A.J. Morpurgo en het Bestuur van de Stichting Taalonderzoek in Suriname, gehouden op 20 november 1961 op het Ministerie van Onderwijs en Volksontwikkeling, 3).

Uit archiefonderzoek blijkt geen verdere bemoeienis van dit bureau van de Universiteit van Amsterdam met taalonderzoek in Suriname.

4.2 Volkslectuur en Taalbureau

In Suriname zijn in de periode 1948–1975 inderdaad deskundigen aange-trokken die hun ervaring hadden opgedaan in Nederlands-Indië. Ook instel-lingen in Nederlands-Indië werden nagevolgd, zoals het bureau Volkslectuur. In Nederlands-Indië in 1908 opgericht, vanaf 1917 bekend onder de naam Balai Poestaka, heeft dit bureau veel invloed gehad op de ontwikkeling van het Maleis en andere Indische talen; hiernaast functioneerde het 'als de 'lange arm' van het koloniale onderwijssysteem' (Jedamski, 1997, 159–160). In Suriname werd het Bureau Volkslectuur in 1958 opgericht met als doel 'het verlenen van technische bijstand van elke aard bij het voorbereiden, ontwerpen, vervaardigen, uitgeven en distribueren van volkslectuur ten behoeve van de Regering van Suriname' (Archief Volkslectuur/Taalbureau, brief van de minister-president d.d. 31 maart 1958 no. 1332). Het richtte zich op mensen die reeds leesonderwijs hadden genoten, maar voor wie lezen nog niet iets gewoons was. Hiernaast moest ook aan een 'basistaal' gewerkt worden. Deze zou 'van overrompelende eenvoud' dienen te zijn. Deze basistaal, Basis Nederlands voor Suriname (Lichtveld, 1958), was gebaseerd op een Indische woordenlijst uit 1937 (Gobardhan-Rambocus, 2001, 445–448).

Vanaf 1959 kende Volkslectuur veel publicaties met als uitgangspunt deze woordenlijst. Een *Woordenlijst voor het Sranan Tongo* (1961) en een *Geromani-seerde spelling voor het Surinaams-Hindostaans* (Adhin, 1964) verschenen ook. De bedoeling van een woordenlijst voor het Sranan was 'een zo volledig mogelijke woordenlijst te brengen, die de schrijfwijze aangeeft, overeenkomstig de thans vastgestelde spelling van het Surinaams' (*Woordenlijst*, 1961, 7). In het voorwoord van de spelling van het Surinaams-Hindostaans (Sarnami-Hindostani) wordt als reden voor de uitgave vermeld dat de deelname van Hindostaanse Surinamers aan het sociale en culturele leven is toegenomen; daardoor wordt de behoefte gevoeld aan een uniforme spelling, die gemakkelijk te hanteren valt.

Met deze publicaties wenste de overheid een begin te maken met de

beschrijving van de verschillende Surinaamse talen. Hiervoor werd de Stichting Taalonderzoek Suriname in het leven geroepen. In de tweede vergadering van deze stichting gaf de minister van onderwijs aan dat de bevordering van de studie van talen in multilinguale gebieden als doel werd gezien en dat het Taalbureau als werkmiddel zich ook bezig diende te houden met de problematiek van de inheemse talen en van het onderwijs in het Nederlands in dit milieu:

De veeltaligheid van Suriname is een van de grote problemen van het onderwijs. Door een gebrekkige beheersing van de voertaal, het Nederlands, zijn de onderwijsresultaten vooral bij de Aziatische bevolkingsgroepen in het district heel slecht. Er moet gezocht worden naar een methode om deze moeilijkheid te ondervangen. Overschakelen op een andere wereldtaal (Engels/ Spaans) is geen oplossing, want er zou sprake zijn van dwang en dwang op het culturele vlak was verwerpelijk. Het doel van het onderwijs moest zijn de jeugd een betere vertrouwdheid met het Nederlands eigen te maken en het beste middel was het toevoegen van kleuterklassen aan lagere scholen, speciaal in de districten. Binnen enkele generaties zou de gehele bevolking een redelijke vertrouwdheid met de voertaal moeten bezitten door een systematisch bijbrengen van de Nederlandse taal. De minister vond het *Basis Nederlands* van Volkslectuur een geschikt middel hiertoe en wilde graag leerboeken in het BNS, hiermee een taak voor het pas ingestelde bureau suggererend (Archief Volkslectuur/Taalbureau: samenvatting notulen vergadering van het bestuur met de minister van Onderwijs en Volksontwikkeling, d.d. 20 november 1961).

Duidelijker dan met het bovenaangehaalde kan de taalpolitiek en de daaruit voortvloeiende taalonderwijspolitiek van de Surinaamse overheid niet aangegeven worden. Het taalbureau organiseerde in opdracht van de minister in 1963–1964 een taalcongres, waarin het talenprogramma bij het voortgezet onderwijs, ingericht op verdere studie in Nederland, aan de orde gesteld werd. Verschillende inleiders vroegen zich af of wel in zo hoge mate met die studie in Nederland rekening gehouden moest worden (Verslag van het Congres van Taalleraren, 1964, 3).

De positie van het Nederlands in Suriname werd belicht en het voltallige congres was van oordeel dat het gestandaardiseerde Nederlands (van Nederland) wel de norm moest blijven, maar dat daarnaast een aantal nader te bepalen '*idiotismen*' (eigen vormen) in het taalgebruik kon worden toegelaten [onderstreping in de tekst] (ibidem, 2). Met het volgende citaat van De Ziel (de dichter Trefossa) werd de positie van het Nederlands in Suriname aangegeven:

Deze belangrijke plaats neemt het [Nederlands] in, misschien niet eens omdat het voertaal is, of om zichzelf maar omdat het een deur is. Een deur naar het westen. De westerse cultuur heeft zich in de loop van de tijd tot een leidinggevende positie opgewerkt en geen niet-Westers volk

kan zonder zichzelf te benadelen het westen negeren. Een andere Europese taal zou ons ook wel de toegang naar het westen geopend hebben, maar de geschiedenis heeft gewild dat deze taak aan het Nederlands toeviel (ibidem, 11).

De Ziel hield tijdens dit congres in feite een pleidooi voor het Surinaams-Nederlands (SN), dat een uitdrukkingmiddel zou moeten worden voor Surinamers, maar dat niet al te veel diende af te wijken van het Europees Nederlands. Essed-Fruin onderstreepte tijdens de plenaire vergadering de noodzaak van normering van het SN. Zij stelde dat nauwkeurig nagegaan moest worden wat uiteindelijk de norm zou moeten zijn. Deze zou hoe dan ook door Surinamers zelf bepaald moeten worden:

Wanneer de norm buiten Suriname ligt, zal de Surinamer zich in zijn taalgebruik steeds onzeker voelen en zal het Nederlands hier een vreemde taal blijven. Contact met en beïnvloeding door het Nederlands uit Nederland zal en moet gehandhaafd blijven. Het is zeker niet de bedoeling dat het Nederlands hier de richting van het Zuidafrikaans opgaat, de poort naar West-Europa zou daarmee afgesloten worden. [Gedacht wordt] aan een ontwikkeling zoals die van het Engels in de V.S., het Portugees in Brazilië en het Spaans in veel Zuidamerikaanse landen. Deze talen hebben zich ontwikkeld tot talen die het eigendom zijn van de bewoners, maar die het contact met de Europese cultuur nog steeds mogelijk maken (ibidem, 1964, 41).

Het congres stelde de minister voor in de eerste Mulo drie talen te onderwijzen: Nederlands en Engels verplicht, daarnaast een keuze uit Spaans, Duits en Frans. Dit werd eerst in 1970 in een enigszins gewijzigde vorm ingevoerd. In 1974 wijzigde de situatie zich weer. Toen bepaalde de Minister van Onderwijs dat:

- het Nederlands zijn positie zou blijven behouden in het voortgezet onderwijs;
- Engels begunstigd zou worden door waar mogelijk het aantal uren gelijk te trekken met dat van Nederlands;
- Spaans een keuzevak zou worden, ‘met dien verstande dat nergens de keuze van een derde taal imperatief wordt gesteld’;
- Frans, Duits en Portugees zouden ‘verdwijnen uit de schoolprogramma’s’ (*Nota vreemde talen in het onderwijs*, 1974, 9–10).

Het taalcongres deed ook de aanbeveling een lagere akte voor Nederlands te beginnen. De overheid nam deze over en verzocht het Taalbureau het curriculum voor deze L.O.-akte samen te stellen. De eerste opleiding startte in oktober 1964. Het resultaat was goed en in aansluiting daarop besloot de overheid in 1966 een M.O.-opleiding te beginnen binnen het pas opgerichte Didactisch Instituut. Deze opleidingen zijn uitgegroeid tot de opleiding Nederlands van het Instituut voor

de Opleiding van Leraren (IOL), die docenten Nederlands opleidt voor het voortgezet onderwijs in Suriname.

Voor wat de spelling betreft, diende Suriname zich als deel van het Koninkrijk der Nederlanden te houden aan de voorschriften met betrekking tot de schrijfwijze van de Nederlandse taal, zoals verschenen in het Nederlands Staatsblad 1953 No. 668.

5. 1975-*nu*

5.1 Spelling

Als Suriname in 1975 onafhankelijk wordt, blijft het Nederlands stilzwijgend de officiële taal en dus de onderwijstaal, maar bij de wijzigingen van de spelling van het Nederlands in 1995, die onder de verantwoordelijkheid van de Nederlandse Taalunie tot stand zijn gekomen, is Suriname niet betrokken, terwijl in het onderwijs wel Nederlandse taalmethoden en overige studieboeken gebruikt worden die na 1995 gepubliceerd zijn. Om uit een situatie van spellingsonzekerheid te geraken, besloten verschillende onderwijsopleidingen, waaronder de opleiding Nederlands van het IOL, de nieuwe schrijfwijze van woorden in te voeren.

De waardering voor de moedertalen kreeg wel gestalte in de benoeming van spellingscommissies voor het Sranan (1984), het Sarnámi (1984), het Surinaams-Javaans (1986) en het Karaïbs (1986). Een algemeen uitgangspunt was dat het voor een overzichtelijke taalpolitiek noodzakelijk was de standaardisatie van de Surinaamse talen gefaseerd te doen plaatsvinden. Jammer genoeg is het bij deze vier commissies gebleven, terwijl er in Suriname ruim tweeëntwintig talen min of meer actief gebruikt worden. De bovengenoemde commissies deden ook de aanbeveling woordenlijsten te laten samenstellen en de grammatica vast te leggen; de laatste aanbeveling werd niet gehonoreerd. Drie spellingsvoorstellen zijn wel aangenomen en gepubliceerd: het Sranan en het Sarnami in het Staatsblad van 15 juli 1986 no. 40, besluiten no. 4501 en 4562; het Surinaams-Javaans in het Staatsblad van 26 augustus 1986 no. 54, besluit no. 5239. De overheid heeft het voorstel met betrekking tot het Karaïbs wel aangenomen, maar niet uitgevoerd.

5.2 De Nederlandse Taalunie

De eerste gedachtewisseling over Surinames lidmaatschap van de Taalunie had in 1991 plaats en het heeft twaalf jaar geduurd voor dit lidmaatschap een feit was (Gobardhan-Rambocus, 2003, 11-14). Op 12 december 2003 tekenden de Voorzitter van het Comité van Ministers, Medy van der Laan, voor de Nederlandse Taalunie, en de Minister van Onderwijs en Volksontwikkeling, Walter Sandriman, voor de Republiek Suriname, de overeenkomst die Suriname tot geassocieerd lid van de Nederlandse Taalunie maakt. Deze overeenkomst wordt in Suriname gezien als een goede manier om de taalverbondenheid vorm te geven. De eigen variant van het Nederlands, die zich al begon te ontwikkelen

vanaf de invoering van het Nederlands in Suriname, noemen wij Surinaams-Nederlands. Een taal die ondersteuning behoeft, een ondersteuning die alleen van Nederland en Vlaanderen kan komen, want daar is het Nederlands niet alleen de officiële taal, maar daar ligt ook de oorsprong van dat Nederlands en vandaaruit heeft wereldwijd de bevordering van het Nederlands plaats. De Nederlandse Taalunie, die het taalbeleid voor een belangrijk deel ontwikkelt, ondersteunt het Nederlands wereldwijd en laat de laatste jaren steeds duidelijker horen dat zij zich bezighoudt met soorten Nederlands. Het Surinaams-Nederlands is een soort Nederlands, een van de vele varianten van het Nederlands. Daarom vond Suriname het belangrijk om opgenomen te worden in de Taalunie. Nu krijgt de Surinaamse taaleigenheid daarin een plaats. Bovendien staan, volgens de Taalunie, in alle activiteiten de belangen van de taalgebruiker voorop. Iedereen die Nederlands spreekt, moet de taal in uiteenlopende situaties en voor een breed scala van communicatieve doelen kunnen inzetten. Alle Nederlandssprekenden moeten hun taal op een doeltreffende en creatieve manier kunnen gebruiken. Met de opdracht, die de Taalunie zichzelf zo stelt, is voor Suriname, een kleine taalgemeenschap waar sprake is van een situatie van voortdurende meertaligheid, een belangrijke voorwaarde geschapen om zich binnen de Taalunie ook thuis te voelen.

Hoe zal de samenwerking tot uiting komen? In de ondersteuning bij het gebruik van de Nederlandse taal; bij de ontwikkeling van onderwijs in en van het Nederlands en bij de bevordering van de Nederlandstalige letteren.

Voor Suriname is deze toetreding belangrijk, omdat nu het taalonderwijsbeleid in het kader van de Taalunie gebruik zal maken van expertise waar deze over beschikt of kan beschikken. Voor de positie van het Nederlands in Suriname is het, volgens de Surinaamse minister bij de ondertekening, belangrijk dat er goed onderwijs verzorgd wordt en dat er onderzoek gedaan wordt naar het Surinaams-Nederlands.

Na zo'n drie en een halve eeuw door de historie bepaald verkeer tussen Suriname en Nederland, waarbij de taal een niet te onderschatten rol heeft gespeeld, lijkt het samengaan van onze landen in Taalunie-verband een zinvolle taalpolitieke daad, die zeker ook zijn weerslag zal vinden in de taalonderwijspolitiek van Suriname.

Noten

- 1 Dit artikel is gebaseerd op mijn proefschrift *Onderwijs als sleutel tot maatschappelijke vooruitgang. Een taal- en onderwijsgeschiedenis van Suriname, 1651–1975* (Gobardhan-Rambocus, 2001).
- 2 Het precieze onderscheid tussen de 2e en de 3e rang is niet helemaal duidelijk. Vermoedelijk werd hiermee bedoeld dat onderwijzers de beginselen, c.q. de belangrijkste regels van de grammatica dienden te kennen.
- 3 'Koelie' is de gebruikelijke benaming in alle archiefteksten. Later werd deze benaming als een belediging ervaren. Nu zou je het een geuzennaam kunnen noemen.

Geraadpleegde archieven

- Archief Volkslectuur/Taalbureau, Paramaribo.
Lands Archief Paramaribo:
    Handelingen van de Koloniale Staten
    Koloniale verslagen
    Gouvernementsblad (GB)
    Staatsblad van de Republiek Suriname.
Nationaal Archief Den Haag:
    Archief Ministerie van Koloniën. Inventarisnr. 2.10.02
    Archief Ministerie van Koloniën en opvolgers, Dossierarchief
    (1859) 1945–1963 (1979). Inventarisnr. 2.10.54
    Archief Culturele Samenwerking, 1948–1990. Inventarisnr. 2.19.114.

Bibliografie

- ADHIN, J.H.: *Geromaniseerde spelling van het Sarnami-Hindustani*. Paramaribo, 1964.
BUENO BIBAZ : *Beknopte geschiedenis van de kolonie Suriname*. Paramaribo, 1928.
FERRIER, J.H.E.: *De Surinaamse samenleving als sociaal-pedagogische opgave*. Groningen en Jakarta, 1950.
GOBARDHAN-RAMBOCUS, L.: *Onderwijs als sleutel tot maatschappelijke vooruitgang. Een taal- en onderwijsgeschiedenis van Suriname, 1651–1975*. Zutphen, 2001.
GOBARDHAN-RAMBOCUS, L: 'Suriname en de Nederlandse Taalunie'. *Nederlands in Suriname*. Paramaribo (8) 1, 11–14 (mei 2003).
HARTSINCK, JAN JACOB: *Beschrijving van Guiana, of de Wilde Kust, in Zuid-America*. Twee delen. Amsterdam, 1770. [Facsimile-uitgave: Amsterdam: Emmering, 1970.]
HELLINGA, W.G.: *Language problems in Suriname. Dutch as the language of the schools*. Amsterdam, 1955.
Hellinga, W.Gs 'Kansen voor het Nederlands in Suriname'. *Album Edgard Blancquaert*. Tongeren, 1958.
HOORN, I. VAN: *De Nederlandsche schoolwetgeving voor het Lager Onderwijs, 1796–1907. Wetten, Instructie's, Koninklijke Besluiten, enz.* Groningen, 1907.
JEDAMSKI, DORIS: 'De taalpolitiek van de Balai Poestaka'. Kees Groeneboer (red.), *Koloniale taalpolitiek in Oost en West. Nederlands-Indië, Suriname, Nederlandse Antillen, Aruba*. Amsterdam, 1997.
KLERK, C.J.M. DE: *De immigratie der hindostanen in Suriname*. Amsterdam, 1953.
LICHTVELD, L.: *Basis Nederlands voor Suriname*. Paramaribo, 1958.
NOTA: *Nota Vreemde talen in het onderwijs*. Paramaribo, 1974.
SCHILTKAMP, J.A. EN SMIDT, J.TH. DE (ED.): *West Indisch Plakaatboek; Plakaten, ordonnantiën en andere wetten, uitgevaardigd in Suriname. Deel I 1667–1761; deel II 1761–1816*. Amsterdam, 1973.
Verslag van het Congres van Taalleraren gehouden op 19 en 20 december te Paramaribo. Paramaribo, 1964.

..... *Europidgin*
De twijfelachtige referenties van het
Europees Referentiekader

1. Inleiding

Het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader voor Talen (*Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment*¹ – gewoonlijk afgekort tot CEF) dient zich aan als een beschrijvingskader voor het leren en onderwijzen van talen en voor het toetsen van talenkennis. Het is ontwikkeld door de Raad van Europa, en het resultaat van een proces waarmee in 1971 een begin is gemaakt.

Het meest in het oog springende onderdeel van het CEF is de gedetailleerde beschrijving van de verschillende niveaus van functionele taalvaardigheid, die niet specifiek zijn voor een bepaalde taal of voor een bepaald maatschappelijk domein, maar integendeel een algemeen karakter hebben. Taalopleidingen en examens die binnen het CEF worden geplaatst, kunnen hierdoor in principe worden vergeleken met alle andere Europese taalopleidingen en examens die het CEF als referentiekader gebruiken. Zoals John de Jong in *Het Europees Referentiekader gaat de wereld rond* met veel enthousiasme beschrijft, zijn inmiddels zowat alle instituten en organisaties die in de Europese Unie met taalopleiding of -toetsing bezig zijn, ten minste begonnen met het afstemmen van hun activiteiten op de niveaubeschrijvingen van het CEF. Dat dat niet zonder problemen zou gaan, had A. Janssen-van Dielen in *Hoe 'gemeenschappelijk' is het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader?* eerder al op voorzichtige, maar overtuigende wijze voorspeld.

De niveaubeschrijvingen worden echter voorafgegaan door een uiteenzetting over de politieke context van het CEF, waarin de auteurs een grondige paradigmawijziging voor het talenonderwijs bepleiten. Dit artikel beschrijft de voorgestelde paradigmawijziging en laat vervolgens zien dat deze (1) wetenschappelijk veel zwakker is onderbouwd dan de CEF-auteurs laten uitschijnen en (2) het taalonderwijs en de taaldiversiteit in Europa ondermijnt in plaats van ze te ondersteunen.

2. Taalpolitiek

Het CEF wil in de eerste plaats transparantie creëren: zowel in de inhouden en de doelstellingen van taalleergangen als in de inhouden en beoordelingscriteria

bij het toekennen van taalcertificaten. Het creëren van transparantie op deze gebieden moet worden gezien als een onderdeel van de taalpolitieke doelstellingen van de Raad van Europa. De auteurs van het CEF verwijzen naar drie principes die voor de Europese taalpolitiek richtinggevend zijn: (1) dat taal- en cultuurdiversiteit als een bron van rijkdom moeten worden gezien; (2) dat alleen goede kennis van de moderne Europese talen tot meer mobiliteit, samenwerking en tolerantie kan leiden; (3) dat de lidstaten een grotere convergentie moeten nastreven in hun onderwijspolitiek met betrekking tot talen (CEF, 2). Dat zijn nauwelijks aanvechtbare principes en het lijkt geen twijfel dat ze een cruciale rol hebben gespeeld in de snelheid waarmee het CEF zowat overal in Europa is aanvaard en wordt gebruikt. Het brute feit dat niemand zich kan permitteren openlijk tegen transparantie te zijn, tegen de culturele verscheidenheid van de Europese volkeren, of tegen samenwerking en tolerantie onder deze volkeren, heeft kritiek op het CEF goeddeels onmogelijk gemaakt, waardoor het als vanzelf met een aura van onontkoombaarheid werd omkleed. Wat overblijft en niet door de taalpolitieke principes van de Raad van Europa voor kritiek immuun is gemaakt, kan in twee vragen worden samengevat. (1) Is de beoogde transparantie in het verwerven, aanreiken en toetsen van talenkennis een bereikbaar doel? (2) Draagt het CEF werkelijk bij tot de verwezenlijking van de taalpolitieke doelstellingen van de Raad van Europa?

Vraag 1 is makkelijk te pareren: wie niets onderneemt, zal niets bereiken en als het CEF de onvergelykbaarheid van de verschillende Europese taalcertificaten en -diploma's niet opheft, dan is het toch een aanzet die kan worden bijgestuurd maar die alvast een stap in de goede richting is. Daarmee is deze discussie zo goed als gesloten. Wat vraag 2 betreft: het CEF nodigt onmiskenbaar uit tot een grotere convergentie in de onderwijspolitiek met betrekking tot talen. Het onderschrijft expressis verbis dat intensief talenonderwijs vanwege de verhoogde mobiliteit onder de Europese burgers meer dan ooit noodzakelijk is en bovendien dat de verscheidenheid in het culturele leven van Europa moet worden gekoesterd en ontwikkeld door het leren van meerdere nationale en regionale talen, – ook van talen die maar zelden worden geleerd (CEF, 3). Daarmee lijkt ook deze discussie gesloten.

Toch is er een probleem. Er zit namelijk een politieke inconsequentie in het feit dat het CEF een document is dat *enerzijds* in heel Europa wil worden gebruikt ter vrijwaring en bescherming van de Europese taaldiversiteit en *anderzijds* alleen maar in het Engels en het Frans officieel bestaat. Het punt is niet dat er geen vertalingen zouden zijn, maar wel dat de status van die vertalingen niet helemaal in orde lijkt. Zo is de Engelse tekst onder penvoering van het Goethe-Institut Inter Nationes in het Duits vertaald, hetgeen 'na afspraak met de Raad van Europa en onder de exclusieve verantwoordelijkheid van de vertalers'² is gebeurd. De Duitse tekst is bijgevolg een officieus document. Een volledige Nederlandse tekst is er niet, zelfs geen officieuze. Maar ook als die er wel was, zou de Nederlandstalige burger die precies wil weten wat het CEF met zijn taal en cultuur voorheeft, de Engelse of de Franse tekst moeten raadplegen: voor de vertalingen neemt de Raad van Europa namelijk geen enkele verantwoorde-

lijkheid. Toch beweert het document ook de talige en culturele belangen te dienen van de Nederlandstalige burger. Daarmee is echter nog niet alles gezegd. De Raad van Europa houdt niet zonder trots de stand bij van het aantal vertalingen waartoe het succes van het CEF inmiddels heeft geleid.³ Opmerkelijk bij deze voorstellingswijze is dat het succes van het CEF tot vertalingen leidt en niet omgekeerd: vertalingen zijn kennelijk geen elementen uit de strategie ter promotie van het CEF, maar lijken veeleer symbolen voor de aanvaarding van het CEF. Men kan hiertegen inbrengen dat dit alles te maken heeft met praktische afspraken omtrent de werktalen die nu eenmaal binnen de Raad van Europa worden gebruikt en dat het bijgevolg onheus zou zijn de taalpolitieke integriteit van het CEF hierop af te rekenen. Laat het feit dat de officiële CEF-tekst in slechts twee talen bestaat, een licht en wat doorzichtig argument zijn, status en rol van de CEF-vertalingen volstaan om wat argwaan te wekken en te kijken hoe het is gesteld met de manier waarop de auteurs hun doelstellingen concreetiseren.

3. *Multilingualisme en plurilingualisme*

In het kader van het Europees Jaar van de Talen is herhaaldelijk en niet zonder ambitie gesteld dat elke Europese burger naast zijn moedertaal ten minste twee vreemde talen zou moeten leren. In het licht van de hierbij te volgen strategie wordt veelal op het belang en de merites van het CEF gewezen.⁴ Even vaak wordt daarbij over het hoofd gezien dat de auteurs van het CEF andere ideeën hebben over de na te streven taalcompetenties van Europeanen. Moedertaal plus twee is een formuleachtige voorstelling van de mate waarin *multilingualisme*⁵ voor de Europese burgers in het Jaar van de Talen wenselijk werd geacht. *Multilingualisme* interesseert de auteurs van het CEF echter maar weinig. Als alternatief schuiven ze het begrip *plurilingualisme* naar voren. Hier volgen, in officieuze vertaling, een paar uitvoerige citaten uit de CEF-tekst, waarin de auteurs het verschil uitleggen.

Multilingualisme omschrijven de CEF-auteurs als

de kennis van een aantal talen, of het naast elkaar bestaan van verschillende talen in een gegeven samenleving. [...] De plurilinguale benadering echter benadrukt het volgende feit: wanneer iemands ervaring op het gebied van taal in zijn culturele contexten groter wordt, gaande van de thuistaal naar de taal van de samenleving en vervolgens naar de talen van andere volkeren (ongeacht of die op school worden geleerd, op de universiteit of door directe ervaring), dan houdt hij of zij deze talen en culturen niet apart in strikt gescheiden mentale gebieden, maar bouwt hij of zij veeleer een communicatieve competentie op waartoe alle taalkennis en taalervaring bijdragen en waarin die talen met elkaar in relatie staan en op elkaar inwerken. In verschillende situaties kan een mens flexibel gebruik maken van de verschillende onderdelen van de competentie om effectieve communicatie met een bepaalde gesprekspartner tot stand te laten komen. Zo kunnen gespreks-

partners bijvoorbeeld van de ene taal naar de andere overschakelen, van het ene dialect naar het andere, daarbij gebruik makend van het vermogen van beiden om zich in de ene taal verstaanbaar te maken en om te verstaan in een andere taal [...]. Wanneer er geen gemeenschappelijke taal is, kunnen deze mensen toch nog een zekere graad van communicatie bereiken door gebruik te maken van hun hele voorraad linguïstische bagage en te experimenteren met alternatieve expressievormen in verschillende talen of dialecten, paralinguïstische middelen (mime, gebaren, gelaatsuitdrukking etc.) en een radicale vereenvoudiging van hun taalgebruik.⁶

Verderop in de tekst van het CEF verduidelijken de auteurs hun ideeën over *plurilinguisme* als volgt:

Een ander kenmerk van plurilinguale en pluriculturele competentie is dat ze niet bestaat uit een simpele optelling van monolinguale competenties maar dat ze open staat voor allerlei combinaties en veranderingen. Het is mogelijk om tijdens de boodschap te code-switchen, en over te gaan naar bilinguale manieren van spreken. Een enkel, rijker repertoire van dit type maakt keuze mogelijk op het gebied van de strategieën voor het vervullen van taken, zo nodig met behulp van talige mengvormen en het overschakelen van de ene taal op de andere.⁷

Een dergelijke kijk heeft zijn consequenties en de CEF-auteurs zijn zich daarvan bewust:

Vanuit dit perspectief moet de doelstelling van het taalonderwijs grondig worden bijgesteld. Die wordt niet langer gezien als beheersing van een of twee, of zelfs van drie talen, die elk apart worden geleerd en met 'de ideale moedertaalspreker' als het ultieme model. De nieuwe doelstelling is het ontwikkelen van een linguïstisch repertoire, waarin alle linguïstische vaardigheden een plaats hebben. Dit impliceert natuurlijk dat de talen die op de opleidingsinstellingen worden aangeboden worden gediversifieerd en dat de leerders de kans krijgen een plurilinguale competentie te ontwikkelen. [...] Alle implicaties van deze paradigmawijziging moeten nog worden uitgewerkt en worden vertaald in actie. De recente ontwikkelingen in het talenprogramma van de Raad van Europa zijn zo ontworpen dat ze iedereen die beroepsmatig bij taalonderwijs betrokken is, werktuigen ter beschikking stellen voor het promoten van plurilinguisme. Met name het European Language Portfolio (ELP) biedt een format, waarin de meest uiteenlopende vormen van taalleren en interculturele ervaring kunnen worden gedocumenteerd en formeel erkend. Met deze bedoeling stelt het CEF niet alleen schalen ter beschikking voor de algemene beheersing van een bepaalde taal, maar ook een opdeling in specifieke categorieën van taalgebruik en taalcompetentie [...].⁸

4. *Plurilinguale eensgezindheid?*

Over de receptie van het begrip plurilingualisme kunnen we kort zijn: alles wijst erop dat die niet heeft plaatsgevonden. In de wereld van de Europese opleidingsinstituten is het CEF aan een nauwelijks gecontesteerde zegetocht begonnen en zal het naar alle waarschijnlijkheid in de toekomst nog aan belang winnen. Of op deze opleidingsinstituten duidelijk is geworden dat ze met het CEF ook het concept plurilingualisme binnenhalen, is veel minder waarschijnlijk. Plurilinguale competentie nastreven betekent concreet dat bijvoorbeeld een student Duits die even niet op een gepaste Duitse uitdrukking kan komen, gewoon de Franse neemt die hij wel paraat heeft, en daarvoor van zijn docent Duits goede punten krijgt. Deze (bewezen) plurilinguale competentie kan worden gerapporteerd in het *European Language Portfolio*: het is dus niet de bedoeling te documenteren wat iemand bijvoorbeeld allemaal in het Duits kan, het is de bedoeling aan te geven welke communicatietaken iemand in een taal – dat wil zeggen: in welke taal ook – aankan. Zijn de verzamelde Europese opleidingsinstituten, de ontwerpers van de bekende taalcertificaten (Zertifikat Deutsch, Certificaat Nederlands als Vreemde Taal, etc.), de beleidsmakers die het CEF promoten het er *zonder meer* over eens dat wat de CEF-auteurs een *paradigmawijziging* noemen, de richting aangeeft die zij voor de juiste houden? Of moeten we aannemen dat de werkelijke oriëntatie van de plurilinguale koers noch op deze instituten noch bij het taalonderwijsbeleid is doorgedrongen? Het feit dat het recentste Europese actieplan ter ondersteuning van taalleren en taaldiversiteit⁹ vrijmoedig doorpraat over *multilingualisme* en *moedertaal plus twee* terwijl het CEF de ‘simpele [sic!] optelling van monolinguale competenties’ (CEF, 134) als een achterhaalde – om niet te zeggen achterlijke – onderwijsdoelstelling beschouwt, voedt in elk geval de laatste hypothese. En het maakt duidelijk dat de Europese taalpolitiek allerminst consistent is.

5. *Plurilinguale breinen?*

Daarmee is echter niet aangetoond dat het uitgangspunt van de CEF-auteurs onjuist is. Misschien hebben ze het bij het rechte eind en verpakken ze het problematische concept plurilingualisme bewust in het moeilijk aanvechtbare geheel van de Europese taalpolitiek als een soort van communicatiestrategie die erop uit is commotie te vermijden en de Europese taalinstututen met zachte hand op het vooralsnog omstreden maar niettemin juiste spoor te zetten. Er hebben wel meer omwentelingen plaats gevonden die aanvankelijk op weerzin en afwijzing zijn gestuit maar die zich uiteindelijk toch wisten door te zetten omdat ze om de verkeerde redenen voor fout werden gehouden. De vraag dringt zich op of plurilingualisme een wetenschappelijk gefundeerd en dus deugdelijk dan wel een misleidend concept is.

Zoals we al zagen, baseren de CEF-auteurs hun concept op het *feit* dat taalervaring, gaande van de thuistaal naar de taal van de samenleving en vervolgens naar de talen van andere volkeren (ongeacht of die op school worden geleerd, op de universiteit of door directe ervaring), niet apart in strikt gescheiden mentale

gebieden wordt opgeslagen, maar daarentegen in één omvattende communicatieve competentie bijeenkomt waartoe alle taalkennis en taalervaring bijdragen en waarin die talen met elkaar in relatie staan en op elkaar inwerken (CEF, 3). Welnu, dit is noch een feit, noch een hypothese waarover in wetenschappelijke kringen een consensus zou bestaan. Sterker, tegen de door de CEF-auteurs gehuldigde hypothese van het unitaire taalsysteem pleiten ten minste drie soorten onderzoeksgegevens die inmiddels afdoende gedocumenteerd en gecontroleerd zijn.

Ten eerste, het vermogen vanzelf talen te leren dooft met het opgroeien langzaam uit en is bij de meeste mensen rond hun zeventiende helemaal verdwenen. Nadien kunnen talen alleen nog door studie worden geleerd (Pinker, 298). Dat doet vermoeden dat er bij het leren van talen op jonge of op latere leeftijd heel andere mentale mechanismen aan het werk zijn.

Ten tweede, als de taalvermogens in een unitair systeem zouden terechtkomen, zouden tweetalig opgroeiende kinderen één mentale grammatica opbouwen die beide talen ondersteunt. Onderzoek op dit punt laat echter een ander beeld zien: tweetalig opgroeiende kinderen lijken voor elk van hun talen een grammatica op te bouwen die dezelfde taaltypische fasen doorloopt als eentalige kinderen. Duitstalige kinderen gebruiken een tijdlang infinitieven in zinnestelsels als: 'Evi das haben'. Italiaanse kinderen gebruiken infinitieven nooit op die manier. Engelstalige kinderen laten in zulke gevallen liever de werkwoordsuitgang weg: 'Eve want sweet'. Kinderen die tweetalig Duits-Italiaans opgroeien, gebruiken infinitieven als ze Duits praten, maar niet in het Italiaans. Kinderen die tweetalig Duits-Engels opgroeien, gebruiken infinitieven in het Duits en laten werkwoordsuitgangen weg in het Engels, maar niet omgekeerd. Het lijkt erop dat de tweetaligheid bij deze kinderen moet worden beschouwd als twee éentaligen in één hoofd (Fromkin, 377).

Ten derde: wanneer de taalvermogens één groot systeem zouden vormen, zou te verwachten zijn dat schade aan dat systeem alle talen in gelijke mate treft. Toch is bij meertalige afasiepatiënten herhaaldelijk een opvallende asymmetrie vastgesteld in de mate waarin hun vermogens in verschillende talen zijn aangetast en herstellen. Een voorbeeld is het geval van een Duitse abt, die na hersenletsel wel nog Latijn kon lezen, maar geen Duits meer (Fromkin, 45). Daaruit blijkt bovendien dat de taal die voor het hersenletsel het best werd beheerst, niet noodzakelijk de taal is die het minst wordt aangetast of het best herstelt.

Ondanks dit alles presenteren de CEF-auteurs het unitaire, plurilinguale taalsysteem als een feit, zonder enige verwijzing naar onderzoek waarop zij zich baseren, en dus als een algemeen bekend feit, vergelijkbaar met het feit dat Brussel in België ligt. Op dit ogenblik weet niemand precies hoe de taalvermogens in het brein zijn opgeslagen, maar van alle mogelijke hypothesen is, zoals uit het hierboven gepresenteerde materiaal blijkt, het unitaire, plurilinguale systeem de minst waarschijnlijke. Uitgerekend deze hypothese voorstellen als een algemeen bekend feit is het onzekere voor het zekere nemen, een praktijk die haaks staat op de twijfelende cultuur van het wetenschappelijke bedrijf.

6. Pidgin

Plurilinguale competentie is, zoals we zagen, het vermogen effectieve communicatie tot stand te laten komen door gebruik te maken van een unitair linguïstisch repertoire waarin verschillende talen met elkaar in relatie staan en op elkaar inwerken. Dat unitaire repertoire maakt keuze mogelijk op het gebied van de strategieën voor het vervullen van taken, zo nodig met behulp van talige mengvormen, paralinguïstische middelen (mime, gebaren, gelaatsuitdrukking etc.) en een radicale vereenvoudiging van het taalgebruik. De manier waarop de CEF-auteurs plurilinguale competentie beschrijven, verschilt nauwelijks van de manier waarop pidgintalen gewoonlijk worden gedefinieerd. Een pidgin is 'een eenvoudige maar met regels onderbouwde taal ontwikkeld voor de communicatie onder sprekers van onderling onverstaanbare talen, vaak gebaseerd op één van die talen'.¹⁰ Plurilinguale taalsystemen bestaan dus: elders in de wereld heten ze pidgintalen. Dat maakt het mogelijk om, op basis van hetgeen over pidgintalen geweten is, te voorspellen waar het promoten van plurilinguale competentie toe leidt.

In Europa (en in de wereld) is Engels de meest geleerde vreemde taal, waardoor Engels op het vlak van communicatiepotentieel veruit het hoogste scoort (De Swaan, 144–175). Anders gezegd: de gemeenschappelijke onderdelen in de beoogde 'unitaire linguïstische repertoires' van de Europeanen zijn overwegend Engels. Met Engels is bijgevolg de kans op het tot stand komen van 'effectieve communicatie' het grootst. Dus kan men aannemen dat het Engels voorbestemd is om in de plurilinguale competentie de centrale positie in te nemen. Daardoor wordt duidelijk wat de CEF-auteurs eigenlijk als nieuwe doelstelling voor het talenonderwijs naar voren schuiven (CEF, 5). Die komt erop neer dat de 'simpele optelling van monolinguale competenties' wordt vervangen door een Europidgin gebaseerd op het Engels.

Pidgintalen zijn ontstaan om rudimentaire communicatieve behoeften te vervullen. In het uitdrukken van fijnere betekenisnuances zijn ze vanwege hun beperkte woordenschat en hun relatief spaarzame grammaticale beregeling over het algemeen niet goed (Fromkin, 470). Er is geen reden om aan te nemen dat Europese pidgins daar beter in zouden zijn. Het onderzoek naar pidgintalen maakt de verwachting van de CEF-auteurs dat plurilinguale competentie een *rijker* linguïstisch repertoire doet ontstaan (CEF, 134) hoogst twijfelachtig. Pidginsprekers vinden hun pidgin altijd beperkter dan hun moedertaal en kinderen die een pidgin als moedertaal leren, tonen hun ontevredenheid over deze beperktheid onder meer door grammaticale orde te scheppen en zo het pidgin in één klap om te vormen tot een complete complexe (creolen)taal (Pinker, 21).

Dat een pidgintaal bewust wordt geleerd om elementaire communicatie mogelijk te maken, is op zich niet zo uniek. Zo speelt Tok Pisin op Nieuw-Guinea een cruciale verbindende rol in een gebied waar achthonderd onderling onverstaanbare talen worden gesproken. Theoretisch zou een Europidgin een vergelijkbare functie kunnen vervullen. Anderzijds is het duidelijk dat het openlijk promoten van een Europidgin politiek niet haalbaar is. Met het

promoten van plurilinguale competentie als onderwijsdoelstelling wordt dit probleem echter omzeild. Niemand wordt verplicht een Europese eenheidstaal te leren. Officieel bestaat die zelfs niet. Iedereen wordt aangemoedigd vreemde talen te leren: ten minste twee. Maar het is niet de bedoeling een zeker beheersingsniveau van deze twee vreemde talen te bereiken: de bedoeling is deze talen op elk moment van het leerproces door een soort van mentale blender te laten gaan zodat ze tot één plurilinguale competentie worden vermengd. Samengevat betekent dit dat het leren van vreemde talen alleen nog tot doel heeft het Europidgin in de geesten van de leerders te laten ontstaan. De Europese talen worden hierdoor gedegradeerd tot niets meer dan invoer voor een Europese eenheidstaal. Op welke manier de taaldiversiteit in Europa door een dergelijke degradatie wordt beschermd, is allerminst duidelijk.

Even onduidelijk is wat dit alles voor de praktijk van het taalonderwijs zal gaan betekenen. Men mag aannemen dat zo goed als niemand op het terrein zijn doelstellingen enthousiast in plurilinguale – of (wat hetzelfde is) pidginiserende – zin zal willen bijstellen. Niettemin verwijzen beleidsmakers en curriculumontwerpers in haast elke verklaring naar het CEF. Nu in het hoger onderwijs de curricula aan de nieuwe Bachelor-Master-structuur worden aangepast, worden de taalopleidingen in een adem op de niveaubeschrijvingen van het CEF afgestemd. Hoewel BaMa en CEF in wezen niets met elkaar te maken hebben, lijkt er een soort alliantie te zijn ontstaan, die vooral de indruk versterkt dat het CEF onontkoombaar is. Inmiddels zijn ook de uitgevers van taalleerboeken een CEF-verwijzing op elke nieuwe titel als een noodzakelijk element in de marketing van het huis gaan beschouwen. Met een beetje overdrijving kan de toestand in het onderwijs als volgt worden samengevat. Iedereen schijnt te geloven dat het CEF onvermijdelijk is, maar niemand schijnt te weten wat het CEF is.

7. Besluit

Politieke beslissingen zijn in de meeste gevallen het resultaat van afwegingen tussen rivaliserende waarden. Wetenschap kan er onder meer toe bijdragen deze waarden op te sporen en de mogelijke afwegingen helder te presenteren. Wetenschap dient echter niet om de beslissingen te nemen. De invoering van het CEF is een politieke optie die zich aandient als een element in de strategie ter bescherming van de taaldiversiteit in Europa. Uit het bovenstaande mag gebleken zijn dat het CEF op een wetenschappelijk hoogst twijfelachtige premisse is gebaseerd, namelijk dat het brein over een unitair, plurilinguaal taalsysteem zou beschikken. Niettemin is op grond van deze premisse het leren van de Europese talen zoals ze zijn als onderwijsdoelstelling geschrapt, ten voordele van wat naar alle waarschijnlijkheid een Europidgin, gebaseerd op een continentale variant van het Engels wordt. Zoals alle pidgins maakt dit Europidgin weliswaar effectieve maar nooit meer dan rudimentaire communicatie mogelijk. Bovendien worden door het promoten van Europidgin – openlijk of gemaskeerd door de term plurilinguale competentie – de gangbare Europese

talen gereduceerd tot leveranciers van linguïstisch materiaal, dat met name in het geval van de kleinere of minder geleerde talen zo goed als waardeloos is.

De vraag die nu ter tafel ligt, is welke waarde de overhand krijgt: de werkelijke bescherming van de taaldiversiteit, met inbegrip van de verschillen in (examen)cultuur, of de creatie van een continentale variant van het Engels, mogelijk als symbool voor een eveneens te smeden Europese eenheidscultuur. Dat is echter een politieke vraag, geen wetenschappelijke.

Noten

- 1 In wat volgt verwijzen we naar deze tekst met de afkorting CEF gevolgd door het paginanummer.
- 2 'Die Übersetzung ist in Absprache mit dem Europarat und in alleiniger Verantwortung der Übersetzer entstanden.' *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen*, 2.
- 3 www.coe.int/T/E/Cultural_Cooperation/education/Languages/Language_Policy/Common_Framework_of_Reference/default.asp.
- 4 Bijvoorbeeld: 'The Common Reference Scales of the Council of Europe's Common European Framework of Reference for Language provide a good basis for schemes to describe individuals' language skills in an objective, practical, transparent and portable manner. [...] Teachers and others involved in testing language skills need adequate training in the practical application of the Framework.' *Promoting Language Learning and Linguistic Diversity: An Action Plan 2004–2006*, 11.
- 5 Om praktische redenen blijven de termen *multilingualism* en *plurilingualism* in dit artikel onvertaald. Een mogelijkheid zou geweest zijn met de begrippen *veeltaligheid* en *meertaligheid* te werken. Omdat er echter geen algemeen aanvaard betekenisverschil tussen die twee is, zou deze vertaling alleen een extra begrippenpaar opleveren, maar geen extra helderheid. Daarom – en met het oog op de leesbaarheid van de tekst – gebruiken we hier de vernederlandste versie van de oorspronkelijke begrippen: *multilingualisme* en *plurilingualisme*.
- 6 'Plurilingualism differs from multilingualism, which is the knowledge of a number of languages, or the co-existence of different languages in a given society. [...] Beyond this, the plurilingual approach emphasises the fact that as an individual person's experience of language in its cultural contexts expands, from the language of the home to that of society at large and then to the languages of other peoples (whether learnt at school or college, or by direct experience), he or she does not keep these languages in strictly separated mental compartments, but rather builds up a communicative competence to which all knowledge and experience of language contributes and in which languages interrelate and interact. In different situations, a person can call flexibly upon different parts of this competence to achieve effective communication with a particular interlocutor. For instance,

partners may switch from one language or dialect to another, exploiting the ability of each to express themselves in one language and to understand in the other; [...]. In the absence of a mediator, such individuals may nevertheless achieve some degree of communication by bringing the whole of their linguistic equipment into play, experimenting with alternative forms of expression in different languages or dialects, exploiting paralinguistics (mime, gesture, facial expression, etc.) and radically simplifying their use of language' (CEF, 3–4).

- 7 'A further characteristic of plurilingual and pluricultural competence is that it does not consist of the simple addition of monolingual competences but permits combinations and alternation of different kinds. It is possible to code switch during the message, to resort to bilingual forms of speech. A single, richer repertoire of this kind thus allows choice concerning strategies for task accomplishment, drawing where appropriate on an interlinguistic variation and language switching' (CEF, 134).
- 8 'From this perspective, the aim of language education is profoundly modified. It is no longer seen as simply to achieve "mastery" of one or two, or even three languages, each taken in isolation, with the 'ideal native speaker' as the ultimate model. Instead, the aim is to develop a linguistic repertory, in which all linguistic abilities have a place. This implies, of course, that the languages offered in educational institutions should be diversified and students given the opportunity to develop plurilingual competence. [...] The full implications of such a paradigm shift have yet to be worked out and translated into action. The recent developments in the Council of Europe's language programme have been designed to produce tools for use by all members of the language teaching profession in the promotion of plurilingualism. In particular, The European Language Portfolio (ELP) provides a format in which language learning and intercultural experiences of the most diverse kinds can be recorded and formally recognised. For this purpose, CEF not only provides scaling of overall language proficiency in a given language, but also a breakdown of language use and language competences [...]' (CEF, 5).
- 9 *Promoting Language Learning and Linguistic Diversity: An Action Plan 2004–2006*, II.
- 10 'A simple but rule-governed language developed for communication among speakers of mutually unintelligible languages, often based on one of those languages' (Fromkin, 2003, 591).

Bibliografie

Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment (CEF). Council of Europe, 2000. De tekst is ook consulteerbaar op het volgende webadres:
<http://culture2.coe.int/portfolio/documents/0521803136txt.pdf>.

FROMKIN, VICTORIA ET AL.: *An Introduction to Language*, seventh edition. Boston Massachusetts, 2003.

GEMEINSAMER EUROPÄISCHER REFERENZRAHMEN FÜR SPRACHEN: *lernen, lehren, beurteilen*. Berlijn, München, Wenen, Zürich en New York, 2001.

- JANSSEN-VAN DIETEN, A.: 'Hoe "gemeenschappelijk" is het Gemeenschappelijk Europees Referentiekader?' *Toegepaste Taalkunde in Artikelen* (64) 2, 59–69 (2000).
- JONG, JOHN H.A.L. DE: 'Het Europees Referentiekader gaat de wereld rond'. *Neerlandica Extra Muros* (40) 3, 26–39 (oktober 2002).
- PINKER, STEVEN: *The Language Instinct*. New York, 2000.
- PROMOTING LANGUAGE LEARNING AND LINGUISTIC DIVERSITY: *An Action Plan 2004–2006*. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels 24 juli 2003, COM(2003) 449 final. Dit document is consulteerbaar op het volgende webadres: http://europa.eu.int/comm/education/doc/official/keydoc/actlang/act_lang_eu.pdf.
- SWAAN, ABRAM DE: *Words of the World, The Global Language System*. Cambridge, 2001.

..... *De vertalingen van het Huis der Liefde. Voor wie waren de Latijnse vertalingen van Hendrick Niclaes' geschriften bestemd?*¹

Inleiding

Het toenemende belang van de volkstalen in de zestiende eeuw is genoegzaam bekend. De Reformatie bracht de leek tot het lezen van de bijbel en gaf zo de aanzet tot vertalingen van de Heilige Schrift en een algemene opwaardering van de volkstaal. Ook het enorme potentieel van de drukunst was aan de hervormers niet voorbij gegaan. Ondanks de 'goddelijke' materie die ze predikten, maakten de hervormers gretig gebruik van de mogelijkheden die de 'aardse' technologieën hen boden. De geschriften van Hendrick Niclaes (ca 1502–ca 1580), de naar eigen zeggen door God geïnspireerde leider van de religieuze beweging het Huis der Liefde, sluiten perfect aan bij deze traditie. Niclaes drukte zich uit in de volkstaal, net als Menno Simons schreef hij in de zogenaamde Oosterse taal, d.w.z. het Nedersaksisch van de Oostelijke Nederlanden en aangrenzende Duitse streken (De Smet, 1976, 213–22). Bovendien liet hij zijn werken in – voor die tijd – vrij grote oplagen drukken.

De 'wereldse' instelling van Niclaes ging ver. Hij verspreidde zijn religieuze werken niet alleen in de volkstaal van de oostelijke Nederlanden, maar hij zag zijn potentieel publiek veel weidser. In de tweede helft van de zestiende eeuw financierde Niclaes zelf de vertaling en publicatie van een omvangrijk gedeelte van zijn oeuvre in maar liefst vier talen: in drie andere volkstalen – Duits, Frans en Engels – en in het Latijn. Ondanks de gevaren verbonden aan deze onderneming, slaagde één man erin een netwerk op te bouwen dat hem toeliet zijn persoonlijke – in de ogen van de leidende kerken ketterse – ideeën uiteen te zetten en toegankelijk te maken voor een internationaal publiek. We kunnen op goede gronden gissen welke lezers Niclaes wilde bereiken met de Franse, Engelse en Duitse vertalingen van zijn geschriften. Veel minder helder is dit voor de Latijnse vertalingen, zoals uit dit artikel zal blijken. Maar laten we eerst kennismaken met Hendrick Niclaes en zijn Huis der Liefde.

Hendrick Niclaes en het Huis der Liefde

Toen Hendrick Niclaes kort na 1540 zijn religieuze beweging het Huis der Liefde stichtte, had hij al een heel leven achter zich. Zijn ervaring tot dan toe

zou hem goed van pas komen bij de verspreiding van de doctrines die hij ontwikkelde voor zijn Huis der Liefde. Nicolaes was al jong een succesvol koopman. Hij woonde in Amsterdam toen hij het Huis der Liefde stichtte en hij ondernam regelmatig handelsreizen door de Nederlanden. De contacten die Nicolaes op die manier opbouwde, evenals het aanzienlijk kapitaal dat hij verwierf met zijn handel in stoffen, zouden cruciaal blijken voor de latere uitbreiding van zijn beweging.

Ik wil eerst ingaan op de godsdienstige ideeën van Nicolaes. Van groot belang was Nicolaes' bewering dat zijn beweging geen afscheiding was van de kerk van Rome en de paus. De theologie die Nicolaes ontwikkelde was gebaseerd op de visioenen die hij sinds jonge leeftijd beweerde te hebben gehad. Volgens Nicolaes was de boodschap in deze visioenen steeds dezelfde: God had hem uitverkoren als Zijn laatste profeet om hier op aarde het werk dat door Jezus begonnen was te voltooien. Dit 'werk' bestond erin aan de wereld te verkondigen dat het einde der tijden was aangebroken, dat het Laatste Oordeel spoedig zou plaatsvinden en dat het tijdperk van het Nieuwe Jeruzalem zou worden ingeleid. Volgens Nicolaes luidde zijn beweging het 'laatste hoofdstuk' van de heilsgeschiedenis in. Redding in deze hachelijke periode was voorbehouden aan hen die zich bij Nicolaes en het Huis der Liefde aansloten. Toch kon men enkel een volwaardige volgeling van het Huis der Liefde worden als aan een aantal 'spirituele voorwaarden' was voldaan. Elke volgeling moest trachten de staat van 'Vorgodung', zoals Nicolaes het zelf noemde, te bereiken. Pas dan zou de gelovige toegang krijgen tot het paradijs of het 'Rijcke Gods'.

Ik vat het complexe proces dat leidt tot 'Vorgodung', of éénwording met God, hier even kort samen. De eerste stap bestond uit de reiniging van zonden. Dit kon de gelovige bereiken door de verschillende fasen in het leven van Jezus Christus zelf door te maken. In het *Evangelium Regni* (1575, sig. G3v), één van de belangrijkste theologische werken van Nicolaes, beschrijft hij dit proces als volgt: '... wij krijgen eeuwige vergeving en verlossing van onze zonden door het offer van Christus, omwille van Zijn dood aan het Kruis, en door Hem in het heilige na te volgen...'.²

Nicolaes beweert hier dat reiniging van zonden hen toekomt die, net als Christus, aan het kruis gestorven zijn. Dit imiteren van het leven en lijden van Jezus Christus moet niet letterlijk opgevat worden. Nicolaes geloofde dat zijn volgelingen één konden worden met God in dit leven. Het ging om spirituele stappen die elke gelovige voor zichzelf moest nemen. Hoe dit in de praktijk moest gebeuren beschrijft Nicolaes nergens. Eenmaal dit proces doorlopen hebbend, werd de gelovige 'vorgodet', opgenomen in het goddelijk wezen en keerde hij terug naar de 'perfecte' staat die Adam voor de zondeval had genoten. Pas op dat moment werd de volgeling volledig opgenomen in het Huis der Liefde. Deze boodschap vindt men in alle werken van Nicolaes terug.

Nicolaes was een veelschrijver; dit blijkt uit de meer dan honderd geschriften van zijn hand die zijn overgeleverd. Zijn werken waren ook erg gevarieerd. Hoewel

het merendeel tot het zogenaamde religieuze genre behoort, schreef hij ook verzen, spreuken en zelfs een toneelstuk. Het is duidelijk dat Niclaes zeer goed beseftte wat de kracht van het woord voor de verspreiding van zijn ideeën betekende. Dit blijkt ook uit het feit dat hij zijn geschriften tijdens de ontwikkeling van het Huis der Liefde vaak grondig herschreef en aanpaste aan de zich ontwikkelende vorm van zijn beweging. Niclaes' religieuze gedachtegoed zelf was niet buitengewoon origineel. Hij bouwde voort op de ideeën van voorgaande mystici; vooral de werken van Thomas à Kempis en de *Theologia Germanica* (*Theologia Deutsch*) schijnen Niclaes sterk te hebben beïnvloed (Hamilton, 1981, 6–10). Ondanks het weinig originele karakter van Niclaes' leer, kan niet ontkend worden dat zijn doctrines in de smaak vielen bij verschillende lagen van de bevolking in de Nederlanden.

Hoewel het tot op heden erg moeilijk is gebleken om de aanhang van het Huis der Liefde concreet en in detail te beschrijven, lijkt het religieuze gedachtegoed van Niclaes bij twee erg verschillende groepen in de Nederlanden gehoor te hebben gevonden. Zijn vroegste volgelingen behoorden tot de lagere sociale klassen en hielden er vaak erg radicale ideeën op na. Eén van de opmerkelijkste aanhangers van het Huis der Liefde, die Niclaes vanaf het begin bijstond, was Hendrick Janssen van Barrefelt. Ondanks zijn langdurige trouw aan Niclaes zou Barrefelt later een van de meest uitgesproken critici worden van het Huis der Liefde en uiteindelijk zijn eigen religieuze beweging oprichten. Maar ook bij godsdienstig gematigde, welvarende lieden was er interesse voor Niclaes, met name in het milieu van de kooplieden en drukkers. De Antwerpse drukker Christophe Plantin is ongetwijfeld één van de meeste befaamde figuren die geïntrigeerd raakte door Niclaes' leer.

Toch is het feit dat een zo gevarieerde groep mensen met Niclaes verbonden was, weinig verwonderlijk. Door zijn persoonlijk fortuin en zijn inzicht in sociale relaties wist Niclaes een groep vertrouwelingen financieel afhankelijk van zich te maken en verwachtte hij in ruil een zekere loyaliteit tegenover het Huis der Liefde. Hij bood verpauperde doopsgezinden werk aan, maar dan wel als drukker of verspreider van zijn geschriften. Christophe Plantin hielp Niclaes om contacten te leggen voor de verspreiding van zijn geschriften in Frankrijk, in ruil voor de financiële steun die de profeet hem in de beginjaren van zijn Antwerpse drukkerij had verleend. Het is van belang de pragmatische aspecten van Niclaes' karakter voor ogen te houden bij het stuk dat nu volgt over de Latijnse vertalingen van zijn geschriften.

De Latijnse vertalingen van Niclaes' geschriften

De overgeleverde Latijnse vertalingen van Niclaes' werken doen in kwantiteit onder voor de Engelse, maar niet voor de Franse en Duitse. Het is echter op andere vlakken duidelijk dat Niclaes zijn werken graag in het Latijn vertaald zag; de Latijnse versies behoren tot de vroegste vertalingen die hij liet maken. De eerste Latijnse vertaling, *Evangelium Regni*, dateert uit 1561 en in de jaren 1570 volgden er nog drie andere, i.e. *Annunciatio Pacis*, *Epistola Prima HN* en

Proverbia HN (Helie Nazarenus of Hendrick Niclaes). De Latijnse vertalingen zorgden voor enige opschudding kort na hun publicatie, zoals onder meer hun vermelding op de Roomse Index van 1570 doet vermoeden. Toch was er tot voor kort zo goed als niets over deze teksten bekend. Op één van de vele vragen die zij oproepen wil ik in dit artikel dieper ingaan: voor wie waren deze Latijnse vertalingen bestemd? Het antwoord is gecompliceerder dan het op het eerste gezicht lijkt.

De eerste vraag die men zich moet stellen is waar deze vertalingen circuleerden. Zo kan men nagaan of ze voor een binnen- of buitenlands publiek bedoeld waren. We weten dat ze in de Nederlanden voorhanden waren, maar ook in Engeland, waar ook, en veel meer, Engelse vertalingen van Niclaes' geschriften aangetroffen zijn. Of de Latijnse vertalingen ook buiten de grenzen van deze twee gebieden circuleerden is niet bekend. Waarom uitsluitend in de Nederlanden en Engeland? Wilde Niclaes zijn geschriften een hogere, meer intellectuele status geven en ze aantrekkelijker maken voor het humanistisch publiek dat in beide landen toch nog vaak het Latijn verkoos boven de volkstaal? Gezien de geringe concrete informatie die we vandaag hebben over de context waarin deze vertalingen circuleerden, heb ik getracht die vraag te beantwoorden met behulp van een gedetailleerde taalanalyse van de teksten. Ik citeer hier een gedeelte van de openingszin van het *Evangelium Regni*, in de originele versie en in de Latijnse vertaling van de jaren 1570:

Door Zijn genade en barmhartigheid, en door de heilige geest der liefde van Jezus Christus heeft de hoogste God, HN opgewekt uit de dood, volgens Zijn voorzienigheid en Zijn beloften. Hij [i.e. HN] is gezalfd met de heilige geest in de ouderdom van het heilige verstand van Jezus Christus; hij is met God één geworden in de geest van Zijn liefde en hij is mede-erfgenaam met Christus in de hemelse goederen van Gods rijkdom. Zijn geest is verlicht met hemelse waarheid, het ware licht van het volmaakte wezen. Hij is uitgekozen om het genadige woord te dienen (dat nu tenslotte door God is opgewekt volgens Zijn beloften) in de allerheiligste dienst van God onder de gehoorzaamheid van Zijn liefde, opdat nu tenslotte een goede of vrolijke boodschap van Zijn rijk zou verkondigd worden – omwille van diezelfde genade en Zijn hartelijke barmhartigheid, en ook door diezelfde heilige geest der liefde van Jezus Christus – aan alle volkeren die in het donker zitten en die uitkijken en verlangen naar het ware licht...³

Dit fragment geeft ons een goed idee van de taal die gebruikt wordt in alle Latijnse vertalingen van Niclaes' geschriften. Het is een makkelijk te begrijpen Latijn met veel ontleningen uit de Vulgaat en van de Kerkvaders. Het taalgebruik sluit nauw aan bij de vroegchristelijke en middeleeuwse literaire traditie. De vertalingen blijven dicht bij het origineel, en nemen vaak letterlijk de Germaanse constructies van Niclaes' tekst over. Ook de woordvolgorde van de brontekst wordt over het algemeen behouden in de vertalingen. De vertaler komt niet los van het Germaans karakter van het origineel en dit maakt dat de

taal van deze vertalingen vaak eigenaardig en gekunsteld aandoet. Mijsns inziens waren deze teksten niet moeilijk te begrijpen voor sprekers van een Germaanse taal met een rudimentaire kennis van het Latijn, een taal die toen vooral onderwezen werd aan de hand van de studie van christelijke teksten. Het is niet ondenkbaar dat deze vertalingen om die reden niet buiten het Nederlandse en Engelse taalgebied teruggevonden zijn; desalniettemin blijft de exclusieve verspreiding van deze teksten opmerkelijk. Dit zijn allemaal interessante bevindingen maar ze bieden geen sluitend antwoord op onze vraagstelling. Het enige dat duidelijk lijkt te zijn is dat deze teksten niet bestemd waren voor een humanistisch publiek. Ze zouden maar een povere indruk hebben gemaakt op hen die streefden naar een 'renaissance' van de cultuurtaal van de klassieken.

In dit verband is het niet onbelangrijk te vermelden dat mijn taalanalyse van de vertalingen – en dan in het bijzonder de vaststelling dat de originele teksten waarschijnlijk niet door een geoefend humanist in het Latijn omgezet waren – ook geleid heeft tot een herziening van de bestaande theorieën over wie de vertaler van de Latijnse geschriften was. Hoewel het moeilijk is om hier in het kort de hele analyse samen te vatten, wil ik wel vermelden dat mijn taalstudie suggereert dat de Nederlandse humanist Lambertus Hortensius – in moderne studies voorgesteld als de vertaler van Niclaes' werken (Hamilton, 1988, X) – de vertalingen die vandaag zijn overgeleverd, waarschijnlijk niet heeft gemaakt. De bevindingen van mijn vergelijkingen tussen Hortensius' taal en die van de vertalingen van het Huis lijken dit uit te sluiten.

Laten we nu terugkeren naar onze discussie over het publiek van de Latijnse teksten en ons probleem vanuit een andere hoek benaderen, namelijk vanuit het pragmatische oogpunt van Niclaes, en dieper ingaan op wat we weten over de aanhangers van het Huis der Liefde.

Het Huis der Liefde in Engeland en de vertalingen van Niclaes' oeuvre

Zoals eerder vermeld weten we relatief weinig over Niclaes' aanhang in de Nederlanden. Over zijn buitenlandse volgelingen is over het algemeen niet veel meer bekend, maar er is één uitzondering. De Engelse tak van het Huis der Liefde is redelijk goed in kaart gebracht. In tegenstelling tot de Nederlanden werden Niclaes' volgelingen in Engeland openlijk vervolgd door de overheid en de kerk. De Nederlandse autoriteiten koesterden wel enkele malen verdeningen jegens Niclaes maar hij was er steeds redelijk makkelijk van af gekomen. Ironisch genoeg is de publieke vervolging van de Engelse beweging net de reden dat we vandaag veel meer weten over de aanhang en de organisatie van die tak van het Huis der Liefde dan over de Nederlandse. Ik zal eerst de belangrijkste kenmerken van het Engelse Huis der Liefde bespreken.

Hoewel de ideeën van Niclaes in Engeland reeds interesse wekten vanaf het midden van de jaren 1550, was het vooral in de jaren 1570, toen de Engelse vertalingen van Niclaes' werken beschikbaar waren, dat velen zich aansloten bij de beweging. Niclaes' beslissing om op eigen kosten achttien van zijn

geschriften te laten vertalen en drukken in het Engels wierp dus al tijdens zijn leven vruchten af. De Engelse tak van het Huis der Liefde vond zijn aanhangers voornamelijk op het platteland, met name in de streek rond Ely en Cambridge. Net als in het geval van Niclaes' aanhang in de Nederlanden weten we weinig concreets over het aantal volgelingen van het Huis der Liefde in Engeland en lijkt het erop dat ook hier Niclaes' ideeën in de smaak vielen bij mensen met verschillende religieuze achtergronden. Hoewel het merendeel van Niclaes' Engelse volgelingen een interesse voor het mystieke en spirituele deelden, bestond zijn aanhang ook daar zowel uit non-conformisten als uit meer traditioneel denkenden. Het lijkt er wel op dat de protestantsgezinden de overgrote meerderheid uitmaakten (Marsh, 1994, 64). Een ander element waarin de organisatie van het Engelse Huis der Liefde overeen kwam met de beweging in de Nederlanden is dat de verspreiding van Niclaes' ideeën ook daar vooral gedragen werd door het veelvuldig reizen van een klein groepje fervente aanhangers van de profet. In dit verband is vooral de figuur van Christopher Vittels van groot belang. Over diens leven weten we – alweer – weinig. Toch is zijn betekenis voor het Engelse Huis der Liefde moeilijk te overschatten. Niet alleen was hij de plaatselijke leider van de beweging in Engeland en bekeerde hij velen tot de ideeën van Niclaes, maar hij was tevens de vertaler van Niclaes' geschriften in het Engels. Waarom Niclaes juist Vittels had uitgekozen als de vertaler van zijn werken in het Engels is niet bekend. We weten wel dat Vittels, voor hij aan deze vertalingen werkte, al een aantal jaren buitengewone belangstelling had voor de doctrines van het Huis der Liefde en dat hij deze toen reeds propageerde. Voor het antwoord op de vraagstelling van dit artikel is het belangrijk dat we nu dieper ingaan op de Engelse vertalingen van Vittels.

De Engelse vertalingen van Niclaes' geschriften tonen zowel overeenkomsten als verschillen met de Latijnse versies. Eén aspect van de verschillen tussen beide vertalingen is hier van groot belang; namelijk het taalgebruik. Zoals hierboven reeds opgemerkt, worden de Latijnse versies gekenmerkt door een veelvuldig gebruik van woorden uit de katholieke literaire traditie. Dit kan niet gezegd worden over de Engelse vertalingen. Integendeel, de versies van Vittels zijn doorspekt met ontleningen uit de zestiende-eeuwse Engelse Protestantse Bijbelvertalingen. Vittels ontleende niet alleen religieuze terminologie aan deze vertalingen, maar ook meer alledaagse woorden. Ik som hier een aantal voorbeelden op. Aan de vertaling van William Tyndale ontleende Vittels de termen 'uncircumcision' voor 'Unbesnydinge', 'nurture' voor 'Tucht' en 'mercifulness' voor 'Erbarminge'; aan de Bijbel van Myles Coverdale de woorden 'heathenship' voor 'Heidenschoppe', 'hand-reaching' voor 'Handt-reickinge' en 'guile' voor 'Schalckheit'. Naar mijn mening is dit niet toevallig. Vittels stond in nauw contact met de mensen die hij trachtte te bekeren tot het gedachtegoed van Niclaes en wist bijgevolg waar de godsdienstige interesses van zijn potentieel publiek lagen.

De Engelse bijbelvertalingen waren tegen het midden van de zestiende eeuw algemeen verspreid en elke parochie was verplicht een Engelse vertaling van de

bijbel ter beschikking te stellen voor zijn inwoners (Spufford, 1974, 207–8). Het is dus niet onmogelijk dat Vittels met opzet een lexicon gebruikte dat overeenkomsten vertoonde met de Engelse bijbelvertalingen in zijn vertalingen van Niclaes' werken. Niet alleen zou zijn lezerspubliek goed vertrouwd zijn met de taal van zijn vertalingen, het gaf de teksten ook meteen een zeker religieus gezag. Vittels' aanpak had dus ongetwijfeld een praktisch oogmerk, maar liet zich ook goed verenigen met de leerstellingen van Niclaes. Het werk van Niclaes hier op aarde bestond er immers uit het laatste hoofdstuk in de geschiedenis van het christendom in te luiden, en door het overgenomen taalgebruik uit de Engelse vertalingen werd de continuïteit tussen Niclaes' geschriften en de handelingen tussen de mens en God, zoals beschreven in de Heilige Schrift, benadrukt. We kunnen daarom met vrij veel zekerheid stellen dat achter de uitvoering van de Engelse vertalingen van Vittels opzet schuilging en dat het publiek voor wie ze geschreven waren waarschijnlijk ook de inhoud van de teksten beïnvloedde. Zou dit dan ook het geval geweest zijn voor de Latijnse vertalingen?

Voor wie waren de Latijnse vertalingen bestemd?

Om deze vraag te beantwoorden moet ik eerst nog even de aandacht vestigen op de originele geschriften van Niclaes. Dat Niclaes constant gebruik maakt van religieuze termen is weinig verwonderlijk, evenals het feit dat de tekst van de bijbel een centrale plaats inneemt in het merendeel van zijn geschriften. Niclaes' oeuvre was immers een soort vervolg op de bijbel. Niclaes verwijst niet alleen voortdurend naar de tekst van de bijbel, hij schrijft ook in bijbelse frasen en imiteert de stijl van de heilige schrift. Hoewel ik geen volledige analyse heb gemaakt van de taal van Niclaes, heb ik dit wel gedaan voor de fragmenten die hij letterlijk ontleent aan de bijbel. De bevindingen van deze studie zijn opmerkelijk. Ook al beweerde Niclaes altijd dat zijn Huis der Liefde geen schisma wilde veroorzaken met de katholieke kerk, de bijbelfragmenten in het bovengenoemde werk *Evangelium Regni* baseerde hij op de vertaling van Martin Luther. Het waarom valt moeilijk te verklaren. Mijns inziens is er maar één geldige verklaring en die kan men, net als voor de Engelse vertalingen, vinden in de alledaagse realiteit van het Huis der Liefde in de Nederlanden. Net als Vittels was Niclaes zeer goed op de hoogte van wie er mogelijke interesse had voor zijn leer, en wederom is het mogelijk dat dit aspect invloed had op de opzet en inhoud van de werken. Ongetwijfeld ondervond Niclaes dat zijn ideeën het best aansloegen bij de meer protestantsgezinde gelovigen en hij koos er daarom zelfs voor zijn eigen, soms erg katholiek getinte, stellingen te ondermijnen door zich te baseren op een protestantse vertaling van de bijbel. Wederom lijkt de pragmatiek een niet onbelangrijke rol te hebben gespeeld in het literaire apparaat van het Huis der Liefde. En nu terug naar de Latijnse vertalingen.

De verspreiding van de Latijnse vertalingen lijkt beperkt geweest te zijn tot de Nederlanden en Engeland, en mijn studie van het taalgebruik van de teksten sluit uit dat ze gecreëerd waren om het gedachtegoed van Niclaes een hogere en

meer intellectuele status te geven. Om die reden zal ik hier een mogelijk publiek voor deze vertalingen voorstellen, dat in die context past. We hebben hierboven gezien dat, zowel in de Nederlanden als in Engeland, zeker niet alle volgelingen van Niclaes er radicale of non-conformistische ideeën op na hielden. Hoewel het erop lijkt dat het merendeel van Niclaes' aanhang – in het bijzonder in Engeland – reformistisch gezind was, zijn er zowel in de Nederlanden als in Engeland volgelingen van het Huis aan te wijzen die meer traditioneel dachten. De vraag die ik hier wil stellen is hoe deze mensen zich gevoeld zouden hebben bij het lezen van de uitgesproken protestants aandoende originele geschriften van Niclaes en hun Engelse vertalingen. Zouden zij geen meer traditioneel getinte teksten verkozen hebben, die mooi aansloten bij de katholieke traditie? Maar die bestonden toch! Inderdaad, de Latijnse vertalingen. Gezien Niclaes' uitgesproken pragmatische instelling, die invloed had op de literaire structuur van zowel de Engelse vertalingen als zijn originele geschriften, lijkt het mij niet onmogelijk dat hij bewust meer traditionele versies van zijn leer had laten samenstellen voor hen die zich, net als hijzelf, sterker verbonden voelden met de katholieke traditie. Zoals we ook hierboven gezien hebben voor Niclaes' originele geschriften en hun Engelse vertalingen, lijken de verschillende werken van Niclaes gecreëerd te zijn geweest met een bepaald publiek in het achterhoofd. Het feit dat er minder Latijnse vertalingen overgeleverd zijn – of bestonden – dan Engelse en originele geschriften, zou kunnen suggereren dat zij niet bestemd waren voor populaire instructie van Niclaes' leer, maar meer gericht op specifieke lezers. Dit lijkt overeen te stemmen met de waarneming dat de meer conformistisch gezinde volgelingen van Niclaes de minderheid uitmaakten. Het is niet onwaarschijnlijk dat, door de persoonlijk contacten van Niclaes en Vittels met vele volgelingen van de beweging, zij aanvoelden onder welke groepen de verschillende versies van de geschriften van het Huis het best verspreid werden.

Zoals ik in dit artikel heb trachten te betogen, lijken de pragmatische inzichten van Niclaes een duidelijke stempel te hebben gedrukt op de literaire productie van het Huis der Liefde, en is het niet onmogelijk dat het beoogde publiek van de teksten een invloed had op hun vorm en taalgebruik. Zowel uit de studie van Niclaes' geschriften als uit wat we weten over zijn leven, volgt dat niet zozeer zijn contact met de wereld hierboven, maar wel zijn inzicht in de wereld hierbeneden aan de basis lag van de populariteit die de theologie van de profeet van het Huis der Liefde genoot in het zestiende-eeuws West-Europa.

Noten

- 1 Dit artikel is een uittreksel van mijn doctoraatscriptie, *The Family of Love Revisited: A Study of Hendrick Niclaes' Evangelium Regni and Its Translations* (juni 2003).
- 2 (...) durch den Offer Christi, unde synen Dodt des Crützes, unde Em int Hillige daer-inne ane-tho-folgen, erlangen wy de ewige Vorgevinge unde Reininge der Sünden (...)

- 3 HN, dorch Godes Genade unde Erbarminge, unde dorch den hilligen Geiste der Lieften Jesu Christi, na de Vörsenicheit Godes unde syner Beloften, van dem hogesten Gode, erwecket vam Dode: gesalvet mith dem hilligen Geiste, in dem Olderdomme des hilligen Vorstandes Jesu Christi: mit Gode vorgodet in dem Geiste syner Lieften: in de hemmelsche Guderen der Ryckedommen Godes, mit Christo geervet: mit de hemmelsche Waerheit, idt ware Licht des vollenkomen Wesens, in dem Geiste vorlüchtet: erwelet to ein Bedener des genädigen Wordes (dat nu tor lester Tydt vam Gode erwecket is, na syne Beloften) in dem alderhilligsten Denste Godes, under de Gehorsamheit syner Lieften, um nu tor lester Tydt, uth desulve Genade unde hertelicke Barmherticheit Godes, unde dorch densulven hilligen Geist der Lieften Jesu Christi, allen Völckeren, die in Düsternissen sitten, unde einen Lust edder Vorlangen, nha idt ware Licht hebben, eine goede Tydinge edder frölicke Bodeschop vam Rycke Godes tho vorkündigen... (1575, sig. A3r)
- HN, Dei Gratia et Misericordia, sanctoque Spiritu Charitatis Iesu Christi, secundum Dei Providentiam eiusque Promissiones, a supremo Deo e Morte excitus: sancto Spiritu unctus, in Senecta sanctae Intelligentiae Iesu Christi: Deo in suae Charitatis Spiritu codeificatus: in coelestibus Divitiarum Dei Bonis, Christo Cohaeres: coelesti Veritate, vero Lumine perfectae Essentiae, in Spiritu collustratus: electus in Ministerium Verbi propitii (quod postremo iam Tempore a Deo excitum est, secundum eius Promissa) in Dei sanctissimo Ministerio, sub suae Charitatis Obedientia, ad laetum Nuncium sive Evangelium, postremo iam Tempore, ex eadem Gratia et Dei intima Misericordia, et per eundem sanctum Charitatis Iesu Christi Spiritum, de Regno Dei annunciantum, cunctis Populis, qui sedent in Tenebris, et veri Luminis Cupiditate ac Desiderio tenentur... (s.d., sig. A3r)

Bibliografie

- DE SMET, G.A.R.: 'Hendrik Niclaes. Ein vergessener Niederdeutscher Dichter. Die Sprache seiner Comoedia und die sogenannte Ostniederländische Literatursprache'. *Festschrift für Gerhard Cordes zum 65. Geburtstag*. Neumünster, 1976.
- HAMILTON, A.: *Cronica. Ordo Sacerdotis. Acta HN. Three Texts on the Family of Love*. Leiden, 1988.
- HAMILTON, A.: *The Family of Love*. Cambridge, 1981.
- MARSH, C.W.: *The Family of Love in English Society, 1550–1630*. Cambridge, 1994.
- NICLAES, H.: *Evangelium Regni. Ein Frölicke Bodeschop vam Rycke...* Keulen, 1575.
- NICLAES, H. (VERT. ANONIEM): *Evangelium seu Laetum Nuncium Regni...* Keulen, s.d.
- SPUFFORD, M.: *Contrasting Communities*. Cambridge, 1974.

..... *Het Centrum voor de Studie van
de Gouden Eeuw*

Inleiding

Een leraar riep eens in vertwijfeling uit tegen zijn eindexamenklas: ‘Weten jullie eigenlijk wie Johan van Oldenbarnevelt is?’ Na een lange stilte antwoordde iemand: ‘Voetbalde die niet bij Vitesse of de Graafschap?’. De leerlingen konden alles vertellen over het rioleringsstelsel van de Romeinen of de sociaal-economische politiek van Duitsland in de jaren dertig, maar noch op de lagere, noch op de middelbare school had iemand iets verteld over hun eigen geschiedenis. Er lijkt in Nederland een soort schroom te bestaan om scholieren iets bij te brengen over de hoogtepunten van hun eigen geschiedenis. De verwondering over en de bewondering voor het bijzondere en het eigene dat in de zeventiende eeuw op dat kleine stukje grond werd voortgebracht, is taboe, sterker nog, termen als eigenheid en bijzonderheid worden angstvallig vermeden. Dat zou te veel neigen naar patriottisme, of erger.

Het is een ontwikkeling die de meeste Nederlandse geschiedenisleraren zorgen baart en daarin staan ze niet alleen. Dat kunnen we althans opmaken uit de sombere stemming tijdens een symposium dat augustus 2002 in Amsterdam werd gehouden. Het was georganiseerd door de Werkgroep Zeventiende Eeuw en het Amsterdams Centrum voor de Studie van de Gouden Eeuw. De bijeenkomst had de intrigerende titel ‘de toekomst van de Gouden Eeuw’ meegekregen. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat de meeste deelnemers daar het liefst een vraagteken achter hadden gezet.

Voor het symposium had men prominente vertegenwoordigers van verschillende disciplines uitgenodigd om vanuit hun gezichtspunt de vraag te beantwoorden hoe we er voor kunnen zorgen dat in Nederland de kunst, poëzie, toneel en muziek uit de zeventiende eeuw bekeken, gelezen en beluisterd gaan worden. Een negatieve vraagstelling dus: men ging er blijkbaar van uit dat dit op het ogenblik niet of nauwelijks gebeurt. En inderdaad bleek de meerderheid van de sprekers pessimistisch gestemd. De belangstelling voor de meest glorieuze periode uit de vaderlandse geschiedenis leek, volgens een groot deel van de aanwezigen, al net zo hard aan het vergrijzen te zijn als de Nederlandse bevolking zelf.

Bij de schooljeugd moet je echt niet aankomen met de Gouden Eeuw. Die heeft te lijden van een stoffig imago. In dit kader wees Pieter de Rooy van de

Universiteit van Amsterdam erop dat het uiteenzetten van een helder historisch verhaal over de hoogtepunten van onze geschiedenis ten onder gaat aan de drang tot academische nuancering en relativering. Hij constateerde ook dat de geschiedenisboeken die worden gebruikt in het middelbaar onderwijs zo veel mogelijk worden 'opgeleukt' met aardige plaatjes en praatjes voor de 'snel verveelde internetgeneratie'. Alles wat groots en meeslepend is, wordt daarbij angstvallig vermeden. Bovendien wordt er niets aan de verbeelding overgelaten en het is juist die verbeelding die – volgens de schrijfster Nelleke Noordervliet tijdens het symposium – heel belangrijk is omdat ze de sleutel vormt tot begrip. Als de middelbare scholen er niet in slagen om van ons eigen verleden iets te maken dat tot de verbeelding spreekt, dan zal er volgens haar een hele generatie opgroeien zonder nationaal besef of de minste belangstelling voor de belangrijkste periode uit onze cultuurgeschiedenis.

Maar gaat het werkelijk zo slecht met de belangstelling die Nederlanders hebben voor de Gouden Eeuw? Je vraagt je bijvoorbeeld af waar de somber gestemde bijdrage aan dit symposium van iemand als Eddy de Jong op gebaseerd was. Als er iemand geen reden tot klagen heeft is hij het wel; met zijn publicaties over de zeventiende-eeuwse schilderkunst geniet hij zowel nationaal als internationaal bekendheid en aanzien. Waarom was Karel Bostoen zo pessimistisch over de toekomst van de Gouden Eeuw terwijl hij zelf de medebezorger is van de populaire serie *tekst en context* die door de uitgever nauwelijks valt aan te slepen? De leerlingen willen best wat weten over de Gouden Eeuw, maar willen hun docenten het eigenlijk wel vertellen? Misschien gaan zij er wel te vaak van uit dat de zeventiende eeuw te stoffig en te saai gevonden zal worden; het is in dat geval hun eigen schroom (en onkunde) die op leerlingen en studenten wordt geprojecteerd. Uit mijn eigen ervaring weet ik dat het echt niet zo moeilijk is om de Gouden Eeuw tot de verbeelding te laten spreken van een achttienjarige.

Tijdens dit symposium gingen de sprekers er volledig aan voorbij dat het in Nederland bruist van historische belangstelling, getuige de bloeiende historische verenigingen in steden als Amsterdam, Den Haag, Haarlem en Leiden en het ongekende succes van een populair-wetenschappelijk tijdschrift als het *Historisch Nieuwsblad*. Tentoonstellingen over Prins Maurits, het hof van Frederik Hendrik en de VOC trokken stromen bezoekers. Er zijn juist heel veel lichtpuntjes voor de 'toekomst van de Gouden Eeuw'. In de eerste plaats komt dat doordat het via internet voor kenners en liefhebbers mogelijk is geworden om toegang te krijgen tot talloze bronnen. Bovendien krijgen mensen uit verschillende disciplines daardoor met elkaar te maken; dit heeft een grote stimulans betekend voor het interdisciplinair onderzoek. In de derde plaats heeft het feit dat de beeldcultuur de tijd van de letteren verdringt als voordeel dat het publiek, dat nu misschien net zo visueel is ingesteld als onze zeventiende-eeuwse voorvaderen, meer belangstelling lijkt te gaan krijgen voor de beeldende kunsten. Dat laatste komt overigens vooral doordat we nu over de

mogelijkheden beschikken om kunst met behulp van digitale technieken toegankelijk te maken. We kunnen via internet in onze luie stoel door het Rijksmuseum lopen, het huis van Vermeer in Delft bezoeken of authentieke zeventiende-eeuwse documenten bestuderen. Dat alles stimuleert een groeiende groep mensen de kunst en cultuur van het verleden 'in het echt' te gaan beleven.

Het merkwaardige is dat het somberende symposium mede werd georganiseerd door het Amsterdamse Centrum voor de Studie van de Gouden Eeuw, een centrum dat de wetenschappelijke bestudering van de zeventiende eeuw met jeugdig elan en enthousiasme ter hand wil gaan nemen om het vakgebied nationaal en internationaal op de kaart te zetten. In 2000 werd door de Universiteit van Amsterdam het initiatief genomen binnen de humaniora de krachten te bundelen om een instituut van de grond te krijgen dat voor Nederlandse begrippen in veel opzichten uniek valt te noemen. Mogelijk heeft hierbij een rol gespeeld dat de bestudering van de Gouden Eeuw in Nederland sterk verbrokken is geraakt. Er wordt veel hoogwaardig onderzoek gedaan, maar op de een of andere manier lijkt het niet te lukken om hierop in binnen- en buitenland de aandacht te vestigen. Met dit centrum versterkt men de positie van Nederland in een veld dat, althans gedeeltelijk, door buitenlandse wetenschappers wordt gedomineerd.

Doelstellingen

Het is de bedoeling van het studiecentrum om de Gouden Eeuw weer tot de verbeelding te laten spreken, zowel bij wetenschappers als bij de geïnteresseerde leek. Dat doet men door het organiseren van colloquia en andere activiteiten die zijn gericht op de universitaire gemeenschap en op belangstellenden van daarbuiten. De UvA heeft besloten om de Gouden Eeuw tot een speerpunt van haar beleid te maken. Dit is terug te vinden in het collegeprogramma van de propedeuse, de bachelorfase, maar toch vooral in de masterfase. Op dit moment ligt bijvoorbeeld de nadruk op het stimuleren van onderzoeksprojecten en het beschikbaar maken van bronnenmateriaal op internet.

Het studiecentrum voor de Gouden eeuw stelt zich 'de bevordering van de studie en de kennis van de Nederlandse geschiedenis en cultuur in de Gouden Eeuw' ten doel. Daarbij worden de termen geschiedenis en cultuur interdisciplinair opgevat. In de praktijk houdt dat in dat er aandacht besteed wordt aan verschillende vakgebieden, politieke en institutionele geschiedenis, sociale en economische geschiedenis, kunstgeschiedenis, literatuur en filosofie, om er enkele te noemen. Dit zijn gebieden die aan de Universiteit van Amsterdam allemaal vallen onder de geesteswetenschappen. Op de website van het studiecentrum geeft men echter ruiterlijk toe zelf niet alle voorzieningen in huis te hebben om deze disciplines allemaal op hoogwaardig niveau te kunnen beoefenen.¹ Daarom is er gezocht naar samenwerkingsverbanden met andere

universiteiten en instellingen. In Amsterdam verkeert men bijvoorbeeld in de gelukkige omstandigheid dat er verschillende grote musea zijn die de expertise van het centrum kunnen versterken. Naast het Rijksmuseum zijn dat bijvoorbeeld het Amsterdams Historisch, het Joods Historisch en het Scheepvaartmuseum. Er wordt ook een intensieve samenwerking met de Vrije Universiteit nagestreefd, al schijnt die nog niet echt goed van de grond te komen.

Je krijgt uit het materiaal dat het studiecentrum verstrekt overigens de indruk dat de initiatiefnemers niet zozeer de Republiek als wel de stad Amsterdam zelf beschouwen als het belangrijkste onderwerp van studie. Daarmee wordt feitelijk een oude traditie voortgezet; in de zeventiende eeuw beschouwden de Amsterdammers hun stad namelijk ook al als het centrum van de wereld.

Grensverleggend

Het unieke voor Nederland is dat het hier niet alleen gaat om een centrum waarin verschillende disciplines zijn verenigd, maar dat men bovendien letterlijk muren wil slechten door samenwerkingsverbanden aan te gaan, zowel binnen de eigen universiteit, als met buitenlandse onderzoeksinstituten. Daar ligt de kracht maar ook de zwakte van het initiatief, namelijk verbrokkeling. Weliswaar heeft men nieuwe mensen naar Amsterdam gehaald die de drijvende kracht achter dit instituut moeten gaan vormen, maar het adagium is toch vooral dat er moet worden geroeid met de riemen die men al had. Wie verwacht dat het studiecentrum gevestigd is in een fraai zeventiende-eeuws grachtenpand, komt bedrogen uit. De hoogleraren en andere wetenschappers die er deel van uitmaken, doen dit vanuit de traditionele Nederlandse universitaire structuur.

De intentie is het creëren van een klimaat waarin multidisciplinair onderzoek en onderwijs het vakgebied zullen verrijken. De praktijk is dat dit nog steeds gebeurt vanuit het particularisme van opleidingen die elkaar tot nu toe altijd met achterdocht hebben bekeken. Historici nemen kunsthistorici bijvoorbeeld zelden serieus en letterkundigen zijn ervan overtuigd dat historici te weinig literatuur lezen om een goed oordeel te kunnen hebben over de zeventiende-eeuwse cultuur.

Iedereen heeft zijn eigen onneembare vesting betrokken, waarin de nadruk meestal ligt op zeer gespecialiseerd onderzoek dat voor buitenstaanders onverteerbaar is. In een groot deel van de Nederlandse academische wereld – in het bijzonder bij historici en kunsthistorici – bestaat nog altijd angst voor het grote gebaar. Tot voor kort werd iemand als de Brit Simon Schama hier tot de grond toe afgebrand omdat hij het lef had om als historicus in zijn boek *The Embarrassment of Riches* uitspraken te doen over de Nederlandse cultuurgeschiedenis. Historici en kunsthistorici buitelden over elkaar heen om te wijzen op alle grote en kleine fouten die de auteur had gemaakt, vaak zonder daarbij oog te hebben voor de strekking van het verhaal. Recent is wat dit betreft in de Nederlandse wetenschap een kentering merkbaar. Zeker is in ieder geval dat de drijvende krachten achter het studiecentrum, zoals de directeur Henk van Nierop (histo-

ricus) en de kunsthistoricus Eric Jan Sluijter, met groot enthousiasme aan hun taak zijn begonnen. Zij blijken zeker de intentie te hebben om bruggen te bouwen en eventuele vooroordelen opzij te schuiven.

Het studiecentrum kijkt op verschillende manieren over de grenzen. In de eerste plaats blijkt de Gouden Eeuw niet een afgebakende periode van honderd jaar te zijn. Men hanteert een flexibele definitie en heeft bewust gekozen voor de bestudering van de 'lange Gouden Eeuw' die loopt vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw tot in de eerste helft van de achttiende eeuw. Bovendien houdt men zich ook bezig met de veranderende beeldvorming die later van de Gouden Eeuw bestond. Het begrip Nederlandse historie wordt in de derde plaats opgevat als de geschiedenis van de cultuur van de Republiek in wisselwerking met Europa en de rest van de wereld.

De projecten die het studiecentrum initieert hebben vaak een internationale oriëntatie. Men schenkt bijvoorbeeld ook aandacht aan de betrekkingen met de Zuidelijke Nederlanden en de wederzijdse invloeden daarvan op de cultuur. Men richt zich eveneens op de gebieden waarmee de Republiek in de zeventiende eeuw handelscontacten onderhield, zoals Indië en de Nieuwe Wereld. Er lopen bijvoorbeeld verschillende projecten over de VOC. Wat ik op de lijst mis, is een onderzoek naar de contacten die werden onderhouden met de Baltische staten, Rusland of Polen. Uit ervaring weet ik dat de archieven daar nog een schat aan onontgonnen informatie bevatten en dat men er op onverwachte plaatsen zeventiende-eeuwse Hollandse schilderijen aantreft die al eeuwen op ontdekking wachten. Juist hier liggen kansen voor extramuralen, al lijkt dit aspect van de studie van de Gouden Eeuw niet al te hoog op de agenda van het studiecentrum te staan. Voorlopig blijft het bij een lezing van Richard Unger over het contact tussen de Republiek en de Baltische Staten.

Ungers lezing is er een van een jaarlijkse reeks van acht lezingen, waarmee binnen- en buitenlandse wetenschappers de mogelijkheid krijgen om de resultaten van lopend onderzoek te presenteren. Ook dit initiatief komt voort uit het belangrijkste uitgangspunt van het studiecentrum, dat men de Gouden Eeuw zo veel mogelijk vanuit verschillende perspectieven wil benaderen. Men wil daarmee een echte dialoog op gang brengen.

Verder richt men de blik ook naar buiten door symposia en lezingen te organiseren voor vakgenoten en de geïnteresseerde leek. Er is bijvoorbeeld een initiatief genomen om buitenlandse specialisten uit te nodigen om enige tijd als gastdocent op te treden. Ook hierbij heeft men hoog ingezet; op 11 maart 2004 hield Jonathan Israel in dit kader een lezing over monarchie, oranjegezindheid en aanhangers van de republiek aan het einde van de Gouden Eeuw.

De eerste 'ereprofessor' was Christopher Brown. Op 26 september 2002 hield hij een openbare lezing met de intrigerende titel *The Dutchness of Dutch Art*, waarin hij de Nederlandse wetenschap met talloze voorbeelden de oren waste voor het angstvallig vermijden van de notie dat er in de Republiek schilde-

rijen werden gemaakt die een uitdrukking vormen van de Hollandse mentaliteit. Hij toonde aan dat niet de traditie vanuit de Middeleeuwen of de invloed van Zuid-Nederlandse en Italiaanse kunst de rode draden zijn in de kunst van de Gouden Eeuw, maar dat er sprake was van een breuk met het verleden en een kunstproductie die in vele opzichten nieuw, en volkseigen was. Het is misschien geen origineel standpunt – je komt het veelvuldig tegen in negentiende-eeuwse publicaties over de zeventiende eeuw – het is in ieder geval wel verfrissend en taboedoorbrekend. Blijkbaar hebben we altijd weer buitenlanders nodig om erop te wijzen dat we een cultuur hebben waarop we trots mogen zijn.

Ten slotte worden er ook grenzen verlegd bij het verwerven van financiële middelen voor onderzoek. Men weet, zowel van binnen de universiteit zelf als van daarbuiten, geld naar zich toe te trekken. Om een aardig voorbeeld van dat laatste te noemen: het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* sponsort Luuc Kooyman bij het schrijven van een biografie van de zeventiende-eeuwse Amsterdamse arts Frederik Ruijsch. Naar verluidt, wordt er door niet-renaissancisten wel met enige jaloezie gekeken naar dit soort successen.

Organisatie

Bij de organisatie die de ruggengraat van het studiecentrum vormt, komen we enkele veertigers tegen, maar het valt vooral op dat het merendeel daarvan 55+ én man is. Wat dat betreft komt het centrum toch wel een beetje grijs over. De verjonging zit vooral in het team dat door de organisatie is aangesteld om allerlei onderzoeksprojecten uit te voeren. Professor Eric Jan Sluijter merkte in zijn oratie op 25 oktober 2002 terecht op dat de Nederlandse kunst van de zeventiende eeuw internationaal tot een van de grootste publiekstrekkingen behoort, afgemeten aan de ongelooflijke hoeveelheid grote tentoonstellingen van de laatste jaren. Hij sprak daarin ook zijn vertrouwen uit dat de oprichting van het Amsterdams studiecentrum voor de Gouden Eeuw laat zien dat een nieuwe generatie wetenschappers dat erfstuk met grote belangstelling en zorg zal benaderen. Sluijter meent dat de ‘toekomst van de Gouden Eeuw’ vooral zal afhangen van de mate waarin (jonge) literatuurhistorici, historici en kunsthistorici door gedrevenheid, enthousiasme en inventiviteit hun kennis van en hun liefde voor het vak op een breed publiek zullen weten over te dragen.

Het studiecentrum koestert een denktank met jonge veelbelovende wetenschappers die op hun beurt weer worden ingezet om een nieuwe generatie renaissancisten op te leiden. Tot de belangrijkste activiteiten van het studiecentrum behoren, naast het reeds eerdergenoemde collegeprogramma, het begeleiden van promoties en het initiëren van projecten voor gepromoveerde wetenschappers, die waar mogelijk bij het collegeprogramma worden ingezet. Het gevaar is dan wel dat er van het interdisciplinaire karakter van die colleges weinig terecht komt, doordat men te maken krijgt met een keur aan zeer

gespecialiseerde onderwerpen. Dat wordt ondervangen door een strakke coördinatie en onderlinge afstemming van het gebodene. Het zijn deze gedwongen onderlinge contacten die borg moeten staan voor het interdisciplinaire karakter van het centrum en die de groep enthousiaste wetenschappers dwingt om over de grenzen van hun eigen vakgebied heen te kijken.

Conclusie

Door het opzij zetten van oude vooroordelen worden nu de eerste stappen gezet om de grenzen van vakgebieden echt te gaan te overschrijden. De multidisciplinaire bestudering van de belangrijkste periode uit de Nederlandse geschiedenis heeft al veel nieuwe gezichtspunten en onverwachte resultaten opgeleverd. Daardoor staan we nu in veel opzichten dichterbij de cultuur en het dagelijks leven van die tijd dan voorheen mogelijk was. De zeventiende eeuw is niet meer *op weg naar het einde*, maar veeleer *nader tot u*. Of alle fraaie initiatieven echter ook die middelbare scholieren uit mijn inleiding bereiken? Het zou toch leuk zijn als zij wisten dat niet Johan van Oldenbarnevelt maar Herman Olde Riekerink bij Vitesse heeft gevoetbald.

Noot

- 1 Alle informatie over het studiecentrum is te vinden op internet via www.uba.uva.nl/goudeneeuw/

..... *Uitnodigingen tot tegenspraak*
Kroniek van de literatuurwetenschap

Lessen in literatuur heet het nieuwe handboek dat zich aandient als weer een andere introductie tot de literatuurwetenschap, maar dat nadrukkelijk geen handboek wil zijn. Het 'handboek' wordt aangeboden als een geheel van 'lessen', wat het iets minder normatief moet maken. Want auteur W.F. Korsten, docent Literatuurwetenschap aan de Universiteit van Leiden, is een toegewijd leraar, die zijn lessen bijzonder zorgvuldig en liefdevol heeft voorbereid en die zijn toehoorders rustig, geduldig en vriendelijk tegemoet treedt met de bedoeling hen wegwijs te maken in het labyrint van de literatuurwetenschap. In de 'lessen' klinkt een verwijzing mee naar het onvolprezen *Lessen in lyriek* van W. Bronzwaer (1993), dat eigenlijk een handboek poëtica is waarin de recentste literatuurwetenschappelijke theorieën verwerkt zijn. De 'lessen in literatuur' doen hetzelfde maar zijn nog breder, nog veelomvattender, en daardoor ook bijzonder innovatief en verrassend. In zijn 'Dank en verantwoording', een 'captatio benevolentiae' die aan het einde van het boek is geplaatst, stelt Korsten dan ook: 'Dit boek is een feest voor critici. Bijna op iedere bladzijde staat wel iets waarmee men het oneens kan zijn'. Korsten heeft inderdaad gekozen voor een nieuw concept, waarvoor hij ook nieuwe keuzes diende te maken. Hij stelt een combinatie voor van geschiedenis en analyse, waarbij hij een poging heeft gedaan 'om een lange gang te maken door de geschiedenis en die gang systematisch [te] verbinden met benadering en analyse'. De kunst van het maken bestond dan ook uit schrappen én toevoegen, waardoor hij het geheel ook een eigen toon mee kon geven. De inzet van dit boek, zo kunnen we lezen in het 'Vooraf', is 'om hardnekkig voortbestaande en belemmerende tegenstellingen in het vakgebied op te heffen' (11). Waarmee Korsten bedoelt: 'de tegenstelling tussen theorie en praktijk, tussen een systematische en een historische benadering van literatuur, tussen de analytische *close reading* van een tekst en de historische contextualisering ervan'. Hoog gemikt? Ja. Wishful thinking? Neen: want Korsten is in zijn opzet geslaagd. Hij doet wat hij wenst te doen: 'Wie op een vruchtbare manier wetenschappelijk met literatuur omgaat, moet én analytisch, én contextueel, én systematisch, én historisch kunnen werken'. En hij kan het.

Wat betekent dit nu in de praktijk? En hoe 'bruikbaar' is dit boek?

Men kan literatuur, ondanks haar 'kameleontische karakter', systematisch benaderen, meent Korsten. Hij doet dit vanuit dertien concepten uit de heden-

daagse literatuurwetenschap, die worden uitgewerkt in relatie tot één historische periode. Vooral de nieuwe combinaties leveren verrassingen op. Zo wordt 'werking' (een begrip uit de twintigste-eeuwse receptie-esthetica) onderzocht in relatie met de Griekse oudheid, wordt 'identiteit' in verband gebracht met de Romeinse klassieke oudheid, wordt 'autoriteit' het sleutelbegrip dat toegang biedt tot de vroege Middeleeuwen en is 'betekenistoekenning' revelerend voor de late Middeleeuwen. Enzovoort, tot het einde van de twintigste eeuw met zijn 'postmodernisme' dat wordt gekenmerkt door 'representatie' en de overgang naar de eenentwintigste eeuw die wordt gemarkeerd door de 'hybriditeit' die dan weer inherent is aan 'transnationalisme en postkolonialisme'. Het is even wennen omdat moderne of recente begrippen worden toegepast op periodes uit het verleden die afgesloten leken en die dus nu weer worden opengeboken en – op een zeer postmoderne manier – naar vandaag toe worden gehaald, waarbij ook de benaderingswijzen zelf zijn losgemaakt uit hun historische context. In de praktijk werkt het tegelijk verhelderend en verwarrend. Korstens werk vertoont een neiging tot holisme en alomvattendheid die de kaartenbakken van de afzonderlijke subdisciplines van de algemene literatuurwetenschap en de geschiedschrijving in het algemeen grondig door elkaar schudt.

De 'brede' blik heeft ongetwijfeld veel voordelen. Zo denkt Korsten in een Europese ruimte en geeft hij voorbeelden uit verschillende nationale literaturen: Nederlandse zowel als Franse, Engelse, Duitse, Spaanse etc., waarbij uiteindelijk ook blijkt dat die 'nationale' grenzen noch in hun oorsprong noch in hun verschijningsvormen van vandaag vastliggen. Grenzen zijn immers – in de terminologie van Korsten – poreus. Deze postmoderne, 'brede' aanpak brengt tal van nieuwe mogelijkheden voor interpretatie in het blikveld van de lezer. Slechts enkele voorbeelden, geplukt uit de rijkdom van het boek. In het hoofdstuk over de Griekse klassieke oudheid wordt duidelijk gemaakt dat de twintigste-eeuwse *speech-act*-theorie gedeeltelijk teruggaat op de klassieke Griekse retorica en wordt gesteld dat de retoriek uit de klassieke tijd het meest lijkt op wat nu taalbeheersing doet. En in het hoofdstuk over de vroege Middeleeuwen wordt een portie ideologiekritiek toegepast, waarna het actantiele model van A.J. Greimas, een verworvenheid van de twintigste-eeuwse narratologie, een nuttig instrument blijkt te zijn bij de analyse van topen en structuren in het Nibelungenlied. Een nadeel van deze systematiek van nieuwe combinaties – die overigens op beperktere schaal al in bestaand onderzoek te vinden zijn – is dat er ook wel eens vreemde of onjuiste uitspraken worden gedaan, die inderdaad, zoals Korsten zelf al had voorspeld, tot tegenspraak uitnodigen. Ook hiervan enkele voorbeelden. Op pagina 278 wordt uitgelegd dat *close reading* de inzet was van de benadering die werd geïntroduceerd door de New Critics, die de literaire tekst zagen als een besloten geheel, als een wereld op zich. Het betekenispotentieel van de tekst wordt in deze analytische methode dus niet bepaald 'door factoren als de maatschappelijke context, de bedoelingen van de maker of de strategie van een uitgever'. Maar de conclusie die hieraan wordt verbonden: 'Eigenlijk stond deze benadering haaks op de poststructuralistische' (278) kán gewoon niet. De benadering van de New Critics ging in de tijd immers ruim

vooraf aan het poststructuralisme en kan daar dus moeilijk haaks op hebben gestaan. Het gevaar schuilt hier in een klein detail: ‘stond’ in de conclusie zou eigenlijk ‘staat’ moeten zijn, want in Korstens werkwijze is al het historische tegenwoordig. Nog zo’n onaanvaardbare (want gewoon onjuiste) sprong is te vinden in ‘Benadering 10’, waar Korsten oppert dat de Russische formalisten min of meer gelijktijdig met de Praagse structuralisten vergelijkbare ideeën ontwikkelen. Hier lijkt de tegenwoordige tijd van ‘ontwikkelen’ correct, maar het was nog correcter en ook vruchtbaarder geweest in het oog te houden dat de Praagse structuralisten in de tijd ná de Russische formalisten kwamen, van wie ze de ideeën hebben overgenomen en verder ontwikkeld (de ‘brug’ was hier Roman Jakobson). En nog iets, van een heel andere orde dan. Anders dan Korsten doet uitschijnen is de opvatting dat modernisme een literaire stroming is geweest, naast expressionisme, futurisme, surrealisme en dada helemaal niet algemeen aanvaard. Het is ook zeer gebruikelijk het concept modernisme te hanteren als een overkoepelende term, die de andere zojuist genoemde begrippen omvat. Het was correcter geweest dit even te vermelden.

Het is overigens niet zo dat Korstens boek op iedere bladzijde uitnodigt tot tegenspraak, zoals hij zelf in zijn defensieve nawoord blijkt te vrezen. Wel kan worden opgeworpen dat dit brede oefenterrein voor Europese geschiedenis, geschiedschrijving, literatuurgeschiedenis, literaire tekstanalyse, retorica en poëtica, literaire theorie en nog zo een en ander, misschien wel wat ruim is voor de beginnende letterenstudent die Korsten tot zijn doelpubliek rekent. *Lessen in literatuur* lijkt veeleer een prettig leesboek voor gevorderden, dat verrassende, nieuwe inzichten biedt aan de geoefende, theoretisch al goed geschoolde lezer.

We gaan op zoek naar nog meer tegenspraak in deze kroniek. Korsten gaat er nog van uit – en velen zullen het hier met hem eens zijn – dat het heel lastig is om een eensluidende definitie te geven van literatuur (ze is immers door de tijd heen en ook afhankelijk van de plaats zéér veranderlijk), wat in de praktijk impliceert dat er altijd weer heftige discussies worden gevoerd over wat nu eigenlijk ‘goede’ literatuur is. Niemand waagt zich dus aan een wetenschappelijke, algemeen geldige definitie van ‘goede literatuur’. Dat is althans het standpunt van de wetenschapper. Het is ook het standpunt van de criticus vandaag. Ten overvloede, en als hommage aan de betreurde, toonaangevende criticus Edward Said (1935–2003), moge hier een citaat aangevoerd worden uit diens *The World, the Text, and the Critic* (1983): ‘(literaire) kritiek moet zichzelf zien als levenverrijkend en als in essentie gekant tegen elke vorm van tirannie, onderdrukking en mishandeling; het sociale doel ervan is niet-dwangmatige kennis, geproduceerd in het belang van menselijke vrijheid’.¹

Interessant is dat we nu ook in dit verband een verandering kunnen constateren. De afgelopen jaren hebben we als het ware een hausse gezien in de publicaties van bundels met beschouwingen over poëzie. Waarom dat zo mag zijn, is een vraag die we hier even niet aan de orde stellen. Wel kan, in het licht van wat zojuist voorafging, worden gewezen op het opmerkelijke samentreffen, in 2003, van twee bundels die met elkaar gemeen hebben dat ze nu weer wel een expli-

ciete behoefte uitdrukken aan waardeoordelen, aan nadrukkelijke positionering van de criticus, aan een bevlogen kritiek die het kaf van het koren scheidt, die bepaalt wat goede poëzie is en afwijst wat slecht is. Gaat het om een nieuwe ontwikkeling? Het is nog niet meteen duidelijk. Maar hier wordt wel een nieuwe, polemische toon gezet. En de vragende (of liever: eisende) partij is niet van de minste. Ze is ook literatuurwetenschappelijk geschoold.

De meest strijdlustige is Ilja Leonard Pfeijffer, die in *Het geheim van het vermoorde geneuzel. Een poëtica* niet alleen een zoektocht onderneemt 'naar een nieuw, vitaal en verleidelijk gezicht voor de poëzie' maar ook een oorlogsverklaring tekent 'aan hen die haar knevelen onder valse en stoffige maskers'. Pfeijffer is een van de meest besproken dichters van deze tijd, stelt de flaptekstschrijver terecht. Hij is niet alleen dichter, maar ook romancier, redacteur van literaire tijdschriften (*De revisor*, het poëzietijdschrift *Awater*), poëzierecensent en bevlogen criticus. Pfeijffers zoektocht is gepassioneerd en hij pleit in zeer oorlogszuchtige termen voor 'een ferme stellingname'. Het 'dood aan de vijand' is niet ver weg, compromissen worden afgewezen en hij stelt voor – toeval of niet: net zoals sommige gezaghebbende politici in Nederland – dat er nieuwe normen en waarden worden geformuleerd. Pfeijffer is classicus, en hij kent de geschiedenis van de poëtische opvattingen sinds de oudheid. Hij wéét dat dichters al zo lang als zij dichten ook denken en schrijven over dichten en bepalen wat goede poëzie is. Hij betreurt dan ook dat aan die vele duizenden positiebepalingen en apologieën sinds Plato en Horatius een einde lijkt te zijn gekomen. Positiebepaling is polemieek, is oorlog, stelt Pfeijffer, en deze strijd is ook de voorwaarde voor eeuwige verjonging. De afgelopen jaren heeft het postmoderne denken met zijn relativiserende *anything goes*-vermogen het debat lam gelegd. De veelheid en pluriformiteit van wat allemaal getolereerd wordt als poëzie heeft een literair landschap opgeleverd waarin iedereen maar wat doet en er maar op los dicht: 'alles mag en alles is even enig en niets is slecht' (13). In dit ongecontroleerde veld wil Pfeijffer de koppen doen rollen. De tegenstanders van 'goede' poëzie, de 'neuzelaars die mummelen in haar naam en onder haar vaandel valse pretenties voeren', worden in zijn boek van antwoord gediend. Ze worden zonder mededogen 'ontmaskerd', 'te kijk gezet' en 'over de kling gejaagd' (13). Sic. Want Pfeijffer wéét en bepaalt dus ook 'wat nu eigenlijk echte, goede poëzie is'. Het boek heeft de charme van zijn bevlogenheid, maar ook van zijn duidelijkheid: 'De opvatting dat verstaanbare poëzie beter is dan moeilijke poëzie is een misvatting. Sterker nog, het is precies tegenovergesteld aan de waarheid. Onbegrijpelijke poëzie is altijd beter dan makkelijke poëzie' (21). Pfeijffer legt ook uit waarom; en wat meer is: hij bedient zich ook van goede, vaak literairhistorische argumenten om zijn oordelen kracht bij te zetten en te onderbouwen.

De essaybundel van Jos Joosten, *Onttichting. Essays over eigentijdse poëzie en poëziekritiek* is even interessant door zijn uitgesproken stellingname maar minder oorlogszuchtig. Joosten heeft veel Bourdieu gelezen en draagt dus andere argumenten aan dan Pfeijffer. Maar ook hij tekent verzet aan tegen de huidige situatie waarin alles mag en kan en ook hij betreurt de 'stuurloosheid' van de lezer en de criticus. Ook hier is de slinger van de pendule naar het andere

uiterste geslagen. Joosten vraagt zich verbaasd af hoe het toch komt dat niemand meer durft te oordelen zodra het over poëzie gaat: ‘Het feit dat *in* poëzie álles toegestaan is, wil toch niet zeggen dat wij als lezers ook alles even egaal waardevol moeten vinden’ (13). Hij eist dan ook als criticus het recht op een onderscheid te mogen maken tussen wat de moeite waard is en wat niet. En Joosten doet het ook meteen: waar de poëzie zelf ‘een grabbelton’ lijkt te zijn geworden – een ‘koopjesrek in de uitverkooptijd, waar iedereen maar wat in graait zonder zich om kwaliteit, smaak, duurzaamheid of wat ook te bekommeren’ (15) – is een totaal egalitarisme aan de kant van de kritiek verwerpelijk. Een uitgesproken stellingname is des te harder nodig omdat elke objectieve maatstaf ontbreekt. Joosten constateert dat na de ‘gegroepeerde’ literatuurvernieuwing van de Vijftigers, die afdoend hadden afgerekend met de schoonheids-cultus van de Tachtigers, er zich geen serieuze bewegingen meer hebben voorgedaan. Een baanbrekende vernieuwing, met een evident afwijkende poëtica en een duidelijke maatschappelijke inbedding is na Tachtig, en de gedeeltelijke reprise daarvan door Vijftig, uitgebleven. Wat vandaag overblijft in het centrum van het poëzieveld zijn ‘gearriveerde dichters die excelleren in transparante eenduidige poëzie’ (31). Maar naast die *mainstream* ontwikkelen zich volgens Joosten (en Pfeijffer) interessante dichters die zich onttrekken aan het routinematige (Joosten noemt er een vijftiental, onder wie Arjen Duinker, Dirk van Bastelaere, Elma van Haeren, Peter Verhelst e.a.) en die opereren ‘in een autonoom literair veld’. Ook zonder het jargon van Bourdieu zou het duidelijk zijn. Hier worden, net als bij Pfeijffer, scherpe krijtlijnen getrokken en wordt gekozen voor ‘deviante’, weerbarstige, zeg maar: ‘moeilijke’ poëzie.

Opmerkelijk en nieuw is dat Pfeijffer en Joosten als literatuurwetenschappers een uitgesproken persoonlijke, subjectieve kritiek opeisen. Er zijn natuurlijk ook nog steeds critici die vinden dat literatuurwetenschap absoluut overbodig, ja, zelfs uit den boze is (zoals Ger Groot beweert in ‘Geef de lezer zijn roman terug’, in *De Groene Amsterdammer* van 11 oktober 2003). Zij vinden dat je beter kan lezen zonder al die wetenschappelijke ruis. Maar zij hebben ongelijk; ze weten niet wat ze moeten missen.

Noot

- I ‘Criticism must think of itself as life-enhancing and constitutively opposed to every form of tyranny, domination, and abuse; its social goals are noncoercive knowledge produced in the interest of human freedom’.

Besproken titels

- KORSTEN, F.W.: *Lessen in literatuur*. Nijmegen, Vantilt, 2002. 352 pp. ISBN 90 75697 81 3. € 24,90.
 JOOSTEN, JOS: *Onttachtiging. Essays over eigentijdse poëzie en poëziekritiek*. Nijmegen, Vantilt, 2003. 320 pp. ISBN 90 75697 79 1. € 18,85.
 PFEIJFFER, ILJA LEONARD: *Het geheim van het vermoorde geneuzel. Een poëtica*. Amsterdam en Antwerpen, Arbeiderspers, 2003. 307 pp. ISBN 90 295 3651 9. € 19,95.

..... *Ach wie nichtig, ach wie vlüchtig*
Kroniek van de poëzie

Behalve poëzie wordt er ook veel óver poëzie geschreven. Die tweede stem, om met Kees Fens te spreken, is belangrijk, want een reactie op de eerste, die van de dichter. Krijgt de eerste stem geen gehoor, dan kan de poëzie het wel vergeten: niemand wil iets terugzeggen, een roepende in de woestijn. Gelukkig is er wat de Nederlandse en Vlaamse poëzie betreft naast de weinig florierende poëziekritiek in dag- en weekbladen, een flink aantal essayisten bezig de poëzie van commentaar te voorzien en enige orde in de ogenschijnlijke chaos te scheppen.

Postmodernisme

Onder deze beeldvormende poëziecritici nemen Thomas Vaessens en Jos Joosten met hun omvangrijke boek *Postmoderne poëzie in Nederland en Vlaanderen*¹ een belangrijke plaats in. Zij stelden vast dat er, nu al weer vele jaren, een soort poëzie wordt geschreven, waarop de gebruikelijke leeswijze geen vat lijkt te krijgen. De interpretatie van poëzie gaat meestal uit van het idee dat er aan een gedicht een samenhangende gedachte of één beeld ten grondslag ligt, maar de nieuwe poëzie onttrekt zich aan een dergelijke reconstruerende benadering. De middelpuntzoekende lezing ketst er op af, want de tekst heeft eerder een middelpuntvliedend karakter. Dat is althans het probleem waarvoor zij menen dat sommige hedendaagse poëzie de lezer stelt.

Eenheid of verscheidenheid – het is nog maar een van de vragen, die zij opwerpen. Niet alleen de coherentie is, trouwens allang, bij poëzie een vraagstuk, ook op het vlak van moraal, identiteit, oorspronkelijkheid, intuïtie, volmaaktheid en autonomie zien zij andere denkbeelden werkzaam in wat zij dan ook noemen de postmoderne avantgarde. De grote tegenstelling in hun zowel studieuze als essayistische boek is die tussen de moderne, ook wel nieuw-kritische (naar aanleiding van New Criticism, *close reading*) leeswijze en de postmoderne, die niet op eenheid en samenhang is gericht.

De veronderstelling dat de modernistische leeswijze het antwoord is op een literatuur die om een dergelijke bril vroeg, is redelijk. Ook het feit dat Lucebert, in hun ogen een voorlopende postmodernist, aanvankelijk via de merlinistische methode werd benaderd (nieuw-kritisch dus), maar gaandeweg steeds minder

toegankelijk werd bevonden via deze weg, pleit voor een leeswijze die recht doet aan versplintering en incoherentie. Ook een lezing van poëzie die, zoals Jan H. de Roder heeft aanbevolen in zijn essay *Het schandaal van de poëzie*, het wezen van de poëtische ervaring meer zoekt in de betekenisloze elementen, zoals metrum en klank, komt dan als vanzelf naar voren.

Een van de dichters die zij tot de huidige avant-garde rekenen en die dus ook op de nieuwe manier moet worden gelezen, is Tonnus Oosterhoff. Met zijn bundel *Wij zagen ons in een kleine groep mensen veranderen* heeft Oosterhoff zonder enige twijfel de meest vernieuwende stap gezet in onze poëzie. Hij kreeg er dan ook meteen de VSB Poëzieprijs 2003 voor. Dat is opmerkelijk, want hij is een onvoorspelbare, nooit aan verwachtingen tegemoetkomende dichter; hij wil spannend blijven en zichzelf en zijn lezers voortdurend verrassen. Dat zulke vreemde en moeilijk te vatten poëzie de grote prijs wint, betekent iets: het poëzieklimaat is gewijzigd, gedichten mogen afwijken, raar, onbegrijpelijk, gek zijn.

Wat Oosterhoff in zijn nieuwe bundel voor ogen staat, heeft te maken met wat Leo Vroman ooit noemde 'Dat verdomd godderige van het volmaakt gedicht'. Het nastreven van een vorm die juist niet volmaakt is, niet af, maar open en in beweging. In 2000 kwam Toon Tellegen met een bundel van negen-entertig onvoltoobare gedichten, waarvan alleen een aantal regels of formuleringen, woorden uit het tekstbeeld opdoemden: *of ik*. Het gedicht dat nog in *statu nascendi* is, het open en bewegelijke gedicht, vraagt om aandacht, niet voor het uiteindelijke resultaat maar voor het proces. Het zegt veel dat Oosterhoff in een van zijn gedichten verwijst naar J.H. Leopold, de dichter van 'de schoonheid van het onvoltooid', wiens oeuvre voor een aanzienlijk deel in het onaffe en fragmentarische is blijven steken. De presentatie van Leopolds onvoltooid werk, met open varianten, keuzemogelijkheden wat syntactische combinaties betreft, zoals geschiedt in het tweede deel van zijn *Verzamelde verzen*, zal voor Oosterhoff een voorbeeldfunctie hebben vervuld.

Hoe breng je altijd maar als statisch op de pagina gedrukte gedichten in beweging? Dat is de vraag die Oosterhoff al langer motiveert. De oplossingen zijn uit de geschiedenis bekend: te denken valt aan de zogenaamde ritmische typografie van Paul van Ostaijen, die zorgde voor een dansant tekstbeeld en een flink beroep op het associatieve vermogen van de lezer, die nogal wat lege plekken had te dichten. Een andere mogelijkheid is *Cent mille milliards de poèmes* van Raymond Queneau, een sonnet dat per regel tien keuzeregels heeft, waardoor het naar believen valt samen te stellen. Ook J. Bernlef had in zijn bundel *Bermtourisme* een afdeling met op afscheurbare kaartjes poëziefragmenten die op willekeurige manier op een volgorde konden worden gelegd.

Maar Oosterhoff heeft zijn eigen, ten slotte digitale weg gevolgd. Hij voegt een cd-rom toe, waarop we inderdaad op ons scherm gedichten of woorden of fragmenten in beweging kunnen zien, ze verschijnen en verdwijnen, geheel of gedeeltelijk, alles is niet vast, er heerst een ritmiek van opdoemen en verschimmen, zelfs de betekenissen raken los en zwevend. Alles natuurlijk volgens een strikt programma van Oosterhoff, dat moet er wel bij worden

Toe breek dit huis af
Cybernetiek mijn pneumatische hamer
De sierput steekt meters
zes ton graniet

's Zomers barbecue
Ach wie nachtig, ach wie fluchtig
hete ijzeren pook
klepel bim bam

Het vet rookgordijn
trek je met één man niet open
het is bestikt
met ~~brood~~ *brood* bides
H

Najaar. De koperen
schoorsteenhengst
wijst storm de weg
Het windspiel beiert boembaboemba

Toe breek mijn huis af,
ik ben ten dode. Wereld!
Langsgeworpen modderkluit
Dan houdt dit huis het langer

Ach wie nachtig, ach wie fluchtig
Ach wie nachtig, ach wie fluchtig
Ach wie nachtig, ach wie fluchtig

bedacht. Hier streeft iemand de volmaakte onvolmaaktheid na, een combinatie ook van alle kunsten, de beeldende, de muzikale (Bach) en de literaire.

In de bundel moet die beweeglijkheid anders gesuggereerd worden, daarmee was Oosterhoff al eerder doende. Hij introduceerde de grijze in plaats van de zwarte letter en verder het kleinere corps en de keuzemogelijkheid. Nu pakt hij het veel harder aan en schrijft hij met de hand van alles bij en in en over zijn gedrukte, onaffe gedichten. De indruk moet ontstaan dat we getuige zijn van de genese van het vers, de dichter is er nog niet uit en overweegt nog andere mogelijkheden. Na een gedicht over Lucebert kladt hij met grote letters ‘Brul admiratie! Lucebert gans de natie’ onder zijn gedrukte tekst.

Vaessens en Joosten beschrijven in hun boek in detail de beweeglijkheid van het gedicht op de cd-rom; ik moet hier volstaan met de afbeelding van het slotgedicht ‘Toe breek dit huis af...’, dat in druk onaf is en voorzien van geschreven toevoegingen. Het is niet werkelijk *work in progress* wat we zien, maar een imitatie daarvan: het is immers de bedoeling dat dit onevenwichtige geheel als zodanig wordt gepercipieerd. Deze onvoltooidheid is nog kinderwerk in vergelijking met de onafheden die op de cd-rom zijn te genieten.

Het gedicht begint in de gedrukte tekst met twee open plaatsen die met de pen worden ingevuld. Veel gedichten van Oosterhoff spelen in op een andere tekst en als ik mij niet vergis doet hier ‘Herbsttag’ van Rainer Maria Rilke mee, met de bekende regel ‘Wer jetzt kein Haus hat, baut sich keines mehr’. Ook in Oosterhoffs gedicht is het najaar en er komt zelfs een Duits klinkend woord in voor: ‘windspiel’ in de betekenis van ‘storm’. Bovendien is de zesde versregel open gelaten en lezen we daar in handschrift: ‘Ach wie nichtig, ach wie flüchtig’, een tekst van Michael Frank (1609–1667), die bekend is geworden door Bachs Cantate nr. 26 en in het *Evangelische Gesangbuch für Rheinland und Westfalen* en het *Liedboek voor de Kerken* (in een mooie vertaling van Ad den Besten en W.J. van der Molen) staat:

Ach wie flüchtig, ach wie nichtig
ist der Menschen Leben!
Wie ein Nebel bald entstehtet
und auch wieder bald vergehet,
so ist unser Leben, sehet!

In handschrift, schuin aan het einde van de pagina, wordt deze verzuchting over het nietige en vluchtige van het mensenbestaan nog drie keer herhaald. Niet altijd zijn de geschreven toevoegingen zo duidelijk; bij voorbeeld levert de invulling van de open plek voor het woorddeel ‘ades’ de volgende mogelijkheden op: gallopades, brookades, Hades – drie open varianten dus.

De nieuwe poëzie van Oosterhoff streeft naar een beweeglijk gedicht, een gedicht dat geen betekenis insluit, maar tal van betekenissen, als een ontplofende vuurpijl, ontsluit. Een gedicht ook dat gedichten genereert, niet stilstaat, niet hermetisch is, niet gesloten, maar in het volle leven mee wil doen. Het is

een vernieuwing in de poëzie niet zonder besef van de traditie, dat mag blijken uit de hommage aan Leopold, de meester van het onvoltooide.

In deze postmoderne trant is in de afgelopen periode nog heel wat meer verschenen, zij het niet zo extreem op het beweeglijke gericht. Ik denk dan aan de zeer geestige, collage-achtige gedichten van Astrid Lampe in *De memen van Laura*. Eén voorbeeld moet hier volstaan:

mijn F16 voelt aan als een maatpak, als ik in de cockpit
zit heb ik nooit het gevoel dat er iets mis kan gaan (*nóg us*
nóg us)

*...toe dan!... je kent me beter dan je denkt... ik! was die
kikker*

hoop echt dat er nu niemand een foto van me maakt
zo gek veel rollen zijn er voor actrices boven de veertig
nou ook niet weggelegd

never let the facts spoil a good story, tributyltin:*
(...tong me! druk me in elk geval niet weer uit het centrum van de aandacht!)

de schok toen ik in 1991 bij normaal gladde vrouwelijke
wulken prominente penissen aantrof en dat deze imposex
direct correspondeert met de grote zeevaartroutes

Jellema

In 2003 is plotseling C.O. Jellema gestorven, een dichter die zich beslist niet tot de postmodernen heeft gerekend, maar die zich de laatste jaren juist heel vitaal ontpopte als iemand die het strakke keurslijf van het sonnet was ontgroeid. Twee weken voor zijn dood verscheen de bundel *Stemtest*, die opnieuw laat weten dat het beeld zijn poëzie bepaalt en een verlangen uitdrukt om één te worden met de ander, met de natuur of met de dingen. De zichtbare werkelijkheid staat bij hem in het teken van iets veel groters, dat onbevattelijk is en hooguit gesuggereerd kan worden. Het denken, waar Jellema's poëzie altijd door werd bedreigd, is een belemmering voor de ongerefecteerde, zintuiglijke ontvankelijkheid voor het leven, vandaar de eenvoudige oproep: 'hoor wat er is, / ademt en ritselt, kwaakt in de kikkers'.

Op een ogenblik waarop zijn oeuvre zich indrukwekkend bewoog in een steeds vrijere en meer aardse, lichamelijke richting is Jellema het woord ontnomen. Het openingsgedicht van zijn laatste bundel is karakteristiek voor de subtiele parallellen die hij ervoer tussen ervaringen en denkbeelden. Ze grenzen aan het mystieke en religieuze.

* Verdacht goedje dat vrij de zee in loopt.

ZEEGEZICHT

Op de palm van jouw hand, in dat landschap
van gevormde levenslijnen, niet groter
dan een flinke waterdruppel

– terwijl zonsondergang de hele
hemel boven de eindstreep van het eiland
ginds in Turner-kleuren zet –

die babykrab, voorzichtig
van tussen de basaltblokken geraapt,
zijn onderkomen waar hij wachtte op de vloed.

Nog kleiner dan de nagel van jouw pink,
zijn grijsblauw pantsertje nog niet verkalkt,
krabbelt hij zijwaarts over plooi en heuvel,
een onbekende wereld, verontrust
dat bodem warmte geeft.

Dan, op de rand van dat heelal, laat hij
zich zonder aarzeling terugvallen in
de veiligheid van spleten, zeezand, steen,
met achterlating van een beeld, van
haast een naam.

Nu is het of wij, samen onder aan de dijk,
worden gezien, terwijl het water stijgt
en in doorschijning spiegelt hoe de hemel kleurt.

Heeft iemand iets gezegd? Nee, niemand sprak.

De opbouw van dit gedicht is schitterend. Het begint met de handpalm die met een landschap wordt vergeleken. Vervolgens komt de grotere dimensie aan bod, de avondhemel waaronder deze handpalm zich bevindt. Daarna pas verschijnt de babykrab in het gedicht, die uit zijn milieu is geraapt en nu, klein als hij is, in de 'onbekende wereld' van de handpalm zijn weg probeert te zoeken. Hij valt terug in zijn eigen wereld, maar toch is hij in die andere wereld gezien en niet onopgemerkt gebleven. Hij is verdwenen 'met achterlating van een beeld, van / haast een naam'.

Uit het slot van dit gedicht mag worden opgemaakt dat het beeld van de handpalm met het krabje waarnaar heel intens gekeken wordt een verdubbeling ondergaat, want er staat dan: 'Nu is het of wij [...] worden gezien'. Dat kan niet anders dan betekenen dat de twee mensen zich samen als het ware ook in de

handpalm van het avondlandschap gezien voelen door een grotere instantie dan zij kunnen waarnemen. Zij zijn te klein om dit grotere te kunnen kennen, maar dat de kleurende hemel er iets mee van doen heeft, lijkt het gedicht te suggereren. Daar komt natuurlijk ook de associatie bij met 'in Gods hand' zijn.

Gods hand

Een van de meest ondergewaardeerde dichters van het afgelopen jaar is Willem Jan Otten, die met *Op de hoge* een misschien niet evenwichtige, maar toch in elk geval wel intrigerende bundel heeft geschreven, die zijn overgang markeert naar het (katholieke) geloof. Wie werkelijk door de knieën gaat, hoeft in de seculiere wereld van de letteren op weinig genade te rekenen en dat is in het geval van Otten onterecht. Hij heeft altijd in zijn werk zijn inzichten op het denken en de taal veroverd en er een literaire vorm aan willen geven. Zoiets afdoen met de dooddoener dat poëzie zich niet verdraagt met katholicisme is natuurlijk onwelwillend.

Het is te verwachten dat religiositeit, die vanouds een hechte band onderhoudt met dichtkunst, een steeds grotere rol zal gaan spelen in de poëzie. Een teken in dit opzicht is de bewerking van Lloyd Haft van *De Psalmen*, waarin op een zeer persoonlijke wijze, met de nodige inkortingen en benadrukkingen, alle honderdvijftig psalmen nieuw leven is ingeblazen. Het zijn totaal andere teksten dan die van Ida Gerhardt en Marie van der Zeyde, kaal en sober, waarin een intens zoeken tot uitdrukking wordt gebracht.

Ook Otten verwerkt het christelijke en bijbelse beeld- en taal materiaal. Hij voelt zich 'op de hoge' op het punt staan van de sprong. In een van zijn gedichten komt ook de palm voor van Gods hand. Het geeft een goede indruk van Ottens vrije, maar misschien niet eens onorthodoxe omgang met de christelijke traditie:

Hoe wij in de handpalm neergeschreven zijn,
ik heb het nog niet grondig onderzocht.

Wel schat ik dat het om iets draadloos' gaat.
Zodra het een van ons alhier te gortig wordt,

bijvoorbeeld in de basiliek de diepdemente vrouw
die, met een tissue en een eeuwigheid te laat,

geschilderd bloed poogt weg te vegen van een houten
wreef, dan gloeit van haar, die niets meer weet,

de naam op in de palm van de hand. Die voelt,
vermoedelijk, hoe koel van lieverlee zijn vlees,

hoe weinig zijn presentia reëel nog scheelt
van onderzondenklam en onverrijsbaar zijn,

en weet: dat ik besta is dat zij streelt.

Noot

1 Zie ook bespreking in rubriek 'Besprekingen en aankondigingen'.

Besproken materiaal

HAFT, LLOYD: *De Psalmen*. Amsterdam, Querido, 2003. 174 pp.

ISBN 90 214 6701 1. € 23,50.

JELLEMA, C.O.: *Stemtest*. Amsterdam, Querido, 2003. 38 pp.

ISBN 90 214 6804 2. € 14,95.

LAMPE, ASTRID: *De memen van Laura*. Amsterdam, Querido, 2002.

64 pp. ISBN 90 214 7291 0. € 14,95.

OOSTERHOFF, TONNUS: *Wij zagen ons in een kleine groep mensen veranderen*. Amsterdam, De Bezige Bij, 2002. 54 pp., met cd-rom.

ISBN 90 234 1016 5. € 19,50.

OTTEN, WILLEM JAN: *Op de hoge*. Amsterdam, Van Oorschot, 2003.

83 pp. ISBN 90 282 4014 4. € 15.

VAESSENS, THOMAS EN JOOSTEN, JOS: *Postmoderne poëzie in Nederland en Vlaanderen*. Nijmegen, Vantilt, 2003. 272 pp.

ISBN 90 75697 84 8. € 22,50.

..... *Interculturele communicatie:
Europees of lokaal
Kroniek van cultuur en maatschappij*

1. *Inleiding*

In de Nederlanden heeft het kosmopolitisme oude adelbrieven. Lang voor de Verlichting was er in de Nederlanden een intellectuele elite die geloofde in het kosmopolitisch ideaal dat afstand nam van provincialisme en chauvinisme. In de zestiende eeuw schreef Erasmus van Rotterdam: 'Ik ben een wereldburger, vriend van alle naties' en in overeenstemming met dit ideaal deed hij afstand van zijn moedertaal en schakelde hij over op het Latijn, de *lingua franca* van de grenzeloze, ontwikkelde elite van zijn dagen. Erasmus was een man van de wereld die geloofde in de internationale tolerantie en was daarmee grondlegger van een filosofisch kosmopolitisme. Een eeuw later was Pieter Pauwel Rubens de eminente Vlaamse vertegenwoordiger van het kosmopolitisme. Aan zijn Franse vriend Valavez schreef hij op 10 januari 1625: 'Ik beschouw de hele wereld als mijn land, en ik geloof dat ik overal heel welkom zou zijn' (geciteerd in White 1987, 188). Hij was op dat moment een veelgeprezen Europees schilder die in dienst stond van het humanistische ideaal en zijn naam al naar gelang van de omstandigheden veritaliaanste in Pietro Paolo Rubens of verlatijnste in Petrus Paulus Rubens. Hij schreef brieven in het Frans, het Latijn of het Italiaans en liet graag zijn vertrouwdheid blijken met de klassieke literatuur. Hij was, schrijft Simon Schama (1997, 140), 'in essentie een burger van een tweede christelijk Rome: niet het bekrompen domein van de barokke pausen maar een rijk van geleerde, deugdzame en beschaafde mensen – een Europese unie gebaseerd op een gemeenschappelijke cultuur in plaats (sic) een gemeenschappelijke munt'.

Is dat niet de droom van het nieuwe Europa, het Europa met een 'Europese identiteit', het Europa waar elk bekrompen nationaliteitsgevoel uit verdwenen is, het Europa van de eurotopisten van het begin van de twintigste eeuw? In Julien Benda's *Discours à la nation européenne*, een ontroerend betoog uit 1932, wordt die Europese utopie ons al glanzend voorgesteld:

Onontkoombaar zal de Europeaan minder aan Europa gehecht zijn dan de Fransman aan Frankrijk, dan de Duitser aan Duitsland. Hij zal zich met een veel lossere band door zijn geboortegrond en zijn trouw aan de aarde bepaald voelen. Maak Europa een soeverein Europa, en de god van het Onstoffelijke zal u toelachen.

Die droom is een wensdroom gebleken. Nooit slaagt de mens erin dit kosmopolitische ideaal vol te houden. Nooit slaagt de mens erin volledig zijn wortels door te snijden. Afstand nemen van zijn 'culturele identiteit' is het loslaten van een levensnoodzakelijke geborgenheid en dat lukt kennelijk nooit helemaal. Ook bij Erasmus niet, ook bij Rubens niet. Ondanks zijn kosmopolitisme kon Erasmus het niet laten de lof te zingen van zijn eigen natie. In zijn essay op het adagium *Auris Batavia*, het Bataafse oor, dat eigenlijk verwijst naar de smaak van de 'botte' Hollanders, keert Erasmus het pejoratieve stereotype handig om in een lofzang op zijn eigen volk en geeft hij uiting aan een wel zeer Hollands natiegevoel als hij schrijft:

Wat zeden en gewoonten betreft, is er geen volk dat meer openstaat voor medemenselijkheid en vriendelijkheid en minder geneigd is tot onbeschaafd en gewelddadig gedrag.

En Rubens had na een glansrijke carrière als diplomaat, plotseling genoeg van het internationale machtsspel waarin hij verweven zat en nam de beslissing 'de gulden strik der ambitie door te hakken' en terug te keren naar zijn geliefde Vlaanderen om Hare Hoogheid Isabella 'voortaan in eigen huis te dienen'. 'Thuis, heel tevreden' met zijn jonge vrouw Hélène Fourment op zijn buitenverblijf *Het steen* in Elewijt geeft de bekeerde universalist nu uitdrukking aan de liefde voor zijn eigen land in een schitterende reeks Brabantse landschappen.

Dit heimwee van de kosmopoliet is kennelijk universeel. De mens slaagt er niet in de fundamentele behoefte om ergens bij te horen te negeren. Altijd is er de spanning tussen het rationele verlichtingsideaal van de kosmopoliet die zich onthecht heeft van de geboortegrond waarop hij toevallig is geboren en het onontkoombare gevoel van verbondenheid van het individu met de habitat waarin hij is opgegroeid en gekoesterd. In *De verloren beschaving* (1997) argumenteert de tegendraadse Franse filosoof Alain Finkielkraut overtuigend hoe de kosmopoliet in wezen een ontheemde is, die door 'heimwee' overmand, ronddwaalt in een wereld die hem vreemd is, een wereld van gemis waarin 'de tafel nooit *der Tisch* zal worden'. De ontheemde komt tot de onvermijdelijke vaststelling 'dat de mens zijn menszijn niet veroverd door af te rekenen met het verleden dat aan hem voorafgaat, door niets van zijn wortels te willen weten of afstand te doen van zijn bewustzijn ten bate van een almachtig afdek-kende rede' (Finkielkraut 1997, 136). Dit heimwee vond ik sprekend verwoord in en recente column van Max Pam in *NRC Handelsblad*:

Slaapverwekkend is het vooruitzicht dat je in Europa tenslotte nergens meer naar het buitenland kunt, want van Zweden tot Griekenland zal overal alles hetzelfde zijn. Overal Frans stokbrood, Duitse auto's en Nederlandse kaas, van dezelfde goedgekeurde kwaliteit. Het enige buitenland dat in Europa over blijft, is Noorwegen. Dat wordt het welvarendste land ter wereld en het Noors zal nog levendig worden gesproken als de Nederlandse taal allang is

uitgestorven. Wij zullen de Noren erom benijden. Alleen jammer dat wijzelf dan niet meer bestaan (*Web- en Weekeditie voor het buitenland*, 23 december 2003, 7).

Is er een menselijker pleidooi denkbaar voor de behoefte aan 'culturele identiteit', ook in de grote Europese ruimte? Is er een begrijpelijker verklaring voor de heersende euromalaise? In de nieuwe Europese ruimte zal de behoefte aan culturele identiteit niet verdwijnen en al laten europa-proselieten zich laatzakend uit over identiteitsbelijders, zij zullen noodgedwongen rekening moeten houden met de 'weemoedigheid, die niemand kan verklaren en die des avonds komt, wanneer men slapen gaat' (Dit is een citaat uit wellicht het bekendste gedicht van Elsschot 'Het Huwelijk').

In de veranderde Europese context laat de behoefte aan een nieuw maatschappelijk model om met deze spanning om te gaan zich duidelijk voelen. En het is opvallend hoe uiteenlopend de pogingen zijn om met die spanning om te gaan. In Nederland is er op dit moment een verschuiving merkbaar. Het 'multiculturele model' dat aan de grondslag lag van het Nederlandse maatschappijmodel van de jaren tachtig en negentig, en dat ervan uitging dat Nederland een multiculturele maatschappij was, met evenwaardige naast elkaar bestaande culturen die allemaal recht op een eigen taal en cultuur hadden, evolueert langzaam in de richting van een intercultureel model. Dat blijkt ondermeer symptomatisch uit de afbouw van Onderwijs in Eigen Taal en Cultuur. De negatieve effecten van gettovorming en separatisme hebben ontegensprekelijk een belangrijke rol gespeeld in deze omschakeling. Het interculturele model heeft het voordeel dat, bij de erkenning van het recht op eigen taal en eigen identiteit, de nadruk komt te liggen op de wederzijdse kennismaking en appreciatie van aanwezige identiteiten en talen, met inachtneming van de dominantie van de maatschappelijk functionele taal.

De Vlaamse letterkundige en eerste rector van de Gentse universiteit, August Vermeylen, verwoordde het al kernachtig in de slotwoorden van zijn opstel *Vlaamsche en Europeesche Beweging* (1900): 'Om iets te zijn moeten wij Vlamingen zijn. – Wij willen Vlamingen zijn, om Europeërs te worden' (1974, 326).

Hiermee geeft hij eigenlijk de kern van het interculturele model: de erkenning van het recht op culturele eigenheid en de erkenning van de behoefte aan culturele interactie. De eigenheid van Europa is haar culturele diversiteit; een beleid dat kans op slagen wil hebben, zal met die diversiteit rekening moeten houden en dus zal binnen Europa gezocht moeten worden naar een model waarin binnen een meertalige en meerculturele maatschappij een verrijkende interactie kan ontstaan. Een eerste voorwaarde daartoe is de erkenning van de andere in zijn anderszijn en het rustige vertrouwen in de volwaardigheid van de eigen cultuur. Interculturele dialogen ontstaan alleen tussen volwaardige, tolerante partners.

2. *Interculturele communicatie*

Interculturele communicatie is slechts mogelijk als men zich bewust is van zijn eigen cultuur en met een open geest de andere cultuur tegemoetreedt. Deze gedachte ligt ook ten grondslag aan het handboek *Culturele waarden en communicatie in internationaal perspectief* dat Marie-Thérèse Claes en Marinel Gerritsen als een handboek in interculturele communicatie hebben gepubliceerd (2003). Dit handboek geeft in zo'n 250 bladzijden een overzicht van theorieën over cultuurverschillen en van de communicatieve consequenties die die verschillen kunnen hebben. Het uitgangspunt is het inzicht van Edward T. Hall dat cultuur en communicatie zo nauw met elkaar verweven zijn dat verschillen in cultuur automatisch leiden tot verschillen in communicatie. In de woorden van Hall: 'Cultuur is communicatie en communicatie is cultuur'. Cultuur wordt in het boek van Claes en Gerritsen opgevat in de zin van Geert Hofstede, namelijk als 'de collectieve mentale programmering die de leden van één groep of categorie mensen onderscheidt van die van andere groepen' (12). In die cultuur kan men volgens Hofstede empirisch vijf dimensies onderscheiden (45):

1. machtafstand (Claes en Gerritsen schrijven ten onrechte 'machtsafstand' hoewel Hofstede er zelf herhaaldelijk op gewezen heeft dat het 'machtafstand' moet zijn): de mate waarin de minder machtige leden van instituties of organisaties in een land verwachten en accepteren dat de macht ongelijk verdeeld is;
2. individualisme versus collectivisme: de mate waarin mensen opereren als individu of als lid van een groep;
3. masculiniteit versus femininiteit: een wat ongelukkige termenkeuze waarin masculiniteit staat voor een samenleving waarin sociale sekserollen duidelijk gescheiden zijn: mannen worden geacht assertief en hard te zijn en gericht op materieel succes; vrouwen horen bescheiden en teder te zijn en vooral gericht op de kwaliteit van het bestaan. Femininiteit staat voor een samenleving waarin sociale sekserollen elkaar overlappen: zowel mannen als vrouwen worden geacht bescheiden en teder te zijn en gericht op de kwaliteit van het bestaan;
4. onzekerheidsvermijding: is de mate waarin de leden van een cultuur zich bedreigd voelen door onzekere of onbekende situaties. In culturen met een sterke onzekerheidsvermijding staat men wantrouwig tegenover andere opvattingen, andere huidskleuren en afwijkend gedrag;
5. langetermijn- versus kortetermijngerichtheid: gaat over het belang dat men hecht aan het nastreven van deugden die in de toekomst beloofd zullen worden, in het bijzonder doorzettingsvermogen en spaarzaamheid.

Deze empirisch gevonden dimensies worden dan door Claes en Gerritsen toegepast op de Nederlandse en de Belgisch-Vlaamse cultuur, of beter: via oefeningen wordt de lezer bewust gemaakt van de verschillen tussen twee culturen die een gemeenschappelijke taal delen. De Nederlandse en de Vlaamse culturen worden systematisch vergeleken, want die culturen hebben volgens

Hofstede wel dezelfde taal, maar hij kent geen twee aan elkaar grenzende landen die qua cultuur zo van elkaar verschillen als Nederland en België. Wat zijn dan die verschillen? Kort samengevat komen ze hierop neer. De Nederlandse cultuur zou extreem feminien zijn en de kwaliteit van het leven boven het materiële succes stellen, weinig machtafstand kennen, vrij individualistisch zijn en navenant langetermijngericht. De Vlaamse cultuur zou daarentegen sterk masculien gericht zijn op materieel succes, onderhevig zijn aan een sterk hiërarchische machtafstand, meer de neiging hebben om onzekerheid te vermijden en kortetermijngericht.

Het spreekt vanzelf dat dit boek bijzonder interessant is voor docenten neerlandistiek in het buitenland. Niet alleen vanwege de voortdurende contrastieve vergelijking tussen Nederland en Vlaanderen, maar ook door de systematische vergelijking met andere Europese culturen en zelfs met Aziatische, Arabische en Afrikaanse. Bovendien bevat het boek heel veel voorbeelden die voor bespreking in de klas bijzonder leuke uitgangspunten vormen en de talrijke oefeningen zijn vaak zo in de klas te gebruiken. Via die oefeningen wordt de cursist zich bewust gemaakt van zijn eigen culturele identiteit, maar leert hij ook met andere ogen naar de andere culturen kijken. In die zin kan het boek dienen om de buitenlandse student op te leiden tot cultuurmediator. Het is duidelijk de bedoeling van dit boek dat de student een intercultureel specialist wordt die zich bewust is van zijn eigen culturele bepaaldheid en van zijn communicatiestijl en daardoor beter gewapend de vaardigheid kan ontwikkelen om onbekende culturele fenomenen te analyseren en te interpreteren.

Voor buitenlandse docenten die én taal én cultuur moeten doceren is er bovendien nog het intrigerende hoofdstuk 3 van dit boek dat dieper ingaat op de relatie tussen cultuur, taal en communicatie. Boeiend daarin is de link die gelegd wordt tussen de cultuurspecificiteit van zogenaamd equivalente woorden in verschillende talen, de verbale basis van de cultuur, het belang van verbale en niet-verbale communicatie en de determinerende waarde van de context. Het boek is dus een bruikbare en goed gestructureerde cursus en al is het doelpubliek van dit handboek niet duidelijk omschreven, voor docenten Nederlands in het buitenland is het een goudmijn.

Toch heb ik ook een paar bezwaren tegen het boek. Het eerste bezwaar is dat het boek nogal essentialistisch categoriseert: Nederlanders zijn zus, Vlamingen zijn zo! Daardoor werkt het boek clichébevestigend en versterkt het stereotypen. Daardoor laat het ook te weinig ruimte voor de dynamiek die er toch ontegensprekelijk is in elke cultuur. Het zou daarom aanbeveling verdienen om als tegenwicht tegenover zoveel essentialistische dichotomisering als verplichte lectuur het extra nummer van *Vrij Nederland* 'Dit is Nederland' (1 november 2003) te stellen. Dit is niet alleen een bijzonder informatieve *VN-special* over het nieuwe Nederland, maar ook een zeer verteerbaar geschreven journalistieke compilatie. Een fragmentje? Een klein stukje Nederlands universitair leven:

Nu en dan kalkt de professor ijverig wat juridische termen op het bord, maar de lusteloosheid hangt als een deprimerende nevel in de volle collegezaal. In

de Oudemanhuispoort, de rechtenfaculteit in het centrum van Amsterdam, zijn driehonderdvijftig eerstejaars in de banken geschoven voor het hoorcollege encyclopedie. Terwijl het betoog zich traag ontrolt, zitten studenten hier en daar onderuitgezakt in tijdschriften te bladeren (Thijs Boer).

Prettig geschreven en beschreven. En dat is het grote verschil met de cursus van Claes en Gerritsen. De laatste is toch zo saai geschreven. Helemaal volgens de regels van de schrijfcursus, geen overbodige stijbloemen. Nergens breekt het enthousiasme door: objectief, serieus en gortdroog. Ik worstel me door nog een hoofdstuk academisch gedraaf en ik ben weer hogelijk geïnformeerd, maar gelukkiger word ik er niet van.

Ter afwisseling heb ik dan maar weer gegrasduind in het nieuwe boek van de tot nationale spreekbuis gepromoveerde verkondiger van de Nederlandse volksaard Herman Pleij. Pleij leest altijd lekker weg, ook in zijn nieuwe boek over vaderlandse mentaliteit en rituelen dat onder de titel *De herontdekking van Nederland* (2003) is verschenen. Met dit boek illustreert Pleij persoonlijk het Nederlandse imago van de koopman en de dominee. Dominee is hij zeker: hij preekt, moraliseert en leest de levieten dat het een plezier is. Koopman is hij ook, want in deze bundel recycleert hij lustig oudere stukken die al in vroegere essaybundels gepubliceerd zijn: *Het Nederlands onbehagen* (1991), *Hollands welbehagen* (1998) en *Tegen de barbarij* (1999). Deze stukken bespreken hoeft niet meer, want dat heb ik al gedaan. Een nadeel van deze lucratieve recyclage is wel dat hier en daar wat gedateerde opvattingen als nieuw worden gepresenteerd. Zo bijvoorbeeld het succesverhaal van het poldermodel. Dat had in de recente versie van het boek bescheidenheidshalve gerust achterwege mogen blijven. Maar het blijft leuk lezen in Pleijs vaderlandse overpeinzingen, zijn beeldende taal blijft genietbaar, al mag je niet te diep nadenken bij sommige van zijn ingenieus aan elkaar gebreide stereotypen.

Soms is het literair uitmeanderen van Pleij wat al te glad, wat al te gezocht, en mag ik het terugvoeren van al die typisch Nederlandse identiteitskenmerken op de brandhaard van de laatmiddeleeuwse stadscultuur er wat met de haren bijgekleurd vinden? Of heeft die totaal andere Vlaamse cultuur niet dezelfde wortels in de laatmiddeleeuwse stadscultuur?

Een beter zicht op de dynamiek en de identiteit van het hedendaagse Nederland kreeg ik door het bundeltje van Joris van Casteren *De man die 2 1/2 jaar dood lag* (2003). Bij Van Casteren geen met clichés doorregen beschouwingen vanaf de vluchtheuvel Parnassus, zoals bij Pleij. Wat dan wel? Berichten uit het nieuwe Nederland. Geen grootse berichten, maar het kleine verhaal van de kleine man opgeschreven met een Nederlands oog voor detail, met een bijzonder ontwikkeld gevoel voor genretafereeltjes. Van Casteren noteert in eerste instantie emotieloos, als een neutrale waarnemer. Maar wat hij opschrijft schrijnt, vermaakt, verrast, verbijstert en vertedert. Dit is het Nederland van de binnenkamers, de buitenwijken, de achterbuurten en de asielplekken. Ook het

Nederland van de voddenventers, de nieuwkomers, de bendejongens, de levensliedzangers, de taalbuddy's, de asielpLUkkers. Is Pleij barok, dan is Van Casteren zuinig. Hij zet zijn paletje op zoals weleer de zeventiende-eeuwse schilders: schraal achtergrondje met af en toe een sprekend detail. Hij begint de beschrijving van 'De armste wijk van Nederland' bijvoorbeeld als volgt:

In de krappe voortuintjes woekeren coniferenhagen en rozenstruiken. Harde muziek klinkt uit een Golfje waar een man in besmeurde overall aan sleutelt. Twee gesluerde vrouwen dragen ieder een hengsel van een zware boodschappentas. Een man in joggingbroek laat een boxer uit (67).

Zo wordt een arbeiderswijkje in een paar vegen aangezet. Geen woord te veel, maar scherp geobserveerd en ongenadig genoteerd. De bundel geeft een gefragmenteerd beeld van een land dat getekend wordt door immigratie, criminaliteit, nieuwe samenlevingsvormen, seizoenarbeid, milieufanatisme. Het beeld wordt niet geïntegreerd. De lezer moet zelf het overzicht maken, maar hij komt wel een stuk dichterbij de realiteit dan via de wollige beelden van Pleij. Ik heb de bundel graag gelezen en ik heb een veranderend Nederland beschreven gezien dat uitnodigt tot intercultureel kijken, in de betekenis die ik er in de inleiding aan gegeven heb.

Ik had gehoopt nog meer inzicht te krijgen in de dynamiek van het nieuwe Nederland via de essaybundel *Is Nederland veranderd* (2003) van Milo Anstadt. Ik had er veel van verwacht omdat ik het altijd verfrissend vind als een buitenlander zijn zegje doet over Nederland: Milo Anstadt is Pool en Nederlander. Door een ommissie van een vroegere consul op de Poolse ambassade in Den Haag had hij zijn rechten als Pools staatsburger behouden, ook toen hij al Nederlander geworden was. Anstadt beschrijft de Nederlandse samenleving van vandaag met een grote distantie. Hij is goed geïnformeerd en gedocumenteerd, in zijn benadering is hij voortdurend politiek correct, maar hij is voor mij de observator die een nodeloos grote verbale aanloop nodig heeft om dan te verzinken in oeverloze beschouwingen. Typerend in dat verband is het stuk over 'het donkere bos van normen en waarden'. De filosoferende, beschouwende, allesomvattende overwegingen die hij ten beste geeft, lopen uit op een ongenietbaar 'het kan vriezen of dooien'. De ambtelijke stijl en de abstraaherende aard van het discours dragen niet bij tot grote leesbaarheid en al gaat hij geen enkel groot thema uit de weg, duidelijke standpunten hoef je niet te verwachten. De onbestemde slotwoorden van het vermelde artikel typeren de hele bundel: 'Om onwenselijke situaties de baas te worden is er in de eerste plaats behoefte aan een juiste diagnose. Dit artikel heeft geen andere pretentie dan hiervoor wat gegevens aan te dragen' (45).

Boeiender, maar ook veel inzichtelijker is de bundel die Paul Beugels en Jan de Groot als leden van het Comité Buitenlands Cultureel Beleid gepubliceerd hebben onder de titel *Het cultureel tekort van de Europese Unie* (2003). Deze bundel opstellen over cultuurpolitiek en culturele rechten stelt fundamentele

vragen over interculturaliteit in het krachtveld van de culturen in de Europese Unie. Het uitgangspunt is de verontrustende vaststelling dat de politieke eenmaking van de Unie met waarborgen voor de culturele autonomie van de lidstaten niet geleid heeft tot een weloverwogen cultuurbeleid. Nog steeds lijdt Europa onder een cultureel tekort, vooral omdat het logge Europese beleid niet in staat gebleken is een werkbaar model te ontwerpen dat tezelfdertijd recht doet aan enerzijds de culturele identiteit van de lidstaten en het onvervreemdbaar recht van de Europese talen, en anderzijds de behoefte aan een werkelijk Europees cultuurbeleid. Europa heeft de spanning tussen kosmopolitisme en lokaliteit niet in evenwicht kunnen brengen. Een roekeloze eurolobby heeft een gemeenschappelijke markt met een gemeenschappelijke munt gecreëerd, maar heeft zich niet bekommerd over het samenleven van de bewoners van het Europese huis. Spanningen tussen kleine staten en grote staten, tussen culturele zelfbeschikking en democratisch burgerschap, tussen taalrechten en interculturele communicatie zijn nog onvoldoende doordacht. En er is nog steeds geen Europees cultureel samenlevingsmodel, zelfs nog geen blauwdruk. De bundel heeft de verdienste aanzetten te bieden tot zo'n blauwdruk. De Vlaamse en Nederlandse specialisten die zich met onderdelen van het Europese cultuurtekort hebben beziggehouden, komt de lof toe dat ze visies en voorstellen aanreiken die in de nieuwe Europese Unie tot een intercultureel samenlevingsmodel kunnen bijdragen.

Besproken titels

- ANSTADT, MILO VAN: *Is Nederland veranderd*. Amsterdam en Antwerpen, Uitgeverij Contact, 2003. 175 pp. ISBN 90 254 1869 4. € 17,90.
- BEUGELS P. EN GROOF, J. DE (RED.): *Het cultureel tekort van de Europese Unie. Opstellen over cultuurpolitiek en culturele rechten*. Een publicatie van het Comité Buitenlands Cultureel Beleid. Damon bv., 2003. ISBN 90 5573 447 0.
- CASTEREN, JORIS VAN: *De man die 2 1/2 jaar dood lag*. Amsterdam, Prometheus, 2003. 260 pp. ISBN 90 446 0335 3. € 16,95.
- CLAES, MARIE-THÉRÈSE EN GERRITSEN, MARINEL: *Culturele waarden en communicatie in internationaal perspectief*. Bussum, Uitgeverij Coutinho, 2003. 276 pp. ISBN 90 6283 304 7. € 24,50.
- PLEIJ, HERMAN: *De herontdekking van Nederland*. Amsterdam, Prometheus, 2003. 312 pp. ISBN 90 446 0312 4. € 18,95.

Overige literatuur

- BEHEYDT, L.: *Eén en toch apart. Kunst en cultuur der Nederlanden*. Zwolle, 2002.
- FINKIELKRAUT, A.: *De verloren beschaving*. Amsterdam, 1997.
- SCHAMA, S.: *Kunstzaken*. Amsterdam en Antwerpen, 1997.
- VERMEYLEN, A.: '1900 Vlaamsche en Europeesche Beweging'. M.C.A. van der Heijden (red.), *Strevend Vlaanderen*. 1974. Utrecht en Antwerpen, 1974, 315-326.
- WHITE, CH.: *Peter Paul Rubens. De mens en de kunstenaar*. Alphen aan den Rijn, 1987.

..... Besprekingen en aankondigingen

Kees Snoek: *Manhafte heren en rijke erfdochteren; Het voorgeslacht van E. du Perron op Java*. Leiden, KITLV, 2003. 103 pp.; met illustraties. ISBN 90 6718 221 4. € 19,95.

Darja de Wever et al.: *Het is geen kolonie, het is een wereld; Vrouwen bereizen en beschrijven Indië 1852–1912*. Amsterdam, Terra Incognita, 2003. 184 pp.; met illustraties en kaart. ISBN 90 73853 14 1. € 12,50.

Kees Snoek heeft met *Manhafte heren en rijke erfdochteren* alle hoeken en uithoeken verkend van het voorgeslacht van Eddy du Perron, niet enkel op Java, zoals de ondertitel van zijn boek aangeeft, maar ook in Frankrijk en Nederland. Het is een kleurrijk gezelschap dat Snoek ons voorschotelt, vooral dan van Du Perrons vaderskant; de moederszijde van de familie is binnen zes pagina's afgehandeld. Snoek gaat terug tot 1638, maar Jean Roch du Perron (geboren in het Franse Bulhon in 1756/7 en overleden in Batavia in 1808) geldt als de eigenlijke stamvader. Deze avonturier was de eerste in een reeks voorvaderen die carrière maakten in de militaire dienst en waarvan Louis du Perron (1793–1855) en Gustave Marie Verspyck (1822–1909) er uitsprongen als onvervalste houwdegens die er niet voor terugschrokken op hun veldtochten de techniek van de verschroeide aarde toe te passen. Wisten sommigen hogerop te komen via het leger of de ambtenarij, anderen huwden welgestelde erfdochteren. We kennen ze onder allerlei andere namen uit *Het land van herkomst* en Snoek legt geduldig uit wie wie is en geeft ze levensjaren, snor en sabel. Je mond valt open van verbazing als je leest over de bijna koninklijke staat die de mardijker Augustijn Michiels, beter bekend als Majoor Jantje (1769–1833), voerde. Hij bezat landerijen zo uitgestrekt als de provincie Utrecht, bewoonde een paleisachtige woning en kon zijn koninklijke levensstijl volhouden dankzij de inkomsten van een vogelberg met zwaluwnestjes waarvoor de Chinezen kapitalen over hadden. De voornaamheid van minstens een deel van Du Perrons familie spreekt uit de schitterende foto van Eddy's tante Elisabeth du Perron-van Wijk (1869–1959) in een gebroederd avondtoilet met een bloemenguirlande over de blote linkerschouder, een waaier in de hand, staande op een berenvel.

Snoek laat mooi zien hoe het versnipperde patriciaat van Du Perrons voorgeslacht als een zich steeds verder vertakkende schimmel vergroeide met de

koloniale maatschappij. Het zicht op de verre, twintigste-eeuwse schrijver is vaak zoek, maar dat maakt niet uit. Behalve allen die in prachtige portretten aan de lezer voorbijkomen, is er nog een hele stoet aan figuren die, keurig voorzien van levensjaren, in de voetnoten werden opgeborgen. Ze doen er verder helemaal niet toe, deze verwanten van verwanten van achterachterneven die meestal niet meer zijn dan een naam en twee jaartallen; het lijkt wel alsof Snoek met zijn 122 voetnoten de absurditeit van het academisch bedrijf op de korrel neemt. En toch zit er een karakteristiek element in al die familiegeschiedenissen: in de Oost evengoed als in de West stelt men er vaak een sportieve eer in zichzelf te definiëren in verwantschapstermen: ‘Ze was een volle nicht van mijn grootvader van moederskant’.

Snoek schreef zijn proefschrift, *De Indische jaren van E. du Perron* al in 1990 en verdedigde op 3 december 2003 zijn ‘soutenance d’habilitation’ aan de Sorbonne, onder de titel *La biographie d’écrivains aux Pays-Bas; Le cas d’Eddy du Perron (1899–1940)*. Al het kruit is dus al aangerold voor de grote knal: zijn binnen afzienbare tijd te verschijnen biografie van E. du Perron. Daarin zal slechts een klein deel van de tekst van *Manhafte heren en rijke erfdochteren* terugkomen, terwijl bijvoorbeeld de ouders van Du Perron, Charles en Madeline, in veel groter detail zullen worden uitgelicht. Omdat hij weinig behoefte zal gevoelen om de omvang van Pricks Van Deysse-biografie te overtreffen, heeft Snoek alvast een flink deel van de familiale pepernoten in zijn net verschenen boek gestrooid. Toch zal hij straks wel weer moeten uitleggen dat Albertine Eugénie du Perron Eddy’s tante Toetie was, die in *Het land van herkomst* ‘tante Tine’ heet maar ook wel bekend staat als ‘tante Henny’.

Terra Incognita, gespecialiseerd in het uitgeven van historische reisverslagen, komt met een bundel reisverslagen van vrouwen die eind negentiende/begin twintigste eeuw Indië bereisden. ‘Het is geen kolonie, het is een wereld,’ liet Augusta de Wit een persoon uit haar roman *De godin die wacht* zeggen en dat citaat werd de treffende titel van deze anthologie. Drie dingen hadden de zeven vrouwen in deze bundel gemeen: hun onverschrokkenheid, hun nieuwsgierigheid en hun koloniale blik. De Weense Ida Pfeiffer ging in 1852 op weg naar het Tobameer. De Sumatranen lustten haar ‘taaije vleesch’ niet en ze kwam dan ook verder dan alle andere Europeanen vóór haar, al haalde ze haar doel uiteindelijk niet. Dé-lilah beklom rond 1898 als eerste vrouw de vulkaan Tangkoeban Prahoe (en haalde de vermetelheid uit om met een pistool in de vulkaan te schieten, waardoor de geesten zo verstoord raakten dat de vulkaan korte tijd later uitbarstte). Marie van Zeggelen was in 1906 de tweede Europese vrouw op Sulawesi (Celebes).

De zeven dappere reizigsters worden uitstekend ingeleid door Darja de Wever (die tekende voor drie essays), Christiane Schulzki-Haddouti, Andrea Kieskamp, Judith de Raat en Mineke Bosch (al had de eindredactie wel wat scherper mogen zijn – te veel herhalingen – en valt het te betreuren dat sommige inleidsters bijna al de krenten uit de geselecteerde stukken pikken). Hamvraag is: ontplooiën de zeven vrouwen nu ook visies die fundamenteel verschillen van die van manne-

lijke reizigers? De inleidsters pretenderen herhaaldelijk van wel, maar helemaal helder wordt dat niet. Natuurlijk zorgden vrouwen voor veel meer bekijks en beschrijven zij situaties die mannen niet op die manier overkwamen. Maar het ideologische gedachtegoed van de dames is van hetzelfde superioriteitsdenken doordrenkt als dat van hun koloniale mannenbroeders. Iemand als Aletta Jacobs mag dan stad en land afgelopen hebben voor het vrouwenkiesrecht en daartoe ook op een wereldreis Java en Sumatra hebben aangedaan, als het om de Indonesiërs ging, was haar blik puur raciaal. Wanneer haar medereizigster, Carrie Chapman Catt, een geestige vrouwvriendelijke opmerking plaatst, noteert Jacobs: ‘voor deze heerlijke feministische ontboezeming [...] beloonde ik haar met een Haagsch hopje’ (133). Geen *saoto ajam* maar een Hollands snoepje. Holland bleef hét referentiekader. Marie van Zeggelen mist bijna elke dag de echte kunst van het vaderland, al komt zij – geïnspireerd door het voorbeeld van Kartini over wie zij een biografische roman schreef – uiteindelijk het dichtst bij de menselijkheid van de inwoners van de Indonesische archipel. Ook Augusta de Wit, auteur van het beroemde *Orpheus in de dessa* maar ook van het veel minder bekende *Java: feiten en fantasiën*, doet haar best zich in te leven in het standpunt van de Indonesiërs, maar blijft spreken in termen van ‘wij, het overwinnende ras’ (54).

Geeft deze bloemlezing nu invulling aan de ‘blinde vlek’ in onze koloniale literatuurgeschiedenis, zoals Darja de Wever stelt in haar algemene inleiding? Eerst moet natuurlijk gezegd worden dat de Oostenrijkse Ida Pfeiffer, de biologe Anna Weber-Van Bosse of de activiste Aletta Jacobs niet in de literatuurgeschiedenissen figureren (Jacobs schrijft dan ook nog zo moeizaam-gedateerd, dat haar teksten eerder als sociaal-historisch document interessant zijn). Van de vier overigen – Augusta de Wit, Marie van Zeggelen, Carry van Bruggen en Dé-lilah – maken de eerste twee moeiteloos hun reputatie waar. Rob Nieuwenhuys besprak de eerste drie in zijn beroemde *Oost-Indische spiegel* (1972). E.M. Beekman daarentegen miste ze bijna allemaal in zijn handboek *Paradijzen van weleer* (1998), maar dat lijkt me nauwelijks een referentiepunt, want de grote kritiek op zijn boek was dat hij in zijn Amerikaanse uithoek geen voeling onderhield met de actuele stand van onderzoek. Alfred Birney had dat klaarblijkelijk wel en nam drie van de vier op in zijn bloemlezing *Oost-Indische inkt* (1998). Literaire reputaties worden dus versterkt in *Het is geen kolonie...*, zo men wil: verbreed met reisteksten. De toegiften zullen de canon niet aan het wankelen brengen. Het is gewoon een aangename hernieuwde kennismaking. Een lay-out die de teksten wat meer laat ademen en een grotere lettergrootte zouden bij een herdruk het leesplezier nog aanzienlijk vergroten.

– Michiel van Kempen

Thomas Vaessens en Jos Joosten: *Postmoderne poëzie in Nederland en Vlaanderen*. Nijmegen, Vantilt, 2003. 272 pp. ISBN 90 75697 84 8. € 22,50.

De meest interessante studies op het vakgebied van de neerlandistiek zijn die waar je het niet volledig mee eens bent. Stukken die uitdagen tot meedenken,

waarop je wilt reageren, waardoor je naar andere boeken in de kast grijpt om daarin aanvullingen te zoeken. Frans Ruiters en Wilbert Smulders schreven bijna acht jaar geleden zo'n studie over moderniteit in de Nederlandse literatuur en cultuur; onlangs verscheen een in zekere zin vergelijkbaar boek over postmoderniteit in Nederlandstalige poëzie geschreven door Thomas Vaessens en Jos Joosten. Moderniteit was voor Ruiters en Smulders een sjabloon dat zij op verschillende, waaronder ook literaire, fenomenen konden leggen en waarmee zij bepaalde culturele tendensen (van verzuiling, emancipatie en massacultuur) konden duiden. Postmodernisme is voor Vaessens en Joosten een cultureel gegeven (een wijze van denken) dat zij in poëzie van na 1945 bevestigd zien. Hoewel dichters als Lucebert, Sybren Polet en Rein Bloem al als postmodernist beschouwd kunnen worden, leggen Vaessens en Joosten het postmodernisme vooral op aan Nederlandse en Vlaamse dichters die in het afgelopen decennium publiceerden: Peter Holvoet-Hanssen, Robert Anker, Arjen Duinker, Dirk van Bastelaere, Erik Spinoy, Tonnus Oosterhoff en Peter Verhelst.

De postmoderne poëzie wordt als 'de nieuwe poëzie' geïntroduceerd in twee inleidende hoofdstukken, daarna volgen in deel twee 'zeven postmoderne problemen' (opgehangen aan het werk van bovengenoemde 'jonge' dichters) en vervolgens zijn er drie hoofdstukken over 'de archeologie van het postmodernisme' waarin de voorgangers van de recente poëzie beschreven worden. Deze opbouw is helder en het argument dat er iets nieuws aan de hand is in postmoderne poëzie is overtuigend. Dat komt vooral door de uitgekende presentatie in hoofdstuk twee van een zevental postmoderne 'problemen'. Het gaat hierbij om thematische aspecten en teksteigenschappen die het onderscheid tussen modernisme en postmodernisme markeren, maar die tegelijkertijd moeilijk vast te pakken zijn. Vandaar dat deze kwesties als 'probleem' geformuleerd worden: het probleem van de oorspronkelijkheid, van de volmaaktheid, de identiteit, de autonomie, de moraal, de coherentie en de intuïtie. In de nieuwe poëzie 'komt een aantal afzonderlijk van elkaar al eerder gesignaleerde problemen bij elkaar en wordt de worsteling ermee radicaal geëxpliciteerd', schrijven Vaessens en Joosten (33). Ik geloof niet dat deze reeks van problemen uitputtend is, mijns inziens ontbreekt in de eerste plaats een thematisch en formeel aspect dat ik zou benoemen als 'het probleem van de visualiteit'. Ik denk dat het onderscheid tussen modernistische en postmodernistische poëzie ook hiermee nader te onderstrepen zou zijn. Maar als zodanig is deze inzet op 'problemen' om daarmee een bepaald perspectief op de poëzie te openen effectief.

Wat deze studie evenwel echt uitdagend maakt, is dat het postmodernisme in de poëzie wordt verbonden met beschouwingen over de specifieke manier van lezen waar deze poëzie op aan zou sturen. Het 'traditionele' of 'eenheidzoekende' lezen voldoet niet meer, de lezer moet zich in zijn interpretatie niet op een kern, maar 'ergens anders' op richten. De cruciale term die wordt gehanteerd is 'coherentie', maar het is juist deze term die het betoog van Vaessens en Joosten soms zwak maakt. Coherentie blijkt een teksteigenschap ('Incoherente poëzie bestaat niet' (11)), coherentie is ook een strategie van de dichter ('Voor de moderne dichter is het coherente gedicht een tegenwicht tegen de chaos van de

wereld' (32)) én coherentie is een kwestie van lezen ('Eventuele coherentie van een tekst is een zaak van de lezer' (122)). Bovendien wordt coherentie als onderscheidende term ingezet om modernistisch en postmodern lezen uit elkaar te houden. Er zijn principiële bezwaren te maken tegen deze verwarring van termen en argumenten (die ik expliciteer in een uitgebreid stuk dat zal verschijnen in *Nederlandse Letterkunde* 2004), omdat genre-definities en leesconventies te veel door elkaar gaan lopen. Bovendien denk ik dat in sommige hoofdstukken wel op coherentie-gerichte lezingen getoond worden. Het hoofdstuk over Robert Ankers *Goede manieren* (1989) bijvoorbeeld, is vooral een betoog over het postmoderne gedachtegoed (van Lyotard) dat wordt uitgedrukt, en besteedt weinig aandacht aan de specifiek postmoderne manier waarop deze poëzie geschreven is. In het hoofdstuk over Van Bastelaere is de incoherente lectuur overtuigender; de betekenislijnen blijven losser ten opzichte van elkaar. (Frappant is overigens dat zowel Anker als Van Bastelaere de modernist Nijhoff als *sparring partner* gebruikt.) In het betoog over Oosterhoff speelt coherentie geen rol omdat de gedichten geen vaste vorm hebben, maar daarmee is sprake van een 'variantenprobleem' en eigenlijk niet altijd van ontkenning van betekenseenheid.

Vaessens en Joosten schreven een uitdagend boek dat uitnodigt tot debat. Het toont aan dat de poëzie en de poëziekritiek in beweging zijn en het biedt ook een uitgangspunt voor de nadere beschouwing van recent verschenen (postmodern) proza. Er is echter een omissie in het boek die verbazingwekkend is: het feit dat vrouwelijke dichters er niet in voorkomen. Toch sluiten Anneke Brassinga's *Huisraad* (1998) of Eva Gerlachs *Een bed van mensenvlees* (2003) onmiddellijk aan bij de poëzie-conventies die Vaessens en Joosten schetsen. En dichtbundels van Elisabeth Eybers (intuïtie), Elly de Waard (moraal) of Rozalie Hirs (authenticiteit) zouden wellicht inpasbaar zijn in het rijtje 'postmoderne problemen'. In Bart Vervaecks studie over het postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse roman uit 1999 klonken de stemmen van vrouwen ook al uitermate zwak; Vaessens en Joosten verzwijgen hen volledig. De vraag dringt zich op of dit een kwestie van poëtica van de vrouwelijke dichters is, of een kwestie van institutionele verdringing. Het laatste woord is daarover wat mij betreft nog niet gezegd. [Zie ook poëziekroniek, p. 46.]

– *Odile Heynders*

MIR. Hanneke Eggels. Vertaald in het Russisch en van een voorwoord voorzien door Irina Nazarova. Venlo, Van Spijk Art Projects, 2003. 63 pp. ISBN 90 789062 166787. € 11,35.

In de jaren zeventig van de twintigste eeuw stond de Nederlandse klassieke poëzie, naast moderne prozateksten, centraal in de belangstelling van vertalers in Rusland. In die tijd hebben grote en kleine dichtbundels van Vondel, Cats, Starter, Bloem, Marsman, Lucebert en andere woordtovenaars het Russische, lezende publiek bereikt. De belangstelling voor buitenlandse nationale cultuur was zeer groot, hoewel je als vertaler geen vrije keus had: er was altijd toestemming nodig van de wakende eunuchen die voor een ideologisch gezond cultu-

reel klimaat in de socialistische harem zorgden. Ten gevolge daarvan kreeg de Russische lezer dikwijls een kwalitatief goede, doch kwantitatief weinig representatieve literatuur, die – eenmaal zorgvuldig geselecteerd – het echte kleurengamma van de oorspronkelijke Nederlandstalige cultuurerfenis helaas miste. Billijkheidshalve moet worden gezegd dat de samenstellers van bloemlezingen zich zelden vergisten, zowel in hun keuze van de toegestane auteurs, als in het aanwijzen van de vertalers. Tot de te noemen prestaties van dat poëzie-uitgavenbeleid behoorde onder andere het permanente topniveau van wetenschappelijk commentaar en redactiewerk. De lat lag altijd hoog. Dat werd geapprecieerd door de dankbare lezer, hoewel de laatste af en toe in de boekhandels ook zwaar ideologisch beladen verzen uit de Lage Landen kon zien staan. Vaak was de poëzie daarin ver zoek. *Tempora mutantur, nos et mutamur in illis.*

De tijd is werkelijk veranderd. Een willekeurig iemand die ooit een vreemde taal geleerd heeft, waagt nu in de vertalerspen te klimmen. Dat heeft langzaam aan tot dramatische verlaging van de vertaalcultuur geleid. Vaak is de uitgevercultuur heden ten dage beperkt door winstbejag ten koste van de vertaalkwaliteit: het boek zelf noch de vaardigheden van de vertaler spelen een rol voor de uitgever, als hij maar een bedrag voor de uitgave krijgt. Deze situatie leidt verder tot tragische ontaarding van een ooit veeleisend publiek en tot desoriëntatie van de academisch geschoolde literatuurkenners van de oude garde die beroepshalve geen pulp wil vertalen.

Er wordt momenteel veel minder uit het Nederlands vertaald. Vooral poëtische vertalingen zijn schaars. Daarom verdient elke nieuwe verzenvertaling een dubbelkritische, jaloerse, vaak door vooroordelen bezwaarde aandacht van de lezer. Als lezer en vertaler kan ik tot 'de oude garde' worden gerekend. In mijn poëtische preferenties ben ik zeer conservatief. De lijst van mijn gebreken kan uitgebreid worden met het niet te verbeteren feit dat ik geen aanbieder van *vers libre* ben. Ik laat nu echter mijn lezers-ego voorlopig in het midden en ga het niveau van deze vertaling van Hanneke Eggels bespreken.

Uit de 'aantekeningen' blijkt dat sommige gedichten van Hanneke Eggels in het Engels, het Hongaars, en het Perzisch vertaald zijn. De kwaliteit van die vertalingen kan ik niet beoordelen, maar mijn reactie op de Russische variant kan niet direct enthousiast worden genoemd. De meeste Russische teksten in het bundeltje zijn eenvoudige, interlineaire 'overzettingen' met de pretentie van een literaire bewerking. De oorspronkelijke verzen, vol intertekstuele allusies, getuigen van een rijke en gespannen innerlijke beeldenwereld van de auteur en van een rijke culturele achtergrond. De bijna woord-voor-woord vertalingen van de vertaler getuigen van een maagdelijk naïeve voorstelling van hoe een vertaling van vrije verzen er uit moet zien. De Russische variant van de 'aantekeningen' correspondeert niet altijd met zijn Nederlandse pendant, maar helpt toch van de soms moeilijk te beklimmen Russische woordstapelingen een leesbaar tafereel te creëren. Poëzie is niet een min of meer duidelijke inhoud. Poëzie is een gewichtloze constructie van letter, klank, aroma, smaak, muziek, cultuur, lucht, licht, pijn etc. Bij de ontleding van Eggels' werk kan men een heleboel voorbeelden van poëzietechniek ontdekken. In de vrij kale vertaling is dat niet

het geval. Ik leg de Russische teksten naast de Nederlandse en zie dat de vertaler de taal van de auteur niet altijd voldoende beheerst, wat tot ongewenste tekstverdraaiingen leidt. Enkele voorbeelden. In het gedicht *Silentium* wordt ‘...een valse verve...’ in de vertaling ‘...geestdriftige verven...’; het noorderlicht (in *De Skiffleur*) wordt een banaal ‘licht in het noorden’. In sommige gevallen laat het moedertaalgevoel de vertaler ook in de steek. Voor het *meerduidige* deelwoord ‘bevekt’ (*De Muur*: ‘Je bevlekte hoofd, Gorby...’) kiest de vertaler in het Russisch het woord dat in onze taal *bij voorkeur* in figuurlijke zin wordt gebruikt, waardoor de combinatie ‘je bevlekte hoofd’ in deze woord-voor-woord vertaling qua stijl erg slordig en uitdagend gaat klinken. Dit was de auteur vermoedelijk niet van plan. Als filoloog dient de vertaler te weten hoe het woord Hongaars in het Russisch wordt vertaald en dat de benaming Magyaars een bepaalde historische connotatie heeft.

Een diepgaander analyse zou buiten het hier toegestane kader vallen, maar er staan meer van dergelijke problemen in de vertaling. Heel jammer vind ik het ten slotte dat de naam van de auteur door de vertaler misvormd is: er is in het Russisch een letter die de Nederlandse medeklinker ‘g’ op de adequate wijze kan weergeven. De vertaler oogst succes met het inleidende artikel dat in tegenstelling tot de hierboven vermelde vertaalfouten het bewijs is van een virtuoze denk- en schrijfvaardigheid. De Russische vertaling van dat artikel is echter stilistisch veel zwakker en wijkt nogal af van de originele tekst. Het frappante is dat beide teksten door dezelfde persoon zijn ondertekend.

– V.O. *Belo-oesov*

Johan Verberckmoes (red.): *Vreemden vertoond. Opstellen over exotisme en spektakelcultuur in de Spaanse Nederlanden en de Nieuwe Wereld*. Leuven, Peeters, 2002. 239 pp. ISBN 90 429 1247 2. € 22.

En dan klaagt men tegenwoordig nog wel eens dat in deze moderne tijden alles zo snel verandert. Wie het openingsartikel van Eddy Stols over Antwerpen in de zestiende en zeventiende eeuw uit de verzamelbundel *Vreemden vertoond* leest, duizelt het al snel: bleef er in die tijd nog wel iets bij het oude in die stad? De politieke situatie was vrijwel constant explosief, het aantal religieuze stromingen vertakte zich razendsnel; het inwoneraantal explodeerde, werd aan het einde van de zestiende eeuw weer gehalveerd om zich daarna weer aardig te herstellen; het middeleeuwse stadspatroon werd opengebroken; de straten vulden zich met handelaren en ambachtslieden uit andere West-Europese landen, en naarmate de handelsroutes zich verder uitstrekten ook met Polen, Russen, Turken, Arabieren, Afrikanen, en af en toe een enkele indiaan. Op de vleugels van Mercurius kwam ook de onherroepelijke *cross-cultural trade*: buitenlandse handelaren vestigden zich en trouwden met Vlaamse dames, en huizen vulden zich met meubels van exotische materiaalsoorten. De drukpers wierp zich op het nieuw ontdekte ‘spektakel van de wereld’ met reisverhalen, atlanten en prentenboeken. In toneelstukken, schilderijen, proza en poëzie werd ‘de ander’ opgevoerd, dan weer als exotische wilde, dan als geslaagd voorbeeld van de bekeringsmissies.

In *Vreemden vertoond* wordt vooral ingezoomd op de activiteiten van de jezuïeten. Zij waren namelijk lange tijd de spektakelspecialisten: parades, toneelvoorstellingen, feesten, luxueuze boeken en platen, zij zetten alle middelen in om hun contrareformatorische idealen zo overtuigend mogelijk te presenteren. Bedwelming was hierbij een geoorloofd en geliefd middel. Bijvoorbeeld in de Antwerpse jezuïetenfeesten van 1622. Deze spektakels waren georganiseerd ter gelegenheid van de heiligverklaring van Ignatius van Loyala – de oprichter van de orde – en Fransiscus Xaverius, de bekendste missionaris van die orde. Karel Porteman beschrijft de feestelijke optocht als een goed georkestreerde visuele overdondering en ‘leest’ het als een literair werk. (Bedwelmend is soms ook Portemans proza: ‘De canonisatiefeesten vormen een fascinerende efemere replek van de toen pas ingewijde exuberant monumentale Ignatiuskerk.’) Ignatius en Xaverius werden gevierd als helden en ook de door Xaverius en anderen bekeerde ‘wilden’ werden als helden, want overwinnaars op het heidendom, in triomftocht door de stad gevoerd. De oostelingen werden in authentieke kleding opgevoerd, niet alleen om het publiek iets bij te leren, maar ook om het te bedwelmen: de optocht bouwde zorgvuldig op naar een climax van steeds wildere dieren, grotere wagens, duurere en extravagantere kleding en andere exotische elementen.

Aan de andere kant van de wereld maakten de jezuïeten gebruik van dezelfde beproefde middelen. Charlotte de Castelnau beschrijft in haar artikel ‘Een spektakel in de missie’ hoe hetzelfde feest in 1622 in Salvador de Bahia werd gevierd. Net als Porteman laat De Castelnau zien dat dit barokspektakel duidelijke bindende elementen had. De poëtica van deze spektakels was volgens haar gebaseerd op *copia* en *variatio* (talrijkheid en gevarieerdheid), de opbouw strak georkestreerd, de beelden en verhalen deels ontleend aan de iconologische en klassieke traditie, deels aangevuld met nieuwe elementen uit de missiegeschiedenis en de nieuw ontdekte landen.

De termen *copia* en *variatio* kunnen ook de inhoud van de bundel *Vreemden vertoond* beschrijven: in negen artikelen wordt de representatie van het ‘uitheemse’ in de Zuid-Nederlandse spektakelcultuur, een zeer breed onderwerp, op verschillende manieren belicht. Naast de artikelen van Porteman en De Castelnau is er een beschrijving van het toneel aan de jezuïetencolleges van de Zuidelijke Nederlanden door Goran Proot en Johan Verberckmoes, die ook een artikel schreef over multimediale jezuïetenfeesten in de Amerika’s. Werner Waterschoot besteedt aandacht aan exotisme in Zuid-Nederlandse publicaties over de geschiedenis van de orde, terwijl Decio de Alencar Guzman exotisme in de jezuïetenspektakels in het Amazonegebied bespreekt. De jezuïeten raken op de achtergrond in een artikel van Hubert Meeuws over de representatie van Turken in Nederlandstalige teksten en in een ander artikel van Johan Verberckmoes over de verbeelding van de nieuwe wereld in Brusselse barokke hofspektakels. Het openingsartikel van Eddy Stols behandelt de culturele *metissage* in Antwerpen in de zestiende en zeventiende eeuw.

Het artikel van Proot en Verberckmoes bespreekt een groep van maar liefst 2000 spektakels die in de *Provincia Flandro Belgica* meestal aan de jezuïetencol-

leges werden opgevoerd. Slechts in 50 van de 2000 opvoeringen vormde de missie het hoofdthema. De meeste daarvan gaan dan over de oosterse missie, vooral over Japan: Afrika en Zuid-Amerika worden nauwelijks genoemd. Het zal niet verbazen dat de historische feiten vaak moeten wijken voor positieve of negatieve representaties van geloof, gedrag en instanties. De Aziatische vorsten zijn doorgaans tiranniek en vals, de (bekeerde) christenen standvastig, trouw aan hun geloof. Dit soort jezuïetendrama's bleven tot ver in de achttiende eeuw populair, en werden ook buiten de colleges, bijvoorbeeld door rederijders, opgevoerd. Evenals Waterschoot, lijken ook Proot en Verberckmoes te suggereren dat de jezuïetenteksten met de tijd steeds minder aandacht besteedden aan het exotische. Toneelstukken van aan het begin van de zeventiende eeuw bevatten bijzonderheden over verre volkeren en culturen, maar in latere bewerkingen zijn die details komen te vervallen. Wordt het aanvankelijk heroïsche verhaal van de jezuïetenmissie tegen 1640 te pijnlijk om nog te veel op de details in te gaan? Neemt de fascinatie met het exotische af, en daardoor de aantrekkelijkheid om met dit soort elementen de eigen glorie luister bij te zetten?

Ondertussen was in de eerste helft van de zeventiende eeuw de *Topinamboerisering*, zoals Verberckmoes het verhaspelen van elementen uit verschillende culturen noemt, goed op gang gekomen. Bijvoorbeeld aan het Brusselse hof, waar men de allegorische en mythologische toneelstukken beu was, zocht men het heil in Topinamboerspektakels, burleske enceneringen over 'goede wilden' van nauwelijks ter zake doende thema's, opgesierd met exotische figuranten. Is hier nu sprake van daadwerkelijke etnografische interesse voor andere culturen of gebruikte men deze voor eigen ideologische doelen, is exotisme louter een zoveelste variant van de eigen Europese cultuur? Ook Verberckmoes heeft een open oog voor de ideologische kant: de Indianen zelf werden niet geraadpleegd over de afbeelding van hun 'dagelijks leven' en hun toespraken en handelingen waren volledig georkestreerd door – in dit geval – de Fransen. Etnografische accuraatheid is vaak ver te zoeken. De Topinamboerisering was in beginsel eclectisch, geleid door fantasie, fascinatie en stereotypering. Het meebrengen en tonen van elementen van de andere wereld liet het succes van de overheersing zien en de rijkdommen die nog in het verschiet konden liggen. Of het nu om toneel, spektakels of teksten ging: het exotische werd ingepast in het bekende, in traditionele beelden van de wildeman en klassieke mythologische thema's. Zo worden de Europese en niet-Europese cultuur met elkaar vermengd, 'gemétisseerd'.

De *metissage* aan invalshoeken in deze bundel biedt veel moois en sprankelends, maar levert ook een hoop vragen op en het is jammer dat Verberckmoes en Porteman de inleiding niet benutten om enkele lijnen te trekken en verbanden te leggen. Enige introductie op de jezuïetenorden, hun scholen, de missie, exotisme of het fenomeen spektakel biedt de inleiding ook niet, zodat lezing van de bundel een echte ontdekkingsstocht wordt waarbij de lezer zelf moet uitvinden welke definities zijn gehanteerd en hoe de verschillende onderwerpen in elkaar grijpen. Een vergelijking tussen de festiviteiten en beeldvormingen in de Zuidelijke Nederlanden en de Nieuwe Wereld had voor de hand

gelegen, bijvoorbeeld tussen de canonisatiefeesten in Antwerpen en Brazilië. Dat had tot ondersteuning kunnen leiden van de argumentatie dat de spektakels niet zo maar vrijblijvende feestelijkheden waren, maar zeer secuur gekozen representaties van het eigene en het andere, ingezet voor eigen doeleinden. Een vergelijking van de door Meeuws beschreven beeldvorming van de Turken met die van bijvoorbeeld de Indianen wordt ook niet expliciet gemaakt, maar doordat dit soort zeer verschillende artikelen in deze bundel naast elkaar zijn geplaatst dringt die vergelijking zich wel op. De Turken lijken over het algemeen genomen veel wreder en onmenselijker afgeschilderd te worden, als beesten, trawanten van de duivel, dom en goddeloos. Blijkbaar zorgde de nog steeds diep doorleefde religieuze en territoriale dreiging vanuit het Oosten voor de eenzijdige representatie van de Turk als vijand. Na het ontzet van Wenen krijgen volgens Meeuws dit soort stukken ook iets ronkerigs en spottends, iets van de bange persoon die zijn vijand voor het eerst verslagen heeft. Ik vraag me af of dit niet in verband stond met de geruchten over *De tribus Impostoribus* die in de zeventiende eeuw steeds vaker de kop opstaken (o.a. in de door Meeuws genoemde kringen rond de koranvertaler Glazemaker): in één (of meerdere) clandestien(e) geschrift(en) zou worden beweerd dat zowel Mohammed als Jezus én Mozes oplichters waren. Misschien heeft de felheid waarmee men het geloof van de Turken aanviel ook wel te maken met een opkomende onrust over de twijfel of de verschillende godsdiensten wel zo verschillend zijn ...

Vreemden vertoond biedt veel en gelukkig blijven er ook veel vragen open die nieuwe ontdekkingstochten mogelijk maken. Voor de actualiteit blijft er de troost dat, of men nu de vreemdeling afschildert als goede wilde, als groot gevaar, of ten tonele voert als groots voorbeeld van aanpassing aan de westerse cultuur: het blijven allemaal vormen van culturele *métissage*. Zo lang er internationaal gehandeld, gereisd en verhuisd wordt, is de vermenging van culturen niet tegen te gaan.

– Inger Leemans

Anikó Daróczy (ed.), Marijke van Campenhout (spreken), Schola Cantorum Brabantiae o.l.v. Rebecca Stewart (zang) en Ellen Hennink (vertalingen): *Hadewijch, Ende hier omme swighic sachte*. Amsterdam en Antwerpen, Uitgeverij Atlas, 2002. 167 pp. ISBN 90 450 0554 9. € 22,50.

Wie meer te weten wil komen over de middeleeuwse mystieke dichter en schrijver Hadewijch zal de zoektocht beginnen bij de teksten van Hadewijch, zoals die zijn uitgegeven door verschillende literatuurkundigen, te beginnen met Van Mierlo (1947 en 1952). Deze zijn allemaal van verklaringen en commentaar voorzien; anders zou het, zelfs voor een mediaevist, onmogelijk zijn in de teksten door te dringen.¹ Er bestaat nu evenwel nog een mogelijkheid voor een eerste kennismaking met onze grootste mystica: een cd van een uur waarop teksten van Hadewijch zijn te horen.

De cd bestaat uit fragmenten van gezongen en gesproken gedichten en

brieven, die in hun samenstelling een beeld geven van wat de dichter bewoog. Hadewijch wordt eerst getoond als leidster van haar kring, waarin gebed en aansporing een belangrijke rol spelen; vervolgens gaat het om het verklanken van de mystieke ervaring en als derde is er een afdeling ‘met de ziel spreken’. De naam van Rebecca Stewart staat garant voor een uitvoering van hoog gehalte. De liederen van de solist en haar ensemble worden strak, zonder vibrato, ten gehore gebracht. De gesproken teksten, vaak als recitatieven, kennen een zelfde strakke schoonheid. Dit betekent echter niet dat er een afstandelijke uitvoering is ontstaan. De keuze van de uitvoerders voor een opname in een kerkje in het Vlaamse land, geeft een vertolking die bij een studio-opname nooit bereikt had kunnen worden. Op een heel natuurlijke wijze wordt een beeld opgeroepen van middeleeuwse vrouwen in onderlinge vriendschap verbonden door de Minne, de mystieke liefde tot God. Tijdens de laatste voordracht wakkert de wind rondom het kerkje hoorbaar aan. Na de afsluitende woorden ‘ende hier omme swighic sachte’ maakt de storm het verhaal af.

Doordat de liederen en prozafragmenten zo zorgvuldig en verstaanbaar gesproken en gezongen worden, kan de cd zelfstandig functioneren. Toch is het goed dat de uitgave gecombineerd is met een boek. Daarin staan de oorspronkelijke teksten afgedrukt. Deze zijn alle van een vertaling voorzien. Ellen Hennink heeft kans gezien met veel muzikaal gevoel en vanuit een zorgvuldige interpretatie de stem van Hadewijch voor lezers anno nu te laten opklinken. Maar er is meer in het boek. Daróczy laat lezers in haar inleiding op de teksten iets zien van de achtergrond van waaruit Hadewijch haar teksten schreef; tevens geeft zij een verantwoording van de keuze voor de cd-bloemlezing. Ook weet zij verhelderend te schrijven over de wijze waarop onderzoek naar de muziek, vooral van Louis P. Grijp, Hadewijchs gedichten kan verbinden met melodieën.

Om de mystieke kracht zoals deze door Hadewijch en haar kring in de dertiende eeuw werd beleefd en verwoord te ervaren, is de bespreking van een aantal kernbegrippen inzichtgevend. Hoe *vriheit*, *ghebruken ende ghebreken*, *jubilieren* en *swighen* in de Minne een eigen betekenislading krijgen, verbreedt voor lezers het perspectief op het thema van de goddelijke en menselijke liefde. Ook de interpretatie van de syntaxis is een belangrijk gegeven. Daróczy heeft daartoe alle prozateksten in een zodanige structuur geplaatst dat de relaties van hoofd- en bijzinnen al in de bladspiegel worden uitgedrukt. Een voorbeeld van een samengestelde voorwaardelijke bijzin beginnend met *alse* uit de zevenentwintigste brief (118–119) kan volstaan:

Ende alse ghi siet
dat ghi soe ellendich sijt van allen oefeninghen van Minnen
die lief van lieve sal ontfaen
[...]
ende dat lief den lieve soe luttel helen mach
ende u noch soe verborghen es
ende so verholen
[...]

Ay

dese saken moghen di wel doen oetmoedich sijn

Op deze wijze weergegeven, is het direct duidelijk dat er twee objectzinnen behoren bij het werkwoord *siet*.

Dit fragmentje kan trouwens ook goed gebruikt worden om te laten zien hoe verschillend in duidelijkheid en schoonheid vertalingen kunnen zijn.

Mommaers (1990, 213–215) geeft dit fragment weer met:

en wanneer gij dan ziet dat gij zozeer verwijderd zijt van al de blijken van minne die de ene geliefde vanwege de andere te beurt horen te vallen [...] en wanneer gij ziet dat de ene geliefde voor de ander zo weinig geheim kan houden en dat het van zijnentwege voor u zo verborgen blijft [...], ach, die dingen kunnen u zeer goed tot ootmoedigheid brengen.

Bij Hennink luidt de vertaling:

en als gij ziet
dat gij zo verwijderd zijt van alle werken van de Minne
die de ene geliefde van de andere kan ontvangen
[...]
en dat de ene geliefde de andere zo weinig verhelen kan,
en het voor u zo verborgen is
[...]
ach,
deze zaken moeten u zeker ootmoedig maken

Voor mij was het niet moeilijk tussen de twee vertalingen te kiezen.

De regels brachten mij trouwens op nog een probleem van interpretatie en wel over de betekenis van het werkwoord *helen*. Van Mierlo (1947, 309) geeft dit in zijn woordenlijst bij de brieven weer met ‘verbergen’, wat door allen na hem wordt gevolgd. In de erop volgende regel kan *ende* dan geen nevenschikkend verband uitdrukken, maar moet er een tegenstelling in gelezen worden.

Vandaar dat Van Bladel (1954, 245) vertaalt met:

dat gelieven voor elkander zo weinig kunnen verbergen, terwijl het u nog zo verborgen en verholen is

Paul Mommaers bereikt de tegenstelling door ‘van zijnentwege’ toe te voegen, Daróczy’s interpretatie stelt de *u* in de vervolgzin in oppositie tot *den lieve* in de voorafgaande zin. Ik vroeg mij echter voorzichtig af of *helen* hier de betekenis kan hebben van ‘heelen’ of ‘heilen’. Dit laatste werkwoord gebruikt Hadewijch in de betekenis ‘heelmaken’, ‘genezen’ in brief 29 (r. 74). De zinnen sluiten dan mooi op elkaar aan:

en als gij ziet
dat gij zo verwijderd zijt van alle werken van de Minne
[...]
en dat de ene geliefde de andere zo weinig genezen kan
en het voor u nog zo verborgen is
en zo verholten
[...]
ach,
deze zaken moeten u zeker ootmoedig maken

Dat een fragmentje uit Hadewijchs werk aanleiding kan zijn tot discussie, dat de zoektocht naar de melodieën van Hadewijchs gedichten zeker nog nieuwe muzikale mogelijkheden te voorschijn zal brengen, – het bevestigt de onuitputtelijke rijkdom van deze bron. Daróczy heeft met vakgenoten uit verschillende disciplines een cd uitgegeven die een solide achtergrond krijgt in haar boek; ze heeft een boek uitgegeven waarbij de cd de mooist mogelijke illustratie vormt. Dit tweeluik zal uitstekend dienst kunnen doen in het onderwijs middeleeuwse letterkunde extra en intra muros; ook de muziekgeschiedenis wordt met haar uitgave verrijkt. Dat de liefde voor geschiedenis steeds weer inspiratie geeft, maakt op deze Hadewijch-uitgave van toepassing wat de mystica zelf in haar zevenentwintigste brief (Van Mierlo 1947, 223) over de Minne schreef:

Dit sijn de inneghe saken waer omme datmen oetmoedech sal sijn.

– A. Agnes Sneller²

Noten

- 1 Ik heb gebruik gemaakt van de door Daróczy in het boek genoemde tekstuitgaven.
- 2 Met dank aan Gery van der Vlies voor haar deskundige musicologische opmerkingen.

De Hollandsche vertaalmolen. Nederlandse beschouwingen over vertalen, 1820–1885. Verzameld en ingeleid door Cees Koster. Reeks Vertaalhistorie deel 5a. 's-Gravenhage, Stichting Bibliographia Neerlandica, 2002. 162 pp. ISBN 90 71313 59 x. € 14.

Een vorm van lezen. Nederlandse beschouwingen over vertalen, 1885–1946. Verzameld en ingeleid door Cees Koster en Ton Naaijens. Reeks Vertaalhistorie deel 5b. 's-Gravenhage, Stichting Bibliographia Neerlandica, 2002. 140 pp. ISBN 90-71313-60-3. € 14

Met het verschijnen van deze laatste twee delen is de reeks 'Vertaalhistorie' volledig afgerond, elf jaar na de publicatie van het eerste deel. Ons taalgebied is nu de trotse bezitter van zeven boekdeeltjes die een systematisch en chronologisch overzicht geven van Nederlandse beschouwingen over het vertalen tot

1946. Het is geen toeval dat de allerlaatste opgenomen bijdrage ‘Een poging tot vertaalmetafysica’ van de Leidse hoogleraar A. Weijnen is. De samenstellers noemen het de eerste ‘moderne monografie’ over het onderwerp, ‘een academische exercitie, in de zin dat hij op systematische wijze een literatuuronderzoek naar zijn onderwerp pleegt’ (b14). In die zin vormt Weijners bijdrage een opstapje naar een nieuw tijdperk in de vertaalbeschouwing, dat van de vertaalwetenschappelijke aanzetten. De voorbije halve eeuw, in toenemende mate in de afgelopen twee decennia, heeft dat geleid tot een indrukwekkende verveelvoudiging van publicaties en reflectie over het complexe fenomeen dat vertaling in ruime zin is. De twee besproken delen behandelen de pakweg 120 jaar die hieraan voorafgaan. Deel 5a spitst zich toe op uitingen van het romantische vertaaldiscours, terwijl 5b een beeld wil schetsen van de rijkdom en de diversiteit, anders geformuleerd: de vele tegenstellingen en de discontinuïteit in de vertaalbeschouwingen aan het eind van de 19de en in de eerste helft van de 20ste eeuw.

Cees Koster is in zijn inleiding tot 5a zelfkritisch maar realistisch, wanneer hij stelt dat de verzamelde opstellen wel het resultaat zijn van doelgericht onderzoek, maar niet systematisch tot stand zijn gekomen en bijgevolg absoluut geen aanspraak kunnen maken op representativiteit. De overheersende algemene indruk bij de lectuur is er inderdaad een van anekdotiek. Algemeen-conceptuele discussie over de activiteit ‘vertaling’ is nauwelijks aanwezig, de directe aanleiding is in de meeste gevallen een concrete vertaling die verdedigd respectievelijk aangevallen wordt. Vanuit ons hedendaagse perspectief doen de vertaalkundige analyses erg clichématig aan, onder meer door het gebruik van de bekende ongenueanceerde dichotomieën trouw/vrij en vorm/inhoud. Die worden dan vaak in normatieve schema’s ingepast: ‘men moet de volgorde van de onderwerpen des oorspronkelijken onveranderd laten’ (a35), ‘men moet de volzinnen [...] in hun geheel trachten te behouden’ (a36), ‘de spreekwoorden [...] moet men trachten door andere van even krachtige beteekenis over te brengen’ (a37).

Onder invloed van vooral de Duitse, in mindere mate ook de Engelse traditie zet zich ook in Nederland de denkwijze van het ‘vervreemdend’ vertalen door. In een tijd waarin steeds meer vertalingen aan de lopende band geproduceerd werden (vandaar de ‘Hollandsche vertaalmolen’) betekent dit niet dat die manier van vertalen ook kwantitatief de overheersende praktijk werd, maar het discours over vertalen werd wel langzaam aan meer gedomineerd door de voorkeur voor het exotische in de romantische vertaalpoëtica. Met name nieuwe vertalingen van het werk van William Shakespeare (toen in het Nederlands ook: Shakspeare, ‘want zoo schijnt het thands beslist, dat de naam gespeld moet worden’ – a76) werden ingezet bij de verspreiding van het romantische vertaaldenken. Later zorgden ook de opvattingen van de Tachtigers ervoor dat dit vertaaldenken zowat algemeen aanvaard was in progressieve literaire kringen. Maar zelfs bij de vaststelling dat het romantische discours over vertaling zich doorzet, blijft Koster erg voorzichtig: ‘Of dit de dominante opvatting is geweest en of die

ontwikkeling zich misschien niet al vroeger heeft ingezet, [...] dat zijn vragen (en zo zijn er nog veel meer te bedenken) die zich pas laten beantwoorden na verdere studie' (a19).

Het debat over het vertalen wordt gelaagder en nog geschakeerder, diffuser bij de overgang van de negentiende naar de twintigste eeuw. Het is een verdienste van deel 5b dat het heel expliciet niet wil proberen om de geschiedenis te simplificeren door uit de chaotische realiteit kunstmatig enkele lijnen te selecteren, maar dat het 'vooral de tegenstellingen naar voren' wil halen (b4). Een van die tegenstellingen wordt gedramatiseerd in de 'slag om Shelley'. De Tachtigers Willem Kloos en Albert Verwey eigenen zich allebei de poëtica van de Engelse romantische dichter toe, en in het zog van die tegenstelling ontstaat ook een discussie over vertaalopvattingen: over het reproductieve versus het productieve karakter van vertaling. Waar bijvoorbeeld Kloos het Origineel en de Kunstenaar op een quasi onbereikbaar niveau voor de vertaling en de vertaler plaatst (tenzij hij 'de evenknie dier Genieën van 't Verleden en niet een gewoon mensch [is], gelijk de meeste vertalers zijn' – b60), daar is de Vlaamse dichter Karel van de Woestijne heel wat relativerender over de waarde van originelen. Hij noemt de *Ilias* 'zelfs voor meer-vertrouwd dikwijls zwaar, langdradig en op vele plaatsen ongenietbaar' (b44) en maakt zelf een proza-vertaling/bewerking in de traditie van de *belles infidèles*.

De samenstellers lopen weg met de vertaalopvatting van Carry van Bruggen ('een van de weinigen in deze periode die op grond van een welomschreven taal filosofie met een coherente visie op vertaling komt' – b5) en pleiten openlijk voor een monografie over haar vertaalpoëtica, die 'van groot vertaalhistorisch belang' zou zijn (b6). Van Bruggen introduceert in *Hedendaags Fetischisme* op basis van haar taal filosofie het begrip 'ecarteeren': het samenvallen van naam en ding, met grote gevolgen voor de taalkennis en de vertaalcompetentie. 'Hoe minder men eigenlijk een taal kent, hoe zwaarder men haar gewaar wordt, hoe meer men er mee vertrouwd raakt, hoe volkomener men haar ecarteert.'

Deze drie voorbeelden maken duidelijk dat het op grond van enkele tientallen metateksten een bijzonder hachelijke onderneming blijft om de Nederlandse vertaalgeschiedenis te reconstrueren. Hachelijk, maar tegelijkertijd boeiend en noodzakelijk. De samenstellers hebben tijdens hun werk herhaaldelijk onderzocht dat er in de behandelde periode 'op het gebied van vertaling geen poëtische canon' (b14) bestond. Hartstochtelijke pleidooien voor de onaantastbaarheid van het origineel werden afgewisseld met verregaande bewerkingsstrategieën en de omschrijving van het woord-voor-woord-vertalen als 'overplakhebbelijkheid' (b127). Duiding in de inleiding bij zo'n tekstverzameling is dan ook van het allergrootste belang. Hoewel op bepaalde plekken de thematische ordening en onderlinge vergelijking van de teksten een iets groter aandeel hadden mogen hebben dan de chronologische invalshoek, zijn Koster en Naaijkens *cum laude* geslaagd in die duiding. In ons vakgebied kunnen deze verzamelingen de vergelijking met gelijkaardige werken in grotere taalgebieden

moeiteloos doorstaan. De Nederlandse vertaalwetenschap van de 21ste eeuw zal er dankbaar gebruik van maken.

– *Luc van Doorslaer*

Guy Janssens m.m.v. Ann Marynissen: *Het Nederlands vroeger en nu*. Leuven en Leusden, Acco, 2003. 207 pp. ISBN 90334 5397 5. € 24,50.

De neerlandistiek extra muros heeft het in bepaalde (ook didactische) opzichten moeilijk. Voor veel door de docenten aangeboden vakken bestaat er geen materiaal op het door hen gewenste peil, dat toch in een voor de student begrijpelijke taal geschreven is. Dit probleem stelt zich vooral voor de studievakken die in een latere fase gegeven worden, wanneer men ervan uitgaat dat de taalkennis van de studenten als 'gevorderd' beschouwd kan worden.

Een van die vakken is zeker de geschiedenis van het Nederlands. Tot nu toe werd dit dikwijls gedoceerd aan de hand van eigen materiaal van de docent of met behulp van boeken die voor studenten Nederlands íntra muros bedoeld waren. Het eigen materiaal heeft als nadeel dat je sommige dingen uit het oog kunt verliezen, bronnen voor Nederlandstalige studenten houden er geen rekening mee dat ook buitenlanders die wel eens raadplegen. Afgezien dus van het taalgebruik, dat voor een enkele buitenlander misschien wat te moeilijk is, zijn de meeste boeken over de geschiedenis van het Nederlands gebaseerd op een zekere voorkennis van de lezer. De geschiedenis van een taal is immers altijd verbonden met de geschiedenis van een volk c.q. een land(streek), en als je die niet goed kent, moeten sommige begrippen en verschijnselen toch uitvoeriger gedefinieerd worden.

Een aardige invulling van deze leemte biedt *Het Nederlands vroeger en nu* van Guy Janssens m.m.v. Ann Marynissen. Voor anderstaligen in het algemeen en buitenlandse studenten Nederlands in het bijzonder is het didactisch veel beter opgebouwd dan bijvoorbeeld *Het verhaal van een taal* of welk leerboek dan ook. Dankzij een duidelijke uitleg van historische feiten, gepresenteerd in een gemakkelijk(er) te begrijpen stijl, wordt de groei van het Nederlands minder abstract. Het Nederlands heeft zijn wortels, en het heeft alle recht om in de loop van de tijd te veranderen. Een student kan de oorzaken van de veranderingen zelf volgen. Hij wordt door de auteurs als het ware uitgenodigd de vroegere bewoners van de Lage Langen te volgen en te begrijpen en zal dankzij het boek in staat zijn hen ook in grote lijnen te verstaan. De student ziet nu in waarom het Zuid-Nederlands zich anders ontwikkelt dan de standaardtaal in het Noorden. Men krijgt verder inzicht in de taalsituatie in Brussel en in enkele andere gebieden in, en in landen buiten Europa. Het wordt duidelijk waarom (sommige) bewoners van Indonesië nog altijd goed Nederlands kunnen spreken, en dat Afrikaans toch een afzonderlijke taal is en geen dialect van het Nederlands. Verder is het boek geïllustreerd met een groot aantal kaarten en tabellen, die een goed inzicht geven in allerlei aspecten van de taalveranderingen door de eeuwen – en gebieden – heen. Elk hoofdstuk eindigt met een

lijst van verder te raadplegen werken; dit is een aardig hulpmiddel voor geïnteresseerde studenten, maar ook voor de docent.

In één enkel opzicht voel ik me een beetje tekort gedaan. Er komen in het boek ook heel wat citaten voor, die volgens mij wat beter toegelicht hadden kunnen worden. Een voorbeeld daarvan is al op blz. 28 te vinden, waar een mening van Tacitus over de Germanen aangehaald wordt. De lectuur van dit fragment leidde bij mij direct tot de contrastieve vraag: ‘En wat heeft Tacitus eventueel over de Slaven van die tijd geschreven?’ Helaas weet ik (behalve de titel) niets over de bron waarvan de auteur gebruik gemaakt heeft. Hetzelfde geldt ook voor andere citaten. Informatie als ‘Hier volgt een fragment uit de tekst van een Hollandse oorkonde uit 1290’ (blz. 65) wekt mijn nieuwsgierigheid naar andere dergelijke teksten, maar ik zou niet weten waar ik die kan vinden. Een opgave van de bron zou de nieuwsgierigheid van menigeen beter kunnen bevredigen, denk ik. Over het algemeen is *Het Nederlands van vroeger en nu* echter beslist een zeer nuttig boek.

Graag besluit ik met: Leve Zdenka Hrnčířova! Wie dit besluit nogal cryptisch vindt, verwijs ik naar het Woord vooraf, op bladzijde 13.

– Agata Kowalska-Szubert

Jan Pieter Guépin: *Drietaligheid*. 's-Hertogenbosch, Uitgeverij Voltaire, 2003, 272 pp. ISBN 90 5848 038 0. € 22,65.

Volgens de flaptekst wil Guépin in dit boek, dat bedoeld is als afsluiting van zijn studies vergelijkende literatuurwetenschap, het samenspel belichten van de drie talen – Latijn, Frans en Nederlands – in de Nederlandse cultuurgeschiedenis. In werkelijkheid echter is slechts één enkel hoofdstuk, het derde, aan het onderwerp ‘Drietaligheid’ gewijd. Dat is niet meer dan vijftien procent van het boek. De rest gaat op aan andere kwesties, en een duidelijke vraagstelling is er niet.

Al gelijk met zijn eerste zin – ‘Latijn voor de geestelijken en academici, Frans voor de hogere kringen en hugenoten, Nederlands voor de praktische vakken en voor het volk’ (9) – zit Guépin er naast. Het Nederlands was er immers, ruim vóór de Statenbijbel, ook voor de geestelijken. Geleerden als Stevin, Grotius, Hooft en Rumphius gebruikten het Nederlands ook in de wetenschap. Een hugenoot als Busken Huet was één van de allerbeste stilisten die we in het Nederlands ooit hebben gehad. De hogere standen mochten dan Frans spreken, het Nederlands was in de Republiek en daarna de taal van het parlement, het bestuur, het recht en de handel, van de godsdienst, de lagere school en het openbaar debat. Het Nederlands was er dus niet slechts voor het volk, maar voor iedereen, en daarnaast had je dan in speciale domeinen ook nog Latijn en Frans. Het was dus niet, zoals Guépins oppervlakkige generalisering suggereert, een kwestie van *of-of* binnen een strenge hiërarchie, maar, zoals wel vaker als het om taalkwesties gaat, van *óók*.

Guépin echter wil liever polemiseren dan analyseren. In zijn eerste hoofdstuk, *Mijn keus* (11–37), maakt hij de kachel aan met de Nederlandse

literatuur. Nederland heeft een importcultuur, en ‘onze’ (zoals Guépin steeds maar zegt) schrijvers zijn gewoon niet interessant genoeg voor de buitenwereld. Zijn eigen literaire voorkeur – Erasmus, Janus Secundus, Grotius, Descartes en Spinoza – stelt hij op opgewonden toon tegenover die van de leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, die het bij een recente enquête waagden de voorkeur te geven aan Multatuli, Vondel, W.F. Hermans, de *Reinaert* en Couperus. Verder gaat dit eerste hoofdstuk zo’n beetje over alles wat Guépin hoog zit – van de klassieke vorming, Lady Welby en de mystiek tot *Merlyn*, de Amsterdamse generativisten en De Swaans wereldtalenstelsel.

Het tweede hoofdstuk, *Tolerantie* (38–74), is gewijd aan de geschiedenis van de vrijzinnigheid vanaf de vroege zestiende eeuw tot en met de Republiek. Opnieuw dus Erasmus en Grotius, nu aangevuld met gesorteerde irenisten, socinianen, sceptici, spiritualisten, rationalisten, atheïsten, utopisten en wat er toen meer aan vrijdenkers rondliep in Nederland.

Pas in hoofdstuk 3, *Drietaligheid* (75–118), komt hij eindelijk enigszins ter zake. Er is hier het nodige te vinden over de rol die Latijn, Frans en Nederlands in ‘onze’ cultuurgeschiedenis hebben gespeeld. Maar het blijft bij brokstukken en anekdotes. Voor de zoveelste keer zingt Guépin de lof van Janus Secundus en andere Neolatijnse dichters in de Lage Landen. Maar hij negeert de interessante gedichtenstrijd die Barlaeus en Huygens in 1625 met elkaar voerden over het gebruik van Nederlands tegenover Latijn en Grieks. Er wordt noch naar *De moedertaal centraal* (1995) van Van der Wal, noch naar 1650 – *Bevochten eendracht* (1999) van Frijhoff en Spies verwezen. Ook de Franse invloed in de Nederlandse cultuurgeschiedenis komt er maar bekaaid af – niets over James Boswell, die naar Nederland kwam om er zijn Frans te verbeteren; niets over hoe Frans ‘ons’ Java was in de negentiende eeuw; hoe in 1900 dankzij Koningin Wilhelmina een eind kwam aan het Frans als hoftaal; en hoe in Nederland in de jaren vijftig slecht Frans spreken toch altijd nog veel beter was dan goed Engels. Wie een cultuurgeschiedenis verwacht zoals Harold Goad’s *Language in History* (1958) of Peter Burke’s *The Art of Conversation* (1993), komt hier van een koude kermis thuis.

In hoofdstuk 4 ten slotte, *Louis Couperus* (119–156), gaat het erom ‘of er wel een Nederlandse literatuurgeschiedenis geschreven kan worden bij gebrek aan voldoende interessante schrijvers?’ (123). Deze vraag was al lang beantwoord door Jan Brandt Corstius in zijn heldere, europees-vergelijkende *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* (1959), maar toch komt Guépin nu beweren dat de Nederlandse literatuur in Europees perspectief niks voorstelt. Zijn maatstaf daarbij is een achttiende-eeuwse originaliteitsnorm die z’n tijd nu langzamerhand wel heeft gehad. De rest van dit hoofdstuk gaat op aan een aanval op de verzamelde Nederlandse literatuurwetenschappers, neerlandici en comparatisten; op de Tachtigers, die ‘vlerken’ waren; en op Couperus, die als ‘onbenul’ te kijk wordt gezet. Veel meer dan etikettenplakkerij is dit allemaal niet.

De tweede helft van het boek bevat een honderd bladzijden lang glossarium van namen en termen, gevolgd door twaalf bladzijden noten. In dat glossarium hadden met name Bilderdijk, Perelman en diens *New Rhetoric* een lemma

verdiend. Wat er wel in staat is een grabbelton vol trivia, en blijkens het lemma 'Filologie' (188) is dit oeverloos geleerdheidsvertoon nog de bedoeling ook. Een register is er niet.

Als cultuurhistoricus blijft Guépin hiermee wel zeer ver beneden het niveau van Busken Huet, op wie hij zich nog al eens beroept. Huet was de beste criticus die we ooit hebben gehad op het gebied van de Nederlandse cultuur – een man van stijl, die altijd goed geïnformeerd was, en met *esprit* de gesel haalde over het gezapige en zelfingenomen negentiende-eeuwse burgerdom in Holland. Al die eruditie verhinderde Huet echter nooit om behoorlijk te analyseren, na te denken en te argumenteren.

Hoe anders nu Guépin! *Drietaligheid* staat vol met apodictische terzijdes die voor aforismen door moeten gaan. Er zit geen lijn en geen maat in zijn uitweidingen over godsdienst, katholicisme, decadentisme en homoseksualiteit. Wat de lezer bijblijft, is zijn algemene minachting voor de Nederlandstalige literatuur.

Maar ja, zoals Guépin zelf al zegt: 'Ik kan ook niet goed schrijven' (120). Het boek wemelt inderdaad van de fouten. Op bladzijde 127 wordt Margaretha H. Schenkeveld verward met haar schoonzus; op bladzijde 134 krijgt Friedrichs werk de namaak-Duitse titel *Die Moderne Lyriek* in plaats van *Die Struktur der modernen Lyrik*; en op bladzijde 267 noot 27 zijn naam en titel van Wille verkeerd. Verder vinden we 'noordelingen' (155), 'gefistneukt' (147), 'de vermoording van de koning' (173), en 'Jean Guépin hoorde tot één der beroemde Zeeuwen' – het staat er echt, op bladzijde 198.

Wie zo slordig schrijft, moet natuurlijk niet klagen dat de mensen tegenwoordig niet goed meer kunnen lezen.

– Reinier Salverda

..... *In Memoriam Kata Damokos*

Kata Damokos is 18 januari jl. overleden. Een summier miltje, meer niet. Maar dan de verlamming, de onbegrijpelijkheid van het bericht. De flash-backs van wat Kata was. Neerlandica. Een vrolijke, opgewekte vrouw, kritisch, eerlijk, integer en sterk. Aanwezig. Ze was gewoon aanwezig, beter kun je haar niet karakteriseren. Daarom is het onvatbaar dat ze er niet meer is.

Kata Damokos behoorde tot de eerste generatie Hongaarse neerlandici. Ze gaf Nederlands aan de Technische Universiteit in Budapest en schreef een leerboek Nederlands voor Hongaarsaligen. Dank zij haar leeft Minoes ook in Hongarije want ze was ook nog een virtuoos vertaalster. Maar meer dan dit alles, ze was een begrip. Iedereen die haar kende – en dat zijn er veel, de hele internationale neerlandistiek neem ik aan – weet wat ik bedoel. Hoe is het mogelijk dat iemand die zo van het leven kon genieten er niet meer is? Ik vrees dat ze juist omdat ze eigenlijk zeer bewust een destructief leven leidde, zo'n levensgenieter was: ze rookte en werkte zich te pletter. Toen ik haar vroeg of ze niet iets aan haar niet aflatend hoesten moest doen, zei ze met een geresig-neerd-ironische glimlach: waarom zou ik? Ik kon haar toen niet met zoveel woorden uitleggen waarom.

Omdat jij, Kata, én voor de Hongaarse én voor de internationale neerlandistiek zeer belangrijk was. Je was een geëngageerde, enthousiaste docente. Altijd op de hoogte van de allerlaatste leermethoden. De motor achter het Certificaat Nederlands in Hongarije. Ondanks de barre omstandigheden en de technische problemen liep dat Certificaat altijd gesmeerd omdat je voor alles zo goed zorgde: de bekendmaking, de informatie, de moedertaalsprekers, de bandopnames, het toezicht, het versturen van het materiaal. Alles gebeurde precies op tijd en nauwkeurig volgens de voorschriften.

Op alle congressen en workshops aanwezig, stelde je altijd de eerste vraag, als niemand anders die durfde te stellen. Lieve Kata, vriendin, collega en Comenius-lid, we nemen nu gedwongen afscheid van je. Op het eerstkomende congres zullen we ons vreemd en eenzaam voelen zonder jou; bij de eerste aarzelende vraag zal je in de zaal zeker aanwezig zijn...

– *Judit Gera*

♦ ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ ♦ ♦

Dit jaar is mij een bijzondere eer toegevallen. Elk jaar wordt een andere neerlandicus aangewezen om op deze pagina wat persoonlijke ervaringen ten beste te geven op het brede gebied van de neerlandistiek. Dit jaar mag voor het eerst een niet-Nederlander aan het woord komen, vooraan in een hopelijk lange en rijk geschakeerde rij.

Een toenemend aantal neerlandici heeft zich de taal op een kunstmatige manier eigen moeten maken. Op een latere leeftijd natuurlijk: zo was ik al twintig toen ik het eerste woord Nederlands hoorde. Wij namen deze uitdaging aan, bewust van het feit dat wij altijd een stap achter liggen op moedertaalsprekers.

Velen van ons leren Nederlands correct en vlot beheersen, doorgaans zelfs met een overtuigende uitspraak. En toch raken wij ondanks alles nooit helemaal bevrijd van een lichte maar nog altijd knagende onzekerheid. Bij iedereen zal dat wel ergens anders liggen, maar mijn voornaamste zwakte ligt in de hoek van idiomatische uitdrukkingen.

Je leert de betekenis van *Dat is geen wet van Meden en Perzen*. Goed, dan volg je de gewone regels, nietwaar, en je zegt *Dat was daar toen een wet van Meden en Perzen*. Maar zeggen Nederlanders dat ook echt? En *Dat varkentje zullen we wel wassen* laat volgens de syntactische regels toe *Dat varkentje hebben we gisteren al gewassen*. Nee, ook dat lijkt een misser.

Wat ervaring gekoppeld aan een redelijke oplettendheid leert je gauw genoeg dergelijke onvoorspelbare valkuilen te vermijden. Maar

je kunt haarfijn weten wat uitdrukkingen betekenen en het grammaticale gebruik ervan feilloos beheersen, en ze toch als een bron van onzekerheid blijven voelen. Het moet dus ergens anders zijn waar 'm de idiomatische schoen wringt. Het probleem ligt voor mij namelijk niet op het grammaticale vlak maar op het sociale.

Ze gaan me met een kluitje in het riet sturen.

Dat gaat hem niet in zijn koude kleren zitten.

Zij komen van een koude kermis thuis.

Zij zoekt spijkers op laag water.

Hij zit goed in zijn slappe was.

Hij loopt naast zijn schoenen.

Het sop is de kool niet waard.

Dat is boter aan de galg.

Een kleine greep uit tientallen. Waarom blijven ze moeilijk? Voor mij gaat het erom dat ik nooit helemaal voel onder welke omstandigheden zo'n uitdrukking op zijn plaats is en waar niet. Onder welke omstandigheden is die uitdrukking te informeel? Of te oubollig? Te sterk soms? Is de toon ironisch? Impliceert die soms meer (of minder!) dan ik denk? Klinkt die misschien wat ouderwets?

Het kan best zijn dat mijn blijvende ongemak met dit aspect van de taal strikt persoonlijk is. Maar eerlijk gezegd twijfel ik daar sterk aan. Mijn taalgenoten, ook de velen met een zo goed als perfecte beheersing van het Nederlands, laten nauwelijks een andere conclusie toe dan dat zij aan min of meer dezelfde onzekerheid lijden. Hoezo? Ze gebruiken ook nooit dergelijke uitdrukkingen.

..... *Auteursinformatie NEM 2, 2004*

Ludo Beheydt is hoogleraar Nederlandse taalkunde en Nederlandse cultuur aan de Universit  Catholique de Louvain in Louvain-la-Neuve en bijzonder hoogleraar ‘De Nederlanden in de wereld’ aan de Universiteit Leiden. Hij publiceert geregeld over Nederlands als vreemde taal en over ‘Cultuur en maatschappij’ in de gelijknamige kroniek in *Neerlandica Extra Muros*.
E-mail: beheydt@lige.ucl.ac.be

V.O. Belo-oesov is hoofd van de vakgroep neerlandistiek aan de Lomonosov Staatsuniversiteit te Moskou (MGU).
E-mail: eighenbus@philol.msu.ru

Marion Boers is als universitair docent Nederlandse kunst- en cultuurgeschiedenis en als docent Nederlands als tweede taal verbonden aan de vakgroep Dutch Studies van de Universiteit Leiden. Zij publiceert regelmatig over de sociaal-economische aspecten van de kunstproductie in de zeventiende eeuw.
E-mail: m.e.w.boers@let.leidenuniv.nl

Tom van Deel is als universitair docent verbonden aan de leerstoelgroep Moderne Nederlandse Letterkunde van de Universiteit van Amsterdam. Hij is literair criticus van dagblad *Trouw*. Hij publiceerde diverse essay- en dichtbundels.
E-mail: t.van.deel@hum.uva.nl

Luc van Doorslaer is docent vertaalwetenschap en journalistiek aan de Lessius Hogeschool in Antwerpen en wetenschappelijk medewerker aan de Katholieke Universiteit Leuven. Hij promoveerde op een vertaalwetenschappelijke studie over Vlaamse literatuur in Duitse vertaling tijdens de Eerste Wereldoorlog. Hij werkt tevens als zelfstandig televisiejournalist voor de VRT en Canal+.
E-mail: luc.vandoorslaer@lessius-ho.be

Judit Gera is universitair hoofddocent moderne Nederlandse letterkunde aan de Eötvös Universiteit te Budapest. Ze is ook vertaalster van Nederlandstalig letterkundig werk. Er zijn twee Hongaarse boeken van haar hand verschenen over de parallellen tussen literatuur en schilderkunst in Nederland en Vlaanderen. Daarnaast heeft ze in 2001 een Nederlandstalige studie *Van een afstand. Max Havelaar tegendraads gelezen* gepubliceerd.
E-mail: gera@cns.elte.hu

Lila Gobardhan-Rambocus is docent/opleidingscoördinator Nederlands aan het Instituut voor de Opleiding van Leraren (IOL) te Paramaribo. Zij schrijft over de onderwijsgeschiedenis van Suriname, over Surinaamse talen en cultuur.
E-mail: tjander@sr.net

Odile Heynders is als literatuurwetenschapper verbonden aan de Universiteit van Tilburg. Zij houdt zich vooral bezig met moderne poëzie en ‘kwesaties van interpretatie’.
E-mail: o.m.heynders@uvt.nl

Michiel van Kempen is redacteur van het tijdschrift voor Surinamistiek *Oso* en werkzaam als publicist. Hij stelde o.m. de *Spiegel van de Surinaamse poëzie* (1995) en *Mama Sranan: 200 jaar Surinaamse verhalen-kunst* (1999) samen en publiceerde in 2003 het tweedelige *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*.
E-mail: Michiel_van_kempen@hotmail.com

Agata Kowalska-Szubert is aan de Rijksuniversiteit Leiden op Nederlandse vaste verbindingen gepromoveerd. Ze werkt bij de Erasmus-leerstoel voor Nederlandse Filologie aan de Universiteit van Wroclaw, Polen.
E-mail: kowszub@uni.wroc.pl en

a.szubert@ars.do.pl

Inger Leemans is postdoc aan de Radboud-universiteit Nijmegen en docent aan de Universiteit Utrecht. Zij is lid van de redactie van *De achttiende eeuw*. Zij schreef een dissertatie over vroegmoderne Nederlandse pornografie. Momenteel doet zij onderzoek naar de invloed van de Duitse cultuur op de Nederlandse 1750–1840.
E-mail: inger.leemans@let.kun.nl

Erik Moonen is doctor in de taal- en letterkunde en docent aan het Limburgs Universitair Centrum in Diepenbeek, België.
E-mail: erik.moonen@luc.ac.be

Anne Marie Musschoot is gewoon hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde en Algemene literatuurwetenschap aan de Universiteit Gent.
E-mail: AnneMarie.Musschoot@UGent.be

Reinier Salverda is sinds 1989 Professor of

Dutch Language and Literature aan University College London. Hij is lid van de redacties van het tijdschrift *Ons Erfdeel* en het jaarboek *The Low Countries*, en President van de Association for Low Countries Studies in Great Britain and Ireland (ALCS).
E-mail: r.salverda@ucl.ac.uk

William Z. Shetter is emeritus hoogleraar Germaanse talen en taalkunde, Indiana University, Verenigde Staten.
E-mail: shetter@indiana.edu

A. Agnes Sneller is als hoogleraar neerlandistiek verbonden aan de vakgroep Nederlandse taal en cultuur van de Károli Universiteit in Budapest, Hongarije. Haar specialismes zijn (historische) taalkunde en genderlinguïstiek.
E-mail: agnessneller@yahoo.com

An Vanderhelst is de samensteller van het recent gepubliceerde (www.ivnnl.com) Register op 40 jaargangen NEM. Haar interesses gaan uit naar zestiende-eeuwse mystieke literatuur.
E-mail: anvanderhelst@hotmail.com

Uitgever

Rozenberg Publishers
Rozengracht 176A
1016 NK Amsterdam, Nederland
Telefoon (020) 625 54 29
Fax (020) 620 33 95
E-mail info@rozenbergps.com
www.rozenbergps.com

Vormgeving

Puntspatie, Amsterdam

Abonnementsprijs 2004

(3 nummers van 84 blz.)

Nederland:

€ 30,00 (inclusief portokosten)

Overige landen:

€ 35,00 vooraf te betalen op
rekeningnummer 56 64 78 323 van
Rozenberg Publishers,
Rozengracht 176A,
1016 NK Amsterdam, Nederland.
In dit bedrag zijn de portokosten
begrepen. (Alle bankkosten in
binnen- en buitenland zijn ten laste
van de abonnee.) Losse nummers:
€ 16,50 (inclusief portokosten).

ISSN 0047-9276

Neerlandica Extra Muros

Tijdschrift van de Internationale
Vereniging voor Neerlandistiek (IVN)
Drie afleveringen (2004)
Jaargang 42, 2, mei 2004

Onder redactie van

F. Balk-Smit Duyzentkunst,
M. Boers-Goosens, A.J. Gelderblom,
R. Grüttemeier, A.M. Musschoot,
J. Pekelder, R.M. Vismans, M. Kristel
(redactiesecretaris)

Samenstelling redactieraad

Dr. Luc Bergmans, Parijs, namens
Frankrijk; Lic. Widjajanti Dhar-
mowijono, Semarang, namens
Azianië; Dr. Wilken Engelbrecht,
Olomouc, namens Midden- en
Oost-Europa; Dr. Siegfried
Huigen, Stellenbosch, namens
Zuid-Afrika; Prof.dr. Jeannette
Koch, Napels, namens Zuid-
Europa; Dr. Niels-Erik Larsen,
Kopenhagen, namens Noord-
Europa; Dr. Jelica Novakovic-
Lopusina, Belgrado, namens
Midden- en Oost-Europa;
Drs. Sugeng Riyanto MA, namens
Azianië; Prof.dr. Thomas
F. Shannon, Berkeley, namens
Canada en de Verenigde Staten

Redactiesecretariaat

Raadhuisstraat 1
2481 BE Woubrugge, Nederland
Telefoon (0172) 51 82 43
Fax (0172) 51 99 25
E-mail bureau@ivnnl.com

ROZENBERG
Publishers

ISSN 0047-9276